

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ОГІЄНКО КАТЕРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 81'367.5"19"

ДИСЕРТАЦІЯ

**АКТУАЛЬНЕ ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ В ТЕОРЕТИЧНОМУ І
ПРИКЛАДНОМУ МОВОЗНАВСТВІ ХХ СТОЛІТТЯ**

10.02.15 – загальне мовознавство

Філологічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ К. О. Огієнко

Науковий керівник: Глущенко Володимир Андрійович, доктор філологічних наук,
професор

Слов'янськ – 2018

АНОТАЦІЯ

Огієнко К. О. Актуальне членування речення в теоретичному і прикладному мовознавстві ХХ ст. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.15 «Загальне мовознавство». – Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет» Міністерства освіти і науки України, Слов'янськ, 2018; Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» Міністерства освіти і науки України, Одеса, 2018.

У дисертації вперше представлено комплексне лінгвоісторіографічне дослідження актуального членування речення. У роботі розкрито особливості вивчення явища актуального членування речення мовознавцями кінця ХVІІІ ст. – початку ХХІ ст. Робота спирається на сучасні підходи до кваліфікації явища актуального членування речення: семантичний, синтаксичний, логіко-граматичний, комунікативний (О. О. Селіванова) та морфологічний (С. Г. Ільєнко).

Актуальність теми визначено браком спеціального комплексного лінгвоісторіографічного вивчення питань становлення й розвитку концепцій актуального членування речення, а також значущістю вивчення проблеми актуального членування речення на сучасному етапі розвитку мовознавства.

Метою дослідження є комплексне лінгвоісторіографічне розкриття виникнення, становлення й розвитку ідей актуального членування речення у мовознавстві ХХ ст. як закономірного продовження синтаксичних досліджень ХІХ ст.

Наукова новизна отриманих результатів виявляється в тому, що в дисертації вперше зроблено спробу комплексно розглянути розвиток концепцій актуального членування речення, а також у ній проаналізовано значну кількість лінгвістичних праць (зокрема маловідомих) з урахуванням еволюції думок мовознавців на певні аспекти проблеми, яку вивчають.

Актуальне членування речення – таке членування, при якому враховується комунікативне завдання в кожному конкретному акті мовлення. Таке завдання передбачає деяку інформацію, яку вважають відомою, та деяку інформацію, яку мовець бажає повідомити про відоме та яку, відповідно, вважають невідомою, новою.

Формування теоретико-методологічної основи актуального членування речення розпочалося із синтаксичних студій учених Празької лінгвістичної школи. Цьому сприяло віднесення явища актуального членування до лінгвістичної, а не психологічної чи логічної царини.

Найважливішим поштовхом для досліджень з актуального членування стали праці В. Матезіуса. Саме він запропонував відповідний термінологічний апарат та сформулював одну з основних проблем – з'ясування кореляції актуального та формального (граматичного) членування речення.

Проте увагу на явище, яке у ХХ ст. отримало назву *актуального членування речення*, лінгвісти звертали й раніше. Так, Ц. Дюмарсе та Н. Бозе почали говорити про *природний перебіг подій* та *природний перебіг думок*. У дослідженнях Ш. Бато та Дж. Монбоддо фігурує поняття *головного предмету* (з місцем на початку речення).

Значним кроком уперед стали дослідження Й. Аделунга, який увів у науковий обіг поняття *природного підмета* й *присудка* та *штучного підмета* й *присудка*, зазначивши, що присудок виражає *головне поняття*.

К. Беккер у своїх працях вивчав логічний наголос; від його положень походить сучасне вчення про логічний наголос у межах актуального синтаксису.

Найближчим до сучасного трактування явища актуального членування був А. Вейль. Саме його концепція про *вихідний пункт висловлення* та *основну, кінцеву частину висловлення* стала безпосереднім джерелом учення В. Матезіуса. Заслуговує на увагу й те, що в концепції А. Вейля найважливішою є саме кінцева частина речення, а не початок, як у деяких його попередників.

Крім того, А. Вейль надавав великого значення видам логічного зв'язку між реченнями (пізніше це питання зацікавило Й. Філіпця, В. Є. Шевякову, О. І. Москальську). Так, якщо вихідний пункт речення пов'язаний з вихідним

пунктом попереднього речення, то перебіг думки цих двох пунктів можна назвати *паралельним* (*прогресія з темою, яка пронизує висловлення*, у Й. Філіпця; В. Є. Шевякова залишила термін А. Вейля, О. І. Москальська використала термін *тема-рема-тематичний ланцюжок з наскрізною темою*). Якщо вихідна думка речення пов'язана з кінцевою частиною попереднього висловлення, то перебіг думки *поступовий* і свідчить про послідовність міркування, оскільки кінцеве висловлення першого речення виступає відправним вихідним пунктом другого (*прогресія з темою, яка повторюється*, у Й. Філіпця; В. Є. Шевякова використала термін *ланцюговий контактний зв'язок*, а О. І. Москальська – *проста лінійна тематична прогресія*).

Значним кроком уперед для актуального членування був і психологічний синтаксис Г. Габеленца, Г. Пауля, Ф. Вегенера та їхніх послідовників Г. Амманна, Е. Драха й К. Бооста.

Основна заслуга Г. Габеленца – запровадження термінів *психологічний підмет* та *психологічний присудок*. Г. Пауль почав розглядати кореляцію актуального й граматичного членування (звичайно, без застосування цих термінів).

Вартими уваги є доробки Г. Амманна, який запропонував терміни *тема* та *рема*, що найчастіше використовуються в сучасному актуальному синтаксисі.

У російському та українському мовознавстві кінця XIX ст. – початку XX ст. панівним підходом до актуального членування також був психологічний чи логічний (Ф. І. Буслаєв, О. О. Потебня, П. В. Смирновський, П. Ф. Фортунатов, О. О. Шахматов, О. М. Пешковський, Л. В. Щерба).

Крім В. Матезіуса, вагомий внесок у дослідження явища актуального членування речення зробили такі чеські лінгвісти, як Ф. Данеш, М. Докуліль, К. Гаузенблас, Я. Фірбас, Й. Філіпець, П. Адамець, П. Новак, П. Сгалл, К. Пала, Е. Бенеш, Л. Угліржова. Дослідники поставили багато актуальних питань, вказали напрями подальших досліджень.

Проте й після появи праць В. Матезіуса деякі мовознавці продовжували застосовувати логічний (чи логіко-граматичний) підхід до явища актуального

членування (П. С. Попов, П. В. Таванець, Г. В. Колшанський, В. Г. Адмоні, Є. М. Галкіна-Федорук, В. З. Панфілов, Ю. К. Щеглов, О. Л. Пумпянський та ін.).

На особливу увагу заслуговують концепції К. Г. Крушельницької та І. П. Распопова: саме ці мовознавці досліджували суто актуальне членування речення у зв'язку з порядком слів.

К. Г. Крушельницька вживала терміни *сислове членування й дане та нове*, що дозволяє охарактеризувати її підхід як семантико-синтаксичний.

І. П. Распопов використав синтаксичний підхід, виділивши *основу висловлення та предиковану частину*. Саме його дослідження викликали широкий резонанс у російському мовознавстві.

У другій половині ХХ ст. дослідники приділили багато уваги термінології актуального членування речення та деяким дискусійним питанням (О. О. Лаптева, Б. О. Ільш, І. І. Ковтунова, У. Чейф, Г. А. Вейхман, В. Є. Шевякова), а також вивчали значення актуального членування речення для таких прикладних дисциплін, як перекладознавство (Л. С. Бархударов, В. Дресслер, Л. О. Черняховська, В. Є. Шевякова), генеративна лінгвістика (П. Сгалл, Н. Хомський), машинний переклад (Є. Гаїчова, П. Сгалл).

Найуживанішими термінами стали *тема й рема*. Серед інших термінів треба відмітити *логічний суб'єкт і логічний предикат, психологічний суб'єкт і психологічний предикат, основу і ядро, дане й нове, відоме й повідомлюване, тему й предмет повідомлення, топік і коментар, тему й кінцеву частину, тло й фігуру*.

Крім бінарного членування на тему й рему, наявне також членування на кілька елементів (*психологічний підмет, психологічний присудок і зв'язка* в Г. Габеленца, *тематичне; нове; те, що констатує, та ситуативне* у І. Ф. Вардуля) та градуальне членування (*комунікативний динамізм* у Я. Фірбаса, *власне логічний суб'єкт, абсолютний та дифузний логічний предикат* у Ю. К. Щеглова).

Явище актуального членування речення досліджувалося не лише на матеріалі індоєвропейських мов (хоча переважна більшість досліджень спирається саме на ці мови), а й на матеріалі східних мов: берберська мова

(О. Ю. Айхенвальд), арабська мова (А. Г. Белова), австралійські мови (І. Ш. Козинський, Н. К. Соколовська), бірманська мова (Н. В. Омелянович), монгольська мова (М. Н. Орловська).

Значний внесок у теорію актуального членування речення зробили українські дослідники. Так, І. Р. Вихованець докладно описав три варіанти функціонального синтаксису (семантичний синтаксис, синтаксис тексту й комунікативний синтаксис). А. П. Загнітко створив періодизацію еволюції поглядів на актуальне членування речення, виділивши чотири періоди, а також розглянув термінологію актуального членування. Дослідження Н. О. Курносової, Р. В. Курносової та С. В. Суховецької містять порівняльний аналіз тема-рематичного членування в англійській та російській мовах, рекомендації для перекладу науково-технічних текстів з російської англійською. В. М. Абашина описала актуальне членування російського складного речення в комунікативно-прагматичному висвітленні. Н. В. Лешкова дослідила особливості комунікативної організації граматично розчленованих складнопідрядних речень на матеріалі детермінантних складнопідрядних речень. Н. О. Меркулова, Є. Ю. Савченко, М. О. Вінтонів вивчали засоби тема-рематичного поділу висловлення. Т. М. Гапонова та М. О. Вінтонів подали детальний опис актуального членування складносурядних речень в українській мові. В. В. Орехов вивчав актуальне членування неповних складнопідрядних речень прислівного типу. П. А. Іващенко порівняла актуальне членування речення в текстах ділових бізнес-новин англійських та україномовних вебсайтів.

На кінець ХХ ст. мовознавці дослідили актуальне членування різних типів речення в багатьох мовах, а найголовніше – на основі таких підходів до цього явища: семантичного, синтаксичного, логіко-граматичного й комунікативного та морфологічного. За порівняно короткий час було накопичено значні практичні дані, створено ґрунтовну методологічну та теоретичну основу для подальших досліджень.

Використання комплексного підходу дозволило вийти на якісно новий рівень узагальнень. Новітні теорії та залучення великої кількості фактів

уможливили отримання цінних результатів у дослідженні актуального членування речення.

Ключові слова: лінгвістична історіографія, актуалістичний метод, актуальне членування речення, основа висловлення, ядро висловлення, тема, рема.

ABSTRACT

Ohienko K. O. Functional Sentence Perspective in Theoretical and Applied Linguistics of the XX century. – Qualification research paper. Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology (PhD): Speciality 10.02.15 – General Linguistics. – State Higher Educational Establishment “Donbass State Pedagogical University” Ministry of Education and Science of Ukraine, Sloviansk, 2018; The State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», Ministry of Education and Science of Ukraine, Odesa, 2018.

The thesis is devoted to complex linguistic-historiographical research of the problems of functional sentence perspective. The work describes the peculiarities of studying of functional sentence perspective by the linguists of the end of the XVIII century – the beginning of the XXI century. Our research is based on modern approaches to the qualification of functional sentence perspective: semantic, syntactic, logic-grammatical, communicative (O. O. Selivanova) and morphological (S. G. Ilyenko).

The topicality of the theme is determined by the lack of special complex linguohistoriographic study of the formation and development of functional sentence perspective and also by the significance of functional sentence perspective investigation on modern stage of linguistic development.

The aim of the research is to present the appearance, establishment and development of the ideas concerning functional sentence perspective in the linguistics of the XX century as a logical continuation of syntactic studies of the XIX century.

The scientific novelty of the research lies in the attempt of complex study of the development of functional sentence perspective concepts, besides it gives the analysis of a considerable number of linguistic works (including little-known ones) taking into

consideration the evolution of linguists' thoughts concerning particular aspects of the problem studied.

Functional sentence perspective is a sentence division which takes into account the communicative aim in each specific speech act. This aim foresees, on the one hand, some information which is considered known, and on the other hand, some information which the speaker wants to tell and which is, therefore, considered unknown.

The formation of the theoretical and methodological base of functional sentence perspective began with the studies of scientists of the Prague linguistic circle. It was promoted by treating functional sentence perspective as a linguistic phenomenon, not logical or psychological as it was earlier.

The most important impetus for studies on functional sentence perspective was the work of V. Mathesius. It was he who proposed the appropriate terminology and formulated one of the main problems – to find out the correlation between functional sentence perspective and formal (grammatical) division of the sentence.

However, attention to the phenomenon that in the twentieth century was called the functional sentence perspective was paid earlier. Thus, C. Ch. Dumarsais and N. Beauzee wrote about *natural course of events* and *natural course of thoughts*. In the studies of Ch. Batteux and J. B. Monboddo, the concept of the *main subject* (with the place at the beginning of the sentence) appeared.

A significant step forward was the study of J. Adelung, who introduced the concept of *natural subject* and *natural predicate* and *artificial subject* and *artificial predicate* into scientific circulation, noting that the predicate expresses the main concept.

K. Becker studied logical accent. His works became the basis for modern accent theory connected with functional sentence perspective.

The closest to the modern interpretation of the phenomenon of functional sentence perspective was H. Weil. It is his concept of *the starting point of the statement* and *the main, final part of the statement* that became a direct source of V. Mathesius' concept. We should emphasize that the most important part of the statement in the

concept of H. Weil was the very final part of the sentence, not the beginning, as some of his predecessors believed.

In addition, H. Weil paid considerable attention to the types of logical connection between sentences (later the issue interested J. Filipec, V. Ye. Sheviakova, O. I. Moskalska). Thus, if the starting point of the sentence is connected with the starting point of the previous sentence, the course of the thought of these two points can be called *parallel (progression of the theme that runs through the statements in J. Filipec's works; V. Ye. Shevyakova used the same term as H. Weil, and O. I. Moskalska used the term theme-rheme chain with a cross-cutting theme)*. If the starting point of the sentence is connected with the final part of the previous sentence, the flow of thought is *gradual (the type of progression where theme is repeated in J. Filipec's opinion; V. Ye. Shevyakova used the term chain contact connection, and O. I. Moskalska called this type a simple linear thematic progression)*.

Psychological syntax of G. Gabelenz, H. Paul, Ph. Wegener and their followers H. Ammann, E. Drach and K. Boost allowed to make a significant step forward.

The main merit of G. Gabelenz is the introduction of the terms *psychological subject* and *psychological predicate*. H. Paul began to study the correlation of functional sentence perspective and grammatical division (of course, without the use of these terms).

The works of H. Ammann are really important as he introduced the terms *theme* and *rheme* which are widely used now.

The leading approach to functional sentence perspective in Russian and Ukrainian linguistics at the end of the XIX – the beginning of the XX centuries was logical and psychological (F. I. Buslaev, O. O. Potebnia, P. V. Smirnovskiy, P. F. Fortunatov, O. O. Shakhmatov, O. M. Peshkovskiy, L. V. Shcherba).

Among Czech linguists who contributed into the research of functional sentence perspective we should name F. Daneš, M. Dokulil, K. Gausenblas, J. Firbas, J. Filipec, P. Adamec, P. Novák, P. Sgall, E. Hajičová, K. Pala, E. Beneš, L. Uhliřová. The linguists studied a lot of topical questions, pointed out the approaches for further investigations.

It should also be pointed out that even after the appearance of V. Mathesius' works some linguists continued using logical approach to functional sentence perspective and corresponding terminology (P. S. Popov, P. V. Tavanets, G. V. Kolshanskiy, V. G. Admoni, Ye. M. Galkina-Fedoruk, V. Z. Panfilov, Yu. K. Shcheglov, O. L. Pumpianskiy and others).

The concepts of K. G. Krushelnitska and I. P. Raspopov deserve special attention: they studied functional sentence perspective proper (in connection with word order in the sentence).

K. G. Krushelnitska used the terms *notional division* and *given* and *new*, which makes it possible to characterize her approach as semantic-syntactical.

I. P. Raspopov based his research on syntactical approach, explicating *the basis of the utterance* and *predicated part*. It was his research that caused wide response in Russian linguistics.

In the second part of the XX century the researchers paid attention to the terminology of functional sentence perspective and some controversial issues (O. O. Lapteva, B. O. Ilyish, I. I. Kovtunova, W. Chafe, G. A. Veikhman, V. Ye. Sheviakova), as well as to the role of functional sentence perspective for such applied disciplines as translation theory (L. S. Barkhudarov, V. Dressler, L. O. Chernyakhovska, V. Ye. Shevyakova), generative linguistics (P. Sgall, N. Chomsky), machine translation (E. Hajičová, P. Sgall).

The most popular terms are *theme* and *rheme*. Among other terms *logical subject* and *logical predicate*, *psychological subject* and *psychological predicate*, *basis* and *nucleus*, *given* and *new*, *known* and *reported*, *theme* and *subject of the utterance*, *topic* and *comment*, *theme* and *tail*, *figure* and *ground*, etc.

Along with binary division, some scientists name additional elements: *transition* (G. Gabelenz), *ascertaining* and *situational elements* (I. F. Vardul), *gradual division* (*communicative dynamism* of J. Firbas, *logical subject proper*, *absolute* and *diffuse logical predicate* of Yu. K. Shcheglov).

The phenomenon of functional sentence perspective was studied not only on the base of Indo-European languages, but also on the data of other languages: the Berber

language (O. Yu. Aikhenwald), the Arab language (A. G. Belova), Australian languages (I. Sh. Kozynskiy, N. K. Sokolovska), the Burmese language (N. V. Omelianovych), the Mongolian language (M. N. Orlovska).

Ukrainian linguists have also made a considerable contribution into the theory of functional sentence perspective. Thus, I. R. Vykhovalnets described three variants of functional syntax (semantic syntax, text syntax and communicative syntax). A. P. Zagnitko created a periodization of the evolution of the views on functional sentence perspective explicating four periods. The research of N. O. Kurnosova, R. V. Kurnosova and S. V. Sukhovetska contains comparative analysis of theme-rheme division in English and Russian, as well as the recommendations for the translation of technical literature from Russian into English. V. M. Abashina described functional sentence perspective of the Russian complex sentence in communicative-pragmatic elucidation. N. V. Leshkova studied the peculiarities of communicative organization of grammatically divided determinant complex sentences. N. O. Merkulova, Ye. Yu. Savchenko, M. O. Vintoniv studied the means of theme-rheme division of the utterance. T. M. Gaponova and M. O. Vintoniv presented a detailed description of functional sentence perspective of compound sentences in Ukrainian. P. A. Ivashchenko compared functional sentence perspective in the texts of business news of English and Ukrainian websites. V. V. Oriehov studied functional perspective of incomplete adverbial clauses.

So, at the end of the XX century linguists studied functional sentence perspective on the basis of different sentences, but what is more important – on the basis of five different approaches to this phenomenon: semantic, syntactic, logic-grammatical, communicative and morphological.

The use of a complex approach has allowed us to reach a qualitatively new level of generalizations. The newest theories and a large number of empirical facts have made it possible to get certain results in the research of functional sentence perspective.

Key words: linguistic historiography, actualistic method, functional sentence perspective (actual sentence division), basis of the utterance, nucleus of the utterance, theme, rheme.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації, у фахових виданнях України:

1. Огієнко К. О. Актуальне членування речення: огляд лінгвоісторіографічних досліджень. *Теоретические и прикладные проблемы русской филологии* : научно-методич. сб. Славянск, 2010. Вып. XIX. С. 50–56.
2. Огієнко К. О. Актуальне членування речення: витoki теоретико-методологічної бази. *Теоретические и прикладные проблемы русской филологии* : научно-методич. сб. Славянск, 2010. Вып. XX. С. 91–100.
3. Огієнко К. О. Актуальне членування речення в студіях учених Празької лінгвістичної школи. *Мова і культура*. 2011. Вип. 14. Т. V (151). С. 25–31.
4. Огієнко К. О. Дослідження з актуального членування речення в мовознавстві 90-х рр. XX ст. – початку XXI ст. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків, 2012. Вип. 33. С. 212–218.
5. Огієнко К. О. Актуальне членування речення в мовознавстві початку 60-х – кінця 80-х рр. XX ст. *Вісник Дніпропетровського університету* : наук. журнал. Дніпропетровськ, 2012. Вип. 18. Т. 20, № 11. С. 157–167.
6. Огієнко К. О. Метод питань як основний синтаксичний засіб розмежування теми й реми. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. Т. 1, № 30. С. 128–131.
7. Ohiienko K. Functional Sentence Perspective: the 40-ies – the beginning of the 60-ies of the 20th century. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології* : збірник наукових праць. Слов'янськ, 2018. Вип. 6. С. 64–73.

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації, у зарубіжних спеціалізованих виданнях:

8. Огиенко Е. А. Генезис и становление явления актуального членения предложения: Пражская лингвистическая школа. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. 2013. № 4 (22). Ч. 2. С. 132–136.

9. Ohiienko K. O. Functional Sentence Perspective: Notional Problems. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2018. VI (44). Issue 151. P. 40–44.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

10. Огієнко К. О. Ідеї актуального членування речення в працях Г. Габеленца. Актуальні питання сучасної науки : Матеріали науково-теоретич. та науково-методич. конф. викладачів та студентів Слов'янського державного педагогічного університету, учителів загальноосвітніх закладів (філологічний факультет, 19–21 квітня 2011 р.). Слов'янськ, 2011. Вип. 3. С. 164–169.

11. Огієнко К. Концепція актуального членування речення Вілема Матезіуса. Вісник студентського наукового товариства Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов : Матеріали ІХ Міжрегіональної конференції молодих учених та аспірантів «Дослідження молодих науковців у галузі гуманітарних наук» (Горлівка, 29 квітня 2011 р.). Горлівка, 2011. Вип. 26: Мовознавство. Ч. 2. С. 141–144.

12. Огієнко К. Актуальне членування речення: види логічного зв'язку між реченнями. Семантика мови і тексту : матеріали ХІ Міжнародної наук. конф. (Івано-Франківськ, 26–28 вересня 2012 р.). Івано-Франківськ, 2012. С. 451–453.

13. Огієнко К. О. Термінологія актуального членування речення та його складових: лінгвоісторіографічне висвітлення. Сучасний вимір філологічних наук : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 21–22 липня 2017 р.). Львів, 2017. С. 24–27.

14. Огієнко К. О. Внесок дослідників початку 60-х – кінця 80-х рр. ХХ ст. до теорії актуального членування речення. Proceedings of IX International scientific conference “Modern achievements of world science” (Morrisville, August 27, 2017). Morrisville, 2017. P. 35–40.

15. Огієнко К. О. Актуальне членування речення у прикладному мовознавстві ХХ століття. International research and practice conference “Modern philology: relevant issues and prospects of research” : Conference proceedings (Lublin, October 20–21, 2017). Lublin, 2017. P. 148–150.

16. Огієнко К. О. Метод питань як основний синтаксичний метод розмежування теми й реми. Світ мови – світ у мові : матеріали IV Міжнародної наукової конференції (Київ, 26–27 жовтня 2017 р.; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова). Київ, 2017. С. 126–129.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

17. Огієнко К. О. Актуальне членування речення в психологічному аспекті: праці Г. Габеленца. *Теоретические и прикладные проблемы русской филологии* : научно-методич. сб. Славянск, 2011. Вып. XXI. С. 56–61.

18. Огієнко К. О. Ідеї актуального членування речення в мовознавстві 40-х – початку 60-х рр. XX ст. *Теоретические и прикладные проблемы русской филологии* : научно-методич. сб. Славянск, 2012. Вып. XXIII. С. 72–79.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	17
ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1. ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ АКТУАЛЬНОГО ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ. МЕТОД І НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ	24
1.1. Лінгвоісторіографічний аспект вивчення актуального членування речення.....	24
1.2. Співвідношення понять <i>синтаксична конструкція, речення, судження</i> та <i>висловлення</i> в контексті актуального членування.....	28
1.3. Термінологія актуального членування речення та його складників.....	34
1.4. Метод і напрями дослідження.....	57
Висновки до розділу 1.....	61
РОЗДІЛ 2. СПРОБИ ДОСЛІДЖЕННЯ АКТУАЛЬНОГО ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ В ЛІНГВІСТИЦІ КІНЦЯ ХVІІІ ст. – ПОЧАТКУ ХХ ст.	63
2.1. Зародження ідей актуального членування речення в мовознавстві кінця ХVІІІ ст. – початку ХІХ ст.	64
2.2. Синтаксичні погляди А. Вейля як основа сучасної теорії актуального членування речення.....	70
2.3. Психологічний синтаксис Г. Габеленца, Г. Пауля, Ф. Вегенера та їхніх послідовників.....	74
2.4. Ідеї актуального членування речення в російському мовознавстві другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст.	95
Висновки до розділу 2.....	105
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ АКТУАЛЬНОГО ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ В МОВОЗНАВСТВІ ХХ ст.	108
3.1. Розробка питань актуального членування речення в студіях учених Празької лінгвістичної школи.....	108

3.2. Ідеї актуального членування речення в мовознавстві 40-х – початку 60-х рр. ХХ ст.	131
3.3. Розвиток теорії актуального членування речення в лінгвістиці середини 60-х – кінця 80-х рр. ХХ ст.	148
3.4. Дослідження актуального членування речення в мовознавстві кінця ХХ ст.	184
Висновки до розділу 3.....	191
Загальні висновки.....	194
Список використаних джерел.....	198
Додаток А.....	236
Додаток Б.....	239
Додаток В.....	241
Додаток Г.....	244

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

англ. – англійська мова

АЧР – актуальне членування речення

ГС – глибинна структура

КД – комунікативний динамізм

лат. – латинська мова

нім. – німецька мова

рос. – російська мова

укр. – українська мова

ФПР – функціональна перспектива речення

франц. – французька мова

ч. – чеська мова

Adv – обставина

Adv_m – обставина способу дії

Adv_p – обставина місця

Adv_t – обставина часу

O – додаток

O₄ – додаток у знахідному відмінку

R – рема

S – підмет

T – тема

V – присудок, виражений дієсловом

V_c – зв'язка або вираз зв'язкового характеру

V_n – іменна частина складеного присудка

ВСТУП

На сучасному етапі лінгвістичних досліджень важливою складовою теоретичного курсу граматики є комунікативний синтаксис, що розглядає речення не на основі традиційного формально-граматичного членування на підмет і присудок, а на основі смислового, актуального членування на тему й рему.

Вивчення лінгвістичної спадщини свідчить, що в сучасній історіографії мовознавства немає комплексних студій, у яких би висвітлювався розвиток концепцій **актуального членування речення** (далі **АЧР**). Наявні дослідження дають лише побіжний лінгвістично-історіографічний огляд і не охоплюють тему дослідження в повному обсязі, оскільки автори відповідних праць не ставили перед собою такого завдання.

Ми, звичайно, беремо до уваги, що в лінгвістично-історіографічному дослідженні концепцій АЧР значною є роль таких синтаксистів, як К. Г. Крушельницька, О. О. Лаптева, Т. М. Ніколаєва, О. Л. Пумпянський, І. І. Ковтунова, В. Є. Шевякова, Н. С. Валгіна, В. П. Даниленко, А. П. Загнітко, Ю. Я. Бурмистрович [169; 180; 203; 253; 154; 322; 53; 101; 112; 49] та ін.

Зауважимо, що в мовознавстві існує кілька спроб створити періодизацію розвитку концепцій АЧР. Так, О. Л. Пумпянський [253] та В. П. Даниленко [101] першим дослідником АЧР вважають А. Вейля, тому виділили періоди «до А. Вейля» та «починаючи з А. Вейля». Більшість мовознавців засновником вчення про АЧР вважають В. Матезіуса, оскільки саме він «поставив теорію АЧР на міцну мовну базу (базу контексту), увів нові, «непсихологічні» терміни і суттєво поглибив всю теорію» [185, с. 11]. Проте дослідники зазначили, що В. Матезіус створив свою концепцію на основі думок А. Вейля. Заслужує на увагу й той факт, що деякі лінгвісти відзначали наявність ідей АЧР у доробках дослідників кінця XVIII ст. – середини XIX ст. (проте, звичайно, у загальному вигляді та в інших термінах).

Для нашого дослідження ми обрали період XX ст. (починаючи з праць В. Матезіуса) як найбільш цікавий і плідний, проте, щоб краще зрозуміти його

специфіку та підгрунття, звертаємося й до праць, що вийшли упродовж кінця XVIII ст. – початку XX ст. Це зумовило створення другого розділу нашого дослідження, присвяченого синтаксичним працям цього часу.

Досліджуючи історію думок щодо АЧР, ми приділили значну увагу сучасним підходам до кваліфікації цього явища: семантичному, який надає перевагу чиннику відомого / невідомого; синтаксичному, що ґрунтується на синтаксичних категоріях речення; логіко-граматичному, представленому опозицією логічного суб'єкта та предиката; комунікативному, який пов'язує членування з тричленним поділом мовного акту (ілокуцією, локуцією, перлокуцією) (О. О. Селіванова [445]) та морфологічному, що простежує кореляцію теми й реми з частинами мови (С. Г. Ільєнко [131]).

Ми також беремо до уваги те, що впродовж XX ст. АЧР вивчали переважно на матеріалі індоєвропейських мов, проте відповідні концепції, безперечно, мають загальнолінгвістичне значення.

Викладені зауваження дозволяють дати найважливіші характеристики дисертаційного дослідження.

Актуальність теми визначено браком спеціального комплексного лінгвістичного вивчення питань становлення й розвитку концепцій АЧР, а також значущістю вивчення проблеми АЧР на сучасному етапі розвитку мовознавства.

Мета й завдання дослідження. Метою дослідження є комплексне лінгвістичне розкриття виникнення, становлення й розвитку ідей АЧР у мовознавстві XX ст. як закономірного продовження синтаксичних досліджень XIX ст.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **основних завдань**: 1) теоретично обґрунтувати поняття АЧР; 2) дослідити зародження концепцій комунікативного синтаксису в надрах традиційного синтаксису XVIII – XIX ст.; 3) розкрити становлення поняття АЧР у межах функціонального синтаксису (XX ст.); 4) проаналізувати думки мовознавців XX ст. на АЧР, виявити джерела цих поглядів та показати, що принципово нове було внесено тим

чи тим ученим до теорії АЧР; 5) дослідити відповідне коло питань максимально повно, враховуючи еволюцію інтерпретацій лінгвістів; 6) виявити, які твердження учених ХХ ст. у межах семантичного, синтаксичного, логіко-граматичного, комунікативного та морфологічного підходів зберегли свою значущість у сучасному мовознавстві; 7) накреслити перспективи подальших досліджень АЧР.

Об'єкт дослідження – розглянута в лінгвоісторіографічному аспекті сукупність наукових текстів мовознавців ХХ ст.

Предмет дослідження – концепції АЧР, розроблені лінгвістами ХХ ст., та їхній розвиток.

Матеріалом дисертації слугували праці з синтаксису індоєвропейських мов: монографії, лекційні університетські курси, статті, авторами яких є українські, російські, англійські, німецькі, французькі, чеські та інші мовознавці ХХ ст. Зауважимо, що в процесі звернення до праць, які вийшли в кількох виданнях, ми покликаємося зазвичай на найпоширеніше, не даючи бібліографічної довідки про перше, оскільки це переважало б дисертацію інформацією непринципового характеру.

Методологія дослідження ґрунтується на принципах історизму, причиновості, системності та загального зв'язку явищ. Відповідно до мети й завдань дослідження в роботі використано актуалістичний метод, що дає змогу за допомогою сучасних знань простежити розвиток об'єкта в минулому та передбачити деякі тенденції майбутнього розвитку.

Кожна концепція й методика розглянуті з погляду того, що нового внесли лінгвісти в науку порівняно зі своїми попередниками, та яке значення мали їхні праці для розв'язання розглядуваних проблем. Операційний компонент актуалістичного методу в працях з історіографії мовознавства становить сукупність таких прийомів і процедур:

- **аналіз джерел (лінгвістичних текстів)**, який дозволяє здійснити відбір фактів з першоджерел. Цей відбір здійснюється упродовж усього наукового дослідження. Початковий етап пов'язаний з виділенням і збиранням фактів у процесі зовнішньої і внутрішньої критики джерела, зіставленням його з іншими

авторитетними відомостями, тобто під час специфічних джерелознавчих операцій. На цьому етапі придатність факту визначається наявністю в ньому інформації, що стосується теми дослідження;

- **синтез одержаних даних** полягає у виділенні таких фактів, які можна включити в систему причинних, функціональних, структурних, генетичних зв'язків, у систему, що відображає цілісність дослідження;

- **порівняння** дозволяє у процесі дослідження порівняти наукові праці одного і того ж лінгвіста та різних лінгвістів того чи іншого періоду;

- **абстрагування**, яке дозволяє зробити припущення в постановці наукових питань, уявне допущення або усування явища;

- **історико-наукова реконструкція**, що посідає центральне місце серед прийомів та процедур і протистоїть так званій «асиміляції минулого», що виявляється в модернізації поглядів лінгвістів попередніх поколінь. Специфіка цієї процедури полягає в тому, що мета дослідника – реконструювати процес пізнання вченими історичного розвитку мови. При цьому, усвідомлюючи основи актуалістичного пізнання, необхідно звернути увагу не тільки на спільність поглядів сучасних мовознавців і їх попередників, а й на їх відмінність. У працях з лінгвістичної історіографії загальна оцінка надається залежно від того, що нового внесли мовознавці в науку порівняно зі своїми попередниками та яке значення мали їх праці для свого часу, а не з точки зору сучасного рівня знань.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дослідження пов'язаний з фундаментальною науковою роботою кафедри германської та слов'янської філології Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» «Порівняльно-історичний метод в українському мовознавстві (XIX ст. – 30-і рр. XX ст.)», затвердженою Міністерством освіти і науки України й зареєстрованою в Українському інституті науково-технічної і економічної інформації (номер державної реєстрації 0115U003183). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Слов'янського державного педагогічного університету (протокол № 5 від 04.12.2009 р.) і погоджено в бюро Наукової ради «Закономірності розвитку мов і

практика мовної діяльності» Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні Національної академії наук України (протокол № 2 від 15.04.2010 р.).

Наукова новизна отриманих результатів. У дисертації вперше зроблено спробу комплексно розглянути розвиток концепцій АЧР. Новизна роботи виявляється й у тому, що в ній проаналізовано значну кількість лінгвістичних праць (зокрема маловідомих) з урахуванням еволюції думок мовознавців на певні аспекти проблеми, яку вивчають.

Теоретичне значення дисертації пов'язане з розробкою методики лінгвоісторіографічного дослідження проблем АЧР. Оперування значним за обсягом матеріалом викликало необхідність його систематизації з урахуванням хронологічного та концептуального підходів. Наявність у мовознавстві концепцій, що заперечують одна одну, стала причиною виділення найбільш важливих тез та аргументів на їхню користь, опертих на принципах об'єктивності в опрацюванні необхідного матеріалу, який у поєднанні з принципом історизму має сприяти розкриттю закономірностей у формуванні та розвитку наукових гіпотез та теорій.

Практичне значення отриманих результатів. Матеріали дисертації сприятимуть висвітленню розвитку концепцій АЧР, удосконаленню курсів лінгвістичних дисциплін у вищій школі («Історія лінгвістичних учень», «Вступ до мовознавства», «Загальне мовознавство»). Дисертаційні матеріали доцільно використовувати й у викладанні курсу «Синтаксис» (на матеріалі індоєвропейських мов і мов інших сімей), а також у культурно-просвітницькій діяльності.

Особистий внесок здобувача. Усі теоретичні й практичні результати досягнуто автором одноосібно. Праць, написаних у співавторстві, немає.

Апробація результатів роботи. Результати дослідження були представлені здобувачем на 11 наукових, науково-практичних і науково-методичних конференціях, з них 7 – міжнародні, зокрема: XX Міжнародна наукова конференція ім. проф. С. Бураго «Мова і культура» (Київ, 2011), XIV Міжнародна конференція з актуальних проблем семантичних досліджень «Художній текст у різних лінгвістичних парадигмах (на матеріалі української та російської мов)»

(Харків, 2012), XI Міжнародна наукова конференція «Семантика мови і тексту» (Івано-Франківськ, 2012), Міжнародна науково-практична конференція «Сучасний вимір філологічних наук» (Львів, 2017), IX Міжнародна наукова конференція «Modern achievements of world science» (Морісвіль, США, 2017), Міжнародна дослідницька та практична конференція International research and practice conference «Modern philology: relevant issues and prospects of research» (Люблін, Польща, 2017), IV Міжнародна наукова конференція «Світ мови – світ у мові» (Київ, 2017); 1 – *всеукраїнська*: Всеукраїнська науково-теоретична та науково-методична конференція викладачів і студентів Донбаського державного педагогічного університету, учителів загальноосвітніх закладів (Слов'янськ, 2012); 1 – *міжнародна онлайн конференція*: Scientific and Professional Conference «Actual Problems of Science and Education APSE» (Будапешт, Угорщина, 2018); 2 – *міжрегіональні*: IX Міжрегіональна конференція молодих учених та аспірантів «Дослідження молодих учених у галузі гуманітарних наук» (Горлівка, 2011); Науково-теоретична та науково-методична конференція викладачів та студентів Слов'янського державного педагогічного університету, учителів загальноосвітніх закладів (Слов'янськ, 2011).

Публікації. Проблематику, теоретичні та практичні результати дисертаційної роботи викладено у 18 одноосібних наукових публікаціях, серед яких 7 статей опубліковано у фахових збірниках наукових праць, визначених МОН України, що відображають основні результати дослідження; 2 – у наукових збірниках, які додатково відображають отримані результати дослідження, 2 – у закордонних фахових виданнях, 7 – у збірниках тез доповідей за матеріалами конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційне дослідження загальним обсягом 246 сторінок (основний текст – 180 сторінок) складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів з висновками до них, загальних висновків, списку використаної літератури і списку використаних джерел (всього 447 найменувань) та чотирьох додатків. Дослідження містить 12 рисунків (схем).

РОЗДІЛ 1

ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ АКТУАЛЬНОГО ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ. МЕТОД І НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Лінгвоісторіографічний аспект вивчення актуального членування речення

У дослідженнях з лінгвістичної історіографії містяться важливі твердження синтаксичного характеру, які дають певне уявлення про комунікативний синтаксис та АЧР, проте спеціальних праць, присвячених розвитку поглядів на АЧР, тобто праць суто лінгвоісторіографічного спрямування, у мовознавстві практично немає. Звичайно, у студіях синтаксистів наявні спроби простежити за розвитком концепцій АЧР. Серед цих дослідників – О. Єсперсен, Є. М. Галкіна-Федорук, К. Г. Крушельницька, В. З. Панфілов, Ю. В. Попов, О. О. Лаптева, І. Ф. Вардуль, Т. М. Ніколаєва, Г. О. Золотова, О. Л. Пумпянський, Н. З. Котелова, І. І. Ковтунова, Д. М. Шмельов, В. Є. Шевякова, Н. О. Слюсарева, Н. С. Валгіна, О. М. Селіверстова, Л. А. Прозорова, В. П. Даниленко, О. Б. Йокояма, А. П. Загнітка, Т. Є. Янко, Ю. Я. Бурмистрович [108; 78; 169; 170; 237; 247; 181; 55; 56; 203; 122; 124; 252; 167; 154; 325; 322; 278; 53; 267; 101; 139; 112; 335; 336; 49] та ін. Проте відповідний матеріал тут викладено стисло та переважно фрагментарно, тому що дослідники не ставили перед собою мету лінгвоісторіографічного висвітлення проблем АЧР. Одразу зауважимо, що серед цих доробків можна назвати як більш повні та систематичні дослідження: К. Г. Крушельницької, В. З. Панфілова, Ю. В. Попова, О. О. Лаптевої, О. Л. Пумпянського, І. І. Ковтунової, В. Є. Шевякової, В. П. Даниленка, А. П. Загнітка, Т. Є. Янко. Тому цим працям ми приділимо більше уваги під час огляду літератури.

Існують різні періодизації еволюції поглядів на АЧР.

Так, О. Л. Пумпянський [252], не виділяючи окремих етапів, розглядав психологічну школу Г. Габеленца та школу АЧР А. Вейля (А. Вейль, Ж. Гіннекен, А. Сеше, А. Блінкенберг, Ш. Баллі, В. Матезіус, К. Боост, П. Адамец) з одного

боку та «інших дослідників АЧР» з іншого (учений лише назвав деяких радянських лінгвістів, які досліджували порядок слів та АЧР).

В. П. Даниленко [101] експлікував два періоди – «до А. Вейля» та після нього.

А. П. Загнітко виокремив чотири етапи [112, с. 226]: 1) друга половина XVIII ст. – друга половина XIX ст.; у межах цього етапу проблеми АЧР розглядалися лише у зв'язку з вивченням порядку слів у різних мовах (Ц. Дюмарсе, Н. Бозе, Ш. Бато, Дж. Монбоддо, Й. Аделунг, К. Беккер, А. Вейль); 2) друга половина XIX ст. – початок XX ст.; у цей етап проблематика АЧР набула психологічного тлумачення (Г. Габеленц, Г. Пауль, П. Ф. Фортунатов, О. М. Пешковський); 3) перша половина XX ст.; цей етап представлений працями В. Матезіуса та інших лінгвістів, які поставили питання АЧР на суто лінгвістичний ґрунт; 4) друга половина XX ст. – початок XXI ст. (розпочинаючи з праць О. С. Мельничука в українському мовознавстві та досліджень І. П. Распопова в русистиці); це сучасний етап вчення про АЧР.

Спираючись на досліджений нами матеріал, вважаємо за доцільне виділення двох етапів (друга половина XVIII ст. – початок XX ст. – перший етап; перша половина XX ст. – початок XXI ст. – другий етап) з виокремленням таких підетапів: 1) кінець XVIII ст. – перша половина XIX ст. – деякі ідеї АЧР у працях з порядку слів без уживання сучасної термінології (Ц. Дюмарсе, Н. Бозе, Ш. Бато, Дж. Монбоддо, Й. Аделунг, К. Беккер); 2) синтаксична концепція А. Вейля; 3) друга половина XIX ст. – початок XX ст. – розвиток психологічних думок у західноєвропейській лінгвістиці (Г. Габеленц, Г. Пауль, Ф. Вегенер, Г. Амманн, Е. Драг, К. Боост) та в російському мовознавстві (Ф. І. Буслаєв, О. О. Потебня, П. Ф. Фортунатов, П. В. Смирновський, О. О. Шахматов, О. М. Пешковський, Л. В. Щерба); 4) перша половина XX ст. – зародження та становлення вчення про АЧР у його сучасному вигляді (праці представників Празької лінгвістичної школи); 5) друга половина XX ст. – початок XXI ст. – поглиблення досліджень з АЧР на матеріалі різних мов. Періодизація, яку ми пропонуємо й використовуємо, відрізняється від наявних [252; 101; 112] лише деталями.

Початок вивчення АЧР (як і появу власне терміна) більшість лінгвоісторіографів (К. Г. Крушельницька, О. О. Лаптева, Т. М. Ніколаєва, І. І. Ковтунова, В. Є. Шевякова, Н. С. Валгіна, Ю. Я. Бурмистрович, Н. В. Лешкова [169; 181; 203; 154; 322; 53; 49; 185]) пов'язує з дослідженнями представника Празького лінгвістичного гуртка В. Матезіуса, який спирався на ідеї А. Вейля та деяких інших мовознавців (Г. Габеленца, Г. Пауля, Ф. Вегенера). Дослідник одразу назвав причину того, чому АЧР не вивчалоя як синтаксичне явище. Річ у тому, що компоненти АЧР мали назви *психологічний суб'єкт (підмет)* та *психологічний предикат (присудок)*, через що це явище відносили до сфери психології, а не лінгвістики.

Студії В. Матезіуса викликали резонанс та спричинили появу досліджень, присвячених АЧР, спочатку в межах Празького лінгвістичного гуртка, а пізніше – в інших країнах.

Цікавим є той факт, що поділ речення в аспекті АЧР, проте в інших термінах, мовознавці здійснювали й раніше. Так, аналізуючи синтаксичні доробки таких лінгвістів другої половини XVIII ст. – початку XIX ст., як Ц. Дюмарсе, Н. Бозе, Ш. Бато, Дж. Монбоддо, Й. Аделунг, К. Беккер та ін., В. П. Даниленко [101] відзначив, що вже вони почали вживати терміни *штучний підмет* та *штучний присудок*, *психологічний суб'єкт* та *психологічний предикат*, *логічний суб'єкт* та *логічний предикат*. Це свідчить про те, що формального членування виявилось недостатньо для пояснення змін прямого порядку слів. Аналіз доробків Ш. Бато можна знайти й у студіях О. Л. Пумпянського [252]. Так, він звернув увагу на те, що Ш. Бато, аналізуючи порядок слів (граматичний та ораторський), дійшов висновку, що на першому місці стоїть те слово, яке є основним для мовця.

Побіжний аналіз деяких питань АЧР, за спостереженнями К. Г. Крушельницької [169], можна знайти й у синтаксичних студіях Ф. І. Буслаєва. Досліджуючи порядок слів у російській мові, лінгвіст наголосив на кількох моментах. По-перше, у простому реченні підмет стоїть перед присудком, проте може мінятися з ним місцями залежно від смислу, виразу та наголошення голосом. У примітках мовознавець одразу вказав, що «така свобода в порядку слів

сприяє віршованому мовленню» [50, с. 558]. По-друге, слова означальні, що зазвичай розташовані перед означуваними, можуть змінювати свій порядок, що буває необхідним для вираження смислу мовлення, а саме для того, щоб звернути увагу на означальне слово [там само, с. 559].

Дуже близькими до АЧР є концепції Г. Габеленца та Г. Пауля. Дослідники використали терміни *психологічний підмет* та *психологічний присудок* [390; 422].

Аналіз студій Г. Габеленца можна знайти в дослідженнях К. Г. Крушельницької, Ю. В. Попова, О. Л. Пумпянського, І. І. Ковтунової, В. Є. Шевякової, Ю. Я. Бурмистровича [169; 247; 252; 154; 322; 49]. Згідно з цими дослідженнями, Г. Габеленц уважав терміни *психологічний підмет* та *психологічний присудок* такими синтаксичними категоріями, які є в кожній мові та виконують вирішальну роль під час побудови речення. Психологічний підмет зазвичай розташований перед психологічним присудком, тому що на перше місце мовець ставить те, що породжує його думку, а на друге – те, що він про це думає [390].

Покликання на праці Г. Пауля є в дослідженнях К. Г. Крушельницької, І. І. Ковтунової, В. Є. Шевякової [169; 154; 322]. Так, К. Г. Крушельницька зауважила, що для Г. Пауля *психологічний підмет* – це думка чи низки думок, які виникають у свідомості мовця першими, а *психологічний присудок* – те, що потім приєднується до них [422]. Крім психологічного підмета та психологічного присудка, Г. Пауль виділив ще один компонент – *зв'язку*.

У «Філософії граматики» О. Есперсена можна знайти критику термінології, яку застосовували Г. Габеленц та Г. Пауль. Дослідник запропонував усунути складності через невживання термінів *психологічний підмет* та *психологічний присудок* [108].

Деякі положення АЧР представлено й у дослідженнях П. Ф. Фортунатова (на них покликаються К. Г. Крушельницька, І. І. Ковтунова, В. Є. Шевякова [169; 154; 322]): у своїх працях він використовував такі поняття, як *граматичний підмет*, *граматичний присудок* та *психологічне судження*. Учений указував, що «будь-яке словосполучення, яке вже сформувалося як речення, згодом може

відтворюватися в мисленні як частина іншого, нового речення в думці, а залежна, несаможітня за значенням частина словосполучення згодом може виділятися з нього у мисленні зі значенням складної частини в іншому, новому реченні в думці і в підметі цього речення в думці» [303, с. 456]. На думку П. Ф. Фортунатова, у психологічному судженні, чи в реченні в думці, підмет утворює першу частину, а присудок – другу.

Деякі концепції АЧР дослідники (В. В. Виноградов, І. І. Ковтунова, Д. М. Шмельов [60; 62; 63; 154; 325]) знаходять і в синтаксичних доробках О. М. Пешковського, який приділяв увагу ритміко-інтонаційному боку мовлення. Як і П. Ф. Фортунатов, О. М. Пешковський застосовував термін *психологічне судження*, проте для нього це поняття існувало не тільки в думці, а й у мовленні, оскільки психологічний присудок виражається в мовленні *логічним* чи *психологічним наголосом*. Загалом дослідник не зупинявся суто на питанні АЧР, вважаючи, що воно знаходиться за межами граматичного вивчення.

К. Г. Крушельницька та І. І. Ковтунова [169; 154] покликаються також на праці Л. В. Щерби: він звернув увагу на питання *логічного (психологічного) присудка* у зв'язку з вивченням ритміко-інтонаційної структури мовлення. Виділення так званого *психологічного присудка* Л. В. Щерба вважав однією з основних функцій логічного наголосу й розрізняв два типи фраз (інтонаційних одиниць, що становлять мелодичну єдність): *одночленні* та *двочленні* [329, с. 117–118].

Отже, огляд літератури свідчить про брак лінгвістично-історіографічних студій, у яких висвітлювався б розвиток концепцій АЧР. У літературі є окремі зауваження щодо цієї проблеми, проте вони є поверхневими, оскільки ці студії мають практичний, а не лінгвістично-історіографічний характер.

1.2. Співвідношення понять *синтаксична конструкція, речення, судження* та *висловлення* в контексті актуального членування

Свого часу Л. А. Булаховський стверджував, що «провідні і другорядні граматичні поняття на сучасному етапі науки не є усталеними, тобто одностайно

прийнятими всіма фахівцями, – більше того, не раз і не два на цій ділянці констатовано якщо не повний, то, принаймні, дуже великий різнобій. Отже, кожен, хто укладає курс синтаксису, повинен для уникнення непорозумінь в міру можливості чітко визначити, з яких саме понять він виходить і якими термінами означає їх» [46, с. 5–6].

Незважаючи на велику кількість досліджень явища АЧР, деякі питання так і залишилися дискусійними. Так, навіть сьогодні немає єдиної думки щодо тієї мовної одиниці, яку членувати, не говорячи вже про «термінологічну плутанину» в цьому питанні.

Першим дискусійним питанням, яке ми розглянемо, є питання синтаксичної одиниці, на рівні якої здійснюється АЧР. Існує чотири такі одиниці: синтаксична конструкція, речення, судження та висловлення.

В. Матезіус запропонував термін *vůrověd* [414], якому відповідає український термін *висловлення*. На думку дослідника, проблема речення є центральним питанням функціонального синтаксису. Так само як слово виступає мінімальною одиницею процесу називання, так і речення виступає мінімальною одиницею комунікативного процесу.

Сутність речення була предметом вивчення впродовж багатьох десятиліть, тому зараз налічується багато визначень речення. Так, Дж. Ріс [423] проаналізував близько 150 визначень, проте й цей аналіз не є вичерпним. Через це, перш ніж перейти до питань синтаксису, В. Матезіус накреслив загальні риси поняття *речення*.

Висловлення, на його думку, становить чи вираження, чи комунікацію. *Вираження* – це лише маніфестація емоції, яка не бере до уваги слухача (ми можемо висловити наші почуття проти волі). *Комунікація*, з іншого боку, – це мовленнєвий акт, спрямований на слухача. Ранні виявлення мовлення були побудованими переважно на вираженнях, проте відомі мови на сучасному етапі ґрунтуються на комунікаціях. Саме тому вважається можливим розглядати наявну проблему з погляду комунікативної функції. Розглядаючи речення з цього боку, він дав йому таке визначення: «речення – це елементарне комунікативне

висловлення, за допомогою якого мовець реагує на якусь реальність чи кілька подій реальності таким чином, який виявляється формально звичним та суб'єктивно завершеним» [412, с. 79].

В. Матезіус зазначив, що в одному відношенні його визначення недостатнє: воно не містить покликання на процес утворення речення [там само, с. 80].

Найважливішою рисою речення є реакція мовця на якусь реальність. У стверджувальних реченнях, які виділяються в спеціальний, проте найпоширеніший тип речення, ця активна частина мовця, можна сказати, виявляється в самовпевненості. Більш детальний аналіз речень з боку самовпевненості свідчить, що переважна більшість речень містить дві складових: твердження та елемент, про який стверджують [там само, с. 81].

На змішування *речення* та *судження*, граматичного підмета та присудка з логічним суб'єктом і предикатом указував і В. В. Виноградов [62, с. 5].

Ф. Данеш виокремив кілька понять: синтаксичну формулу речення та висловлення. *Синтаксична формула речення* – це абстрактна одиниця синтаксичної системи. Синтаксичній формулі протиставляється *висловлення*, тобто мінімальна одиниця мовлення (мовної комунікації). Висловлення здебільшого є реалізацією певної синтаксичної формули; у цьому випадку мова йде про синтаксично оформлене висловлення, тобто *речення*. Проте існують і синтаксично неформлені висловлення, тобто такі, комунікативне значення яких не впливає з їхньої граматико-синтаксичної організації, а визначається ситуацією чи контекстом. Неграматична організація будь-якого висловлення також підпорядковується певним загальним принципам, які відносять до загальної «теорії висловлення», і в цій єдності (на більш низькій сходинці абстракції, ніж та, якою є синтаксична формула) треба бачити протиставлення висловлення індивідуальному цілком конкретному, одиничному мовленнєвому акту [99, с. 4].

За Г. В. Колшанським, *синтаксичною конструкцією* вважається лексично наповнена структурна схема, тобто утворення предикативного мінімуму [162, с. 60].

Термін *речення* запозичений з традиційної граматики. Це нееліптичне утворення, що береться безвідносно до мовленнєвого й контекстного оточення та ситуативно-прагматичних завдань. Речення не пов'язане з ознакою мінімальності (на відміну від синтаксичної конструкції), не виражає ілокутивних смислів [там само].

Термін *судження* спочатку був запроваджений у логіко-граматичному напрямі, за своїм значенням близький до *висловлення* [там само].

Висловлення є тією реальною одиницею, яка має таку структуру, де форма та смисл визначаються не лише типом предикації, а й усією сукупністю комунікативних (контекстних) умов. Категорія речення є лише продуктом екстраполяції всіх конкретних видів висловлень і є тому результатом лінгвістичної аналітичної діяльності, у той час як висловлення лежить в основі будь-якої моделі та є реальним об'єктом не лише в процесі самої комунікації, а й у процесі будь-якого опису механізму вербальної комунікації [там само].

П. Сгалл виділяв терміни *речення* (одиниця мовної системи, що характеризується синтаксичною структурою та лексичним складом) та *висловлення* (одиниця тексту, що має переважно форму речення). Іноді висловлення відрізняються лише перспективою. Часто вважають, що така перспектива не належить до царини граматики [426, с. 204].

Багато уваги П. Сгалл приділив питанню, що членувати (усе речення чи його частини). Річ у тому, що реченнями, у яких можна визначити лише тему та рему, синтаксис не обмежується (шкала комунікативного динамізму). Також зрозуміло, що в складнопідрядних реченнях варто окремо аналізувати підрядні частини речення. Крім того, якщо можливо виокремити тему, рему та перехід у підрядній частині реченні, постає питання щодо можливості подібного членування іменних конструкцій.

Деякі питання виникають і щодо речень, які містять займенники. З одного боку займенник означає щось відоме з попереднього контексту. З іншого – він не завжди буде виступати темою.

Враховуючи всі ці варіанти та випадки, П. Сгалл запропонував погодитися з можливістю аналізу будь-якої фрази, що має певну свободу в побудові, тобто не є сталою [там само, с. 207].

Розглядаючи зв'язок між функціональною перспективою речення (далі ФПР) і семантикою, дослідник уважав за необхідне відповісти на питання, чи існують випадки, коли два речення, що мають однакову синтаксичну конструкцію та лексичний склад і відрізняються ФПР, не є синонімічними. Наявні випадки, у яких відмінність між ФПР у певному сенсі семантично відносна. Речення може бути двозначним, а певні види ФПР можуть відкидати певні його значення [там само, с. 209].

Зв'язок між ФПР та семантичною структурою речення належить до виміру, який відрізняється від зв'язку функції та форми. ФПР можна охарактеризувати як динамічну структуру, а семантичну структуру – як статичну. ФПР має більш безпосередній зв'язок з процесом спілкування, ніж семантична чи граматична структура речення [там само, с. 211].

В. Барнет запропонував розрізнявати з одного боку *комунікативний акт* і *висловлення* з іншого боку. Висловлення, реалізоване мовними знаками, виступає лише складовою комунікації. Специфіка висловлень розмовного мовлення виявляється на тлі відповідних комунікативних актів [26, с. 526].

І. Р. Вихованець також звернув увагу на кореляцію понять *висловлення* та *речення*. Висловлення визначають на тлі поняття речення. Висловлення – це одиниця мовленнєвого спілкування. Іноді речення й висловлення не збігаються. Зокрема, речення виражають одиницею, ширшою за висловлення. Це буває тоді, коли формально-синтаксична та семантико-синтаксична структури одного речення розчленовують на декілька повідомлень. Таке явище називають *парцеляцією*, а розчленовані частини речення *парцелятами* [65, с. 154].

На думку А. П. Загнітка, сплутування понять *речення* та *висловлення* є непоодиноким, оскільки в лінгвістиці немає загальноприйнятого визначення речення, тлумачення його смислу [112, с. 219]. Усталеними постають формально-

граматичний (власне синтаксичний), семантичний і комунікативний (інколи ще додають семантико-синтаксичний) підходи до його визначення.

При синтаксичному й семантичному підходах речення визначають як певну самостійну структуру (відповідно синтаксичну чи семантичну), а основною властивістю є предикативність (також інтерпретована в синтаксичних чи семантичних поняттях). *Предикативність* є граматичним утіленням предикації та первинно витлумачувалася у вузькому трактуванні як відношення між суб'єктом (синтаксичним чи семантичним, тобто підметом), який вказує на предмет думки, і предикатом (синтаксичним чи семантичним, тобто присудком), що виражає приписувану суб'єкту властивість. У сучасній лінгвістиці предикативність розглядають ширше – як відношення між предикатом та його актантами [там само].

Формально-граматичний (власне синтаксичний) і семантичний підходи репрезентують відносну незалежність процедур визначення *речення* й *висловлення*. Дефініція тлумачення поняття *висловлення* ґрунтується на понятті *речення* [там само, с. 220].

Вочевидь, комунікативний чинник під час визначення речення повинен відігравати важливу роль, тому що є речення, що складаються з одного слова. Відрізняє речення від окремого слова винятково його комунікативна функція, тобто те, що певне слово вжито як самостійний мовленнєвий акт. Тому є раціональне зерно в тому, що первинним у процесі визначення речення є його комунікативна функція чи можливість існування як окремого висловлення. Речення варто розглядати як мінімальну комунікативну одиницю [там само]. Подібний підхід ускладнює розрізнення семантики речення й висловлення, тому що в реченні повинен міститися комунікативний потенціал, що повністю реалізується у висловленні.

Комунікативний підхід найбільше корелює зі спостережуваною реальністю. Спостерігати можна тільки конкретні висловлення, а тому речення є науковою абстракцією над множинністю висловлень. Можна абстрагуватися від лексичного наповнення речення, модальності чи комунікативної настанови.

У лінгвістичній семантиці розглядають речення із заповненою лексичною, синтаксичною і семантичною структурами, з конкретною модальністю й повністю охарактеризоване з комунікативного боку. Фактично не лише висловленню, а й реченню приписують певне комунікативне членування й відповідну ілокутивну силу. Отже, виділяючи логічним наголосом у фразі укр. *Дівчинка стояла на балконі* окремі слова й тим змінюючи комунікативну структуру, фактично створюються різні речення. Умови істинності речень *Дівчинка стояла на балконі* й *Дівчинка **стояла** на балконі* збігаються [там само, с. 221]. У логічному плані вони означають те саме, тому наявні всі підстави вважати їх тим же реченням. У лінгвістичному плані вони розрізняються комунікативними структурами й тому можна говорити про два різні речення. За такого трактування речення, відмінність між ним і висловленням постає незначною. Висловлення – це конкретна реалізація повністю охарактеризованого семантично й прагматично речення.

При цьому підході суворе розмежування цих двох термінів є несуттєвим, оскільки можна говорити про АЧР речення й висловлення. За умови неврахування комунікативних особливостей загалом (наприклад, під час аналізу логічної структури) здебільшого говорять лише про речення [там само, с. 222].

Отже, наявність кількох понять (синтаксична конструкція, речення, судження та висловлення, а також синтаксична формула речення) у контексті актуального членування речення свідчить про різні підходи лінгвістів до синтаксису загалом (не лише до АЧР зокрема), але в жодному разі це не впливає ані на сутність власне явища АЧР, ані на значення доробків відповідних мовознавців.

1.3. Термінологія актуального членування речення та його складників

Явище АЧР отримало в лінгвістиці кілька назв: *актуальне членування речення, комунікативне членування, тема-рематичне членування, смислове членування, контекстуальне членування, предикативне членування, логіко-комунікативне членування, синтагматичне членування, комунікативна перспектива речення, функціональна перспектива речення, комунікативна*

структура речення, теорія комунікативної компетенції, інформативно-актуальне членування тощо. Структурні компоненти АЧР також мають термінологічні варіанти: логічний суб'єкт та логічний предикат, психологічний суб'єкт та психологічний предикат, основа та ядро, тема та рема, дане та нове, відоме та повідомлюване тощо.

Е. Даль припускав, що розмаїття термінів можна пояснити складністю створення прийнятних визначень для термінів [363, с. 8]. Така смислова й термінологічна плутанина виникла внаслідок різних підходів до явища АЧР, оскільки не всі дослідники тлумачать його однаково. Так, Т. М. Ніколаєва виділила два підходи до АЧР: «насамперед змістовий» та «насамперед формальний». Згідно з першим підходом, АЧР повинно бути в будь-якому реченні, реалізованому в мовленні, і завдання дослідника полягає в знаходженні та описі засобів його вираження в кожному випадку. Для прибічників насамперед формального підходу АЧР представлене лише в тих реченнях, де воно виражене формально [203, с. 48].

Відповідно до кожного з цих підходів, кількість та структурна якість так званих нерозчленованих речень змінюється: їх більше при формальному підході та менше – при змістовому. Нерозчленованість / розчленованість при тому чи тому підході також по-різному пов'язана з контекстом.

На думку дослідниці, при формальному підході історія АЧР починається з В. Матезіуса, при змістовому – може пов'язуватися з логікою Пор-Рояля.

Проте й змістовий, і формальний підходи досить різні концептуально. Так, при змістовому підході АЧР передбачає чи 1) обов'язкову двочленність (речення ділиться на дві частини); чи 2) тернарну структуру (дві основні частини та перехід між ними; чи 3) деяке градуальне зростання (спад) смислової якості, розподіленої всередині висловлення по-різному [там само]. В останньому випадку теорія АЧР зливається з іншими теоріями, які описують поступовий рух смислу у висловленні й не використовують ані термінів, ані концепцій АЧР.

Г. А. Вейхман також досліджував цю проблему [59]. Лінійне бінарне членування на логіко-граматичні суб'єкт та предикат не вичерпує всіх випадків

розподілу комунікативного динамізму всередині вищої синтаксичної одиниці. На думку дослідника, прагнення відтворити це призвело до введення лінійного тернарного, дворазового та ієрархічного бінарного членування.

Лінійне тернарне членування (на *тему* – *перехід* – *рему*; на *основу* – *перехід* – *ядро* й под.), як вважав Г. А. Вейхман, суперечить бінарності судження й недостатньо обґрунтоване: навіть його прибічники вагаються та відносять перехідний елемент до предиката.

Окрім понять *суб'єкт* та *предикат*, терміни *тема* й *рема* іноді вживають відповідно. Уведення двократного членування Г. А. Вейхман вважав недоцільним.

У поширених реченнях, у яких наявні детермінанти, атрибутивні словосполучення, абсолютні доміантні звороти, частини складних речень та сегменти синтаксичних єдностей, відмінність у ступені комунікативного динамізму різних елементів збільшується. Суб'єкт та предикат у цьому випадку мають внутрішнє предикативне членування (вторинне, третинне та інших порядків). Для його відображення доводиться замість лінійного членування вдаватися до побудови ієрархії кількох рівнів.

Т. Л. Борисенко виокремила два трактування АЧР: перше спирається на поняття бінарності, друге – на поняття градуальності. Трактування, що спирається на поняття комунікативних центрів (О. О. Лаптева), дослідниця поєднала з другим [40, с. 23–24].

Серед аспектів дослідження АЧР дослідниця назвала такі: 1) структурно-синтаксична характеристика тематичного компонента АЧР; 2) його семантична характеристика; 3) його морфологічна характеристика; 4) його роль у структурі зв'язного тексту; 5) лексичні засоби його вираження [там само, с. 25].

Згідно з першою характеристикою, тематичний компонент може виражатися лише підметом, присудком чи детермінантом, а також їхніми комбінаціями [там само].

Відповідно до другої характеристики, варто звертати увагу на кореляцію плану змісту (актант чи ознака) та плану вираження (підмет, додаток чи присудок) тематичного компонента [там само, с. 27].

Щодо морфологічної характеристики тематичного компонента, тема – предмет мовлення – зазвичай виражається іменником у прямому чи непрямому відмінках. Тема – ситуаційна куліса – прислівником чи іменником у непрямому відмінку. Часто в ролі теми виступають займенники [там само, с. 29].

Входження речення до складу зв'язного тексту, вплив контексту, ситуації та фонових знань треба віднести до першочергових чинників, що визначають комунікативну спрямованість. Саме в цьому аспекті виявляється співвідношення компонентів актуального членування речення з категоріями даного / нового, відомого / невідомого, означеного / неозначеного [там само, с. 30].

О. О. Леонт'єв виділив два підходи до аналізу речення: синтаксичний і семантичний [209, с. 348].

При першому підході висловлення поділяють на те, що є відомим із ситуації чи контексту, та на те, що є новим для слухача. Це членування є конситуативним і контекстуальним, а тому не є обов'язковою характеристикою будь-якого висловлення [182, с. 167].

Деякі лінгвісти ототожнюють два види членування. Проте членування на тему та рему – це виокремлення у висловленні основного семантичного змісту та його смислового поширення, тобто виділення такої смислової структури висловлення, на якій визначається актуальна предикативність. При цьому можливим є розходження предикативності як функціональної характеристики цілого висловлення та предикативності як категорії, що виражається морфосинтаксично в особовій формі дієслова. Якщо в межах речення предикативність – за наявності адекватних морфосинтаксичних засобів – завжди дієслівна, то в реальному висловленні смисловим предикатом може бути й неособова форма дієслова.

О. О. Леонт'єв також зауважив той факт, що морфосинтаксично тотожні розповідні висловлення з різним членуванням на дане та нове співвідносяться з морфосинтаксично різними питальними висловленнями [там само, с. 168].

Загалом дослідник зробив висновок, що так звані види АЧР є не незалежними, а підсистемами єдиної функціональної системи, яка по-різному

реалізується в різних умовах. Тому під час будь-якого звернення до АЧР варто обов'язково враховувати всі умови (контекстуальність, конситуативність, функціональний різновид мови тощо) [там само, с. 172].

І. Р. Вихованець виділив три варіанти функціонального синтаксису: 1) *семантичний (ситуативний) синтаксис*, що вивчає семантику речення з боку відображення в ньому позамовних ситуацій; 2) *синтаксис тексту*, спрямований на вивчення ролі речення як основної синтаксичної одиниці в тексті; 3) *комунікативний синтаксис*, об'єктом якого виступає АЧР. Семантичний синтаксис реалізується в декількох різновидах, що можуть розрізнятися як акцентуванням сфери реалізації – сфери мовлення чи мислення, так і спрямуванням на розгляд трьох суміжних явищ – денотативної семантики речення, логіко-семантичного змісту реченневих побудов чи семантико-синтаксичного аспекту речення. Інші два варіанти функціонального синтаксису вирізняються тим, що основна увага тут спрямовується на вивчення речення передусім у сфері мовлення [66, с. 7].

На думку І. Р. Вихованця, дослідники розглядають функціональний синтаксис як єдність його чотирьох аспектів – *актуального*, що відбиває розгортання темо-ремних відношень; *аналогового*, який є опосередкованим відображенням як зовнішнього, так і внутрішнього світу людини; *логіко-орієнтованого*, що стосується побудови думки як відображення у свідомості відношень предметів, їхніх властивостей та якостей; *структурного*, який репрезентує закономірності організації зв'язного мовлення. У цій інтерпретації актуальний і структурний аспекти пов'язують насамперед із забезпеченням комунікативної функції, а логіко-орієнтований та аналоговий аспекти – когнітивної функції. Звичайно, у конкретних висловленнях-реченнях усі чотири аспекти перебувають у невіддільній єдності, а їхнє ізольоване вивчення передбачає глибше пізнання їхньої специфіки [там само].

Під час дослідження синтаксичних явищ постає проблема взаємовідношень функціонального й системного аспектів у синтаксисі. У функціональному синтаксисі мають бути відображені два взаємопов'язані аспекти опису мови –

функціональний і системний. Саме функціональний синтаксис утілює принцип єдності функціонального й системного опису синтаксичних явищ.

Типи функціонального підходу до вивчення синтаксичних явищ диференціюються також залежно від того, чи розглядаємо ми ці явища в напрямку від форми до змісту (семасіологічний підхід), чи, навпаки, – від змісту до форми (ономасіологічний підхід) [там само, с. 9]. При семасіологічному підході досліджуються функції синтаксичних одиниць і граматичних форм, поведінка граматичних елементів у мовленні [там само, с. 10].

На думку І. Р. Вихованця, функціональний синтаксис як особливий тип граматичного опису не становить абсолютно нової та відокремленої дисципліни. Він виростає з попередніх досягнень та продуктивних функціональних ідей теорії синтаксису та є спеціальним розвитком функціонального аспекту синтаксису, фрагментарно й непослідовно представленого в окремих виявах попередньою синтаксичною теорією [там само, с. 11].

Узагальнюючи дослідницькі напрями та принципи, на яких вони ґрунтувалися, а також методологію, В. М. Абашина виокремила два основних шляхи, якими рухалася лінгвістична думка, усвідомлюючи категоріальну сутність АЧР. У науковій літературі АЧР розуміють чи як членування висловлення на тему та рему, в основі чого полягає розрізнення того, про що повідомляється, і того, що повідомляється (перший напрямок), чи як нерівномірний розподіл інформативного навантаження між компонентами речення-висловлення (другий напрямок) [2, с. 22].

Отже, під АЧР мовознавці розуміють таке членування, при якому враховується комунікативне завдання в кожному конкретному акті мовлення [414, с. 234]. Таке завдання передбачає, з одного боку, деяку інформацію, яку вважають відомою, а з іншого боку, деяку інформацію, яку мовець має бажання повідомити про відоме та яку, відповідно, вважають невідомою, новою.

Цікавим для нас є той факт, що В. Матезіус використовував два терміни: *aktuální členění větné* для чеської мови (актуальное членение предложения в перекладі російською, *актуальне членування висловлення / речення* українською,

die aktuelle Satzgliederung німецькою) та *functional sentence perspective* (функціональна перспектива речення) для англійської мови.

Для П. Адамца АЧР – це «організація речення з метою передачі актуальної інформації» [6, с. 19].

О. Белічова-Кржижкова під АЧР розуміла «закріплену за тим чи іншим розташуванням слів кількість нової інформації, яка вкладається мовцем у речення» [259, с. 850].

За визначенням О. Георгієвої, актуальне членування – процес семантико-смыслового сегментування речення на тему та рему [81, с. 179]. Крім того, дослідниця запропонувала термін *актуальне граматичне членування*, оскільки АЧР завжди обмежується рамками граматичного членування [там само, с. 181].

Тема-рематичне членування передбачає членування на тему та рему [342].

Комунікативний динамізм (далі КД) Я. Фірбаса полягає в градуальному членуванні – тій мірі, у якій елемент речення робить внесок у розвиток спілкування, у якій він ніби «просуває» спілкування вперед. Шкала КД складається з власне теми, тобто елемента, який передає найнижчий ступінь КД, із залишку теми, власне переходу, залишку переходу, із залишку реми та власне реми, тобто елемента, який передає найвищий ступінь КД [302, с. 240].

Смыслове членування передбачає членування на відому та невідому інформацію, тобто на *дане* та *нове* [169, с. 55].

О. С. Мельничук, А. Й. Багмут, Т. О. Бертагаєв та ін. під час аналізу АЧР використали поняття *синтагматичного членування*: відповідно до динамічного складу речення членується на окремі словосполучення (синтагми), відокремлені одне від одного дійсною чи уявною паузою [195; 24; 34; 286].

Синтагматичне членування кожного речення не є сталим, єдино можливим. Властивістю усної мови є значна варіативність довжини синтагми, яка, здебільшого, пов'язана з темпом вимови. Так, при повільному темпі, при наголошенні на змісті чи виділенні інтонаційними засобами окремих слів, синтагми бувають меншими (до межі одного слова). Швидкий темп і певна «плинність» мови обумовлюють більшу довжину синтагми, яка нерідко обіймає

собою ціле, досить поширене речення. До того ж, речення, вимовлене різними мовцями, може дістати різне синтагматичне членування [24, с. 23].

Логіко-граматичне членування відбувається виокремленням у реченні *логічного суб'єкта (підмета)* та *логічного предиката (присудка)* (В. З. Панфілов, Ю. К. Щеглов, О. Л. Пумпянський [237; 328; 252; 253]).

Ю. К. Щеглов намагався більш точно визначити поняття *логічний суб'єкт* та *логічний предикат*. На думку дослідника, трансформаційне визначення *логічного предиката* ґрунтується на тому факті, що майже будь-яке розповідне речення може бути відповіддю на деяке гіпотетичне питання, тобто має властивість трансформуватися в питальне речення. Трансформація робиться носієм мови з урахуванням якихось розставлених у реченні формальних індикаторів логічного предиката. Правило визначення логічного предиката дослідник сформулював так: *логічним предикатом* речення є та його частина, яка під час трансформації в питання замінюється питальним словом [328, с. 111].

Окрім трансформаційного визначення логічного предиката, дослідник помітив також інші особливості логічного предиката в текстових відрізках, більших за одну фразу: наприклад, можливим є перепитування слухачем логічного предиката в супроводі різних часток та вигуків [там само, с. 113].

Описуючи поняття *логічного суб'єкта*, Ю. К. Щеглов зазначив, що є два типи тієї частини речення, яка не є логічним предикатом: 1) коли в реченні якось виділяється лише логічний предикат, а всі інші слова є лише однорідним тлом для нього; 2) коли в реченні, здебільшого на початку, є будь-який інший синтаксично та інтонаційно виділений член, який є відмінним від логічного предиката та в певному розумінні протистоїть йому. Цей член переважно називають *темою* подальшого висловлення. Це той предмет думки, до якого хочуть привернути увагу, наголосити на ньому, щоб потім висловити про нього щось [там само, с. 113].

У питальних реченнях може бути свій логічний предикат, як і в розповідних. Дослідник дотримувався думки, що навіть можна поставити «питання до питання», щоб з'ясувати логічний предикат питального речення за

допомогою нової питальної трансформації. Логічним предикатом питального речення може виявитися не лише питальне слово, а й будь-який інший член.

Ту частину речення, яка під час трансформації цього речення в питальне стає логічним предикатом останнього, дослідник назвав *власне логічним суб'єктом* [там само, с. 114].

Не всі речення мають власне логічний суб'єкт: логічним предикатом питання може бути питальне слово, яке у відповіді здебільшого не повторюється. Проте в деяких випадках речення може містити все питання, на яке воно є відповіддю: рос. *Куда он пошел – я не знаю* – укр. *Куди він пішов – я не знаю*.

Логічним суб'єктом мовознавець називав будь-яку частину речення, яка не є ані логічним предикатом, ані власне логічним суб'єктом [там само, с. 115].

Ю. К. Щеглов виокремив *абсолютний* та *дифузний логічний предикат*. *Дифузність* логічного предиката – поширене явище, яке полягає в тому, що часто буває важко з повною впевненістю сказати, якої величини текст є логічний предикат: певне слово чи група слів. Так, у реченні рос. *Первое место заняли спортсмены Москвы* – укр. *Перше місце посіли спортсмени Москви* незрозуміло, що вважати логічним предикатом – *спортсмены Москви* чи просто *Москвы*. Це й зрозуміло інтуїтивно, і знаходить своє виправдання в тому, що до речення можна поставити два питання: *Хто посів перше місце?* та *Які спортсмени посіли перше місце?* Коли невідомо, що обрати, – група *спортсмены Москви* є дифузним логічним предикатом. Автор дотримувався думки, що цю двозначність на синтаксичному та інтонаційному рівні розв'язати не можна, хоча її може зняти мовний контекст чи мовна ситуація [там само, с. 116].

Абсолютний логічний предикат – це предикат, який є єдино можливим логічним предикатом у певному реченні [там само, с. 117]: слово *вам* в реченні рос. *Я вам говорю* – укр. *Я вам кажу*, із сильним наголосом на цьому слові.

На думку дослідника, варто також розрізняти *обмежений* та *необмежений дифузний логічний предикат* (коли дифузним є все речення).

Головний член дифузного логічного предиката – це та частина, що буде залишатися в складі логічного предиката за будь-якого аналізу речення. Тобто це мінімальний з можливих логічних предикатів цього речення [там само, с. 118].

Г. А. Вейхман використовував терміни *предикативне членування* та *логіко-граматичний суб'єкт і предикат* [59].

Терміни *психологічний підмет (суб'єкт)* та *психологічний присудок (предикат)* заперечував О. Єсперсен: «Набагато краще зберегти традиційні терміни, проте обмежити їх тією сферою, де їхнє значення відоме кожному, тобто використовувати терміни *підмет* та *присудок* виключно в значенні граматичного підмета та присудка та відмовитися від будь-якої спроби приєднати до цих термінів ад'юнкти *логічний* або *психологічний*» [108, с. 119].

На думку Б. О. Ільїша, деякі з термінів АЧР «абсолютно неприйнятні, тому що або передбачають неправильне трактування досліджуваного явища, або є несумісними із загальними принципами аналізу мовних явищ» [133, с. 191].

Так, терміни *психологічний підмет (суб'єкт)* та *психологічний присудок (предикат)* містять поняття індивідуальної психології, яка знаходиться за межами лінгвістичного дослідження: мета дослідження полягає у вивченні не індивідуальних тлумачень окремого читача, а об'єктивних думок, які не залежать від позицій та уподобань цього читача.

Терміни *лексичний підмет (суб'єкт)* та *лексичний присудок (предикат)* переміщують явище функціональної перспективи не до царини синтаксису, а лексикології, яка, проте, не має жодного відношення до цього явища [там само, с. 191].

Крім того, власне частини термінів *підмет* та *присудок* збігаються з назвами граматичних членів речення й уживаються в подвійному значенні. Подібна подвійність трапляється вже в Аристотеля [17]: *hurokeimenon* (основа) та *kategoroumenon* (те, що мовиться про основу). Аристотель уживав ці терміни для опису логічних понять, проте застосування їх для мови призвело до членування й речення на *тематичну* (експозиційну, вступну) та *пояснювальну частини*

[366, с. 217], тобто на *тему й рему*. Крім того, латинський переклад цих термінів *subiectum* та *prädikatum* пізніше також знайшов своє застосування.

В. Матезіус теж не підтримав терміни психологічний суб'єкт та предикат, тому що, по-перше, «вихідний пункт висловлення не завжди є його темою», а по-друге, «близькість термінів *психологічний підмет* та *психологічний присудок* ніяк не сприяє чіткій диференціації двох по суті різних явищ» [414, с. 235]. Як складові компоненти АЧР дослідник запропонував *základ, východisko úřovědi* (основа висловлення) та *jadro úřovědi* (ядро висловлення). *Основа висловлення* – це те, що «є в даній ситуації відомим або принаймні може бути легко зрозумілим і з чого виходить мовець», *ядро висловлення* – «це те, що мовець повідомляє про вихідний пункт висловлення» [там само, с. 234]. В. В. Виноградов назвав дослідження В. Матезіуса вдалою спробою звільнити вивчення АЧР від «голої формально-логічної інтерпретації» [62, с. 24].

Дублетами термінів В. Матезіуса можна назвати опозицію, запропоновану І. П. Распоповим [254]: *основа высказывания (основа висловлення)* та *предсцируемая часть (предикована частина, за А. П. Загнітком, або предсцийована частина, за Т. М. Гапоновою)*. І. П. Распопов назвав термінологію В. Матезіуса найбільш прийнятною (за винятком того недоліку, що *основа* та *ядро* часто сприймаються як синоніми). Власні терміни дослідник назвав *основою висловлення* та *предикованою частиною*, маючи на меті наголосити, що компоненти АЧР є одночасно компонентами предикативного відношення (через їхнє сполучення виражається віднесеність висловленого в реченні змісту до дійсності).

Запропоновані терміни І. П. Распопов уважав влучними ще й через те, що вони відрізняються більшою семантичною місткістю, ніж *дане* та *нове*, *тема* та *рема* тощо [там само, с. 56].

Для П. Адамца *основа* – «це та частина речення, яка дана, відома або достатньо очевидна і яка служить відправним пунктом для передачі актуальної інформації» [6, с. 20], а *ядро* – «це та частина речення, у співвідношенні якої з основою міститься актуальна інформація» [там само, с. 22]. Е. Даль уважав

визначення П. Адамца найзрозумілішими. Проте й ці визначення він називав недостатніми для формального опису мови, оскільки вони дозволяють зробити лише інтуїтивний аналіз актуальної структури різних речень [363, с. 8].

Так, з визначення незрозуміло, що мається на увазі під частиною речення, яка дана, відома чи зрозуміла. Наприклад, якщо сказати англ. *I see a table. The table is green* – укр. *Я бачу стіл. Стіл зелений*, то, згідно з теорією АЧР, підмет другого речення буде «даним». Це, звісно, не означає, що слова *the table* дані, тому що мовець може продовжити своє висловлення якимись іншими словами. Це означає, що ми знаємо, про який саме стіл ми говоримо [там само, с. 8].

До того ж, визначення чогось даного підходить лише для деяких випадків, а для інших створює низку проблем: англ. *A tiger is a dangerous animal* – укр. *Тигр – небезпечна тварина*. У такому реченні підмет даний лише в тому сенсі, що ми говоримо про всіх тигрів, які існують (чи ж про будь-якого з наявних тигрів).

Через існування такої пари, як *основа* та *ядро*, у численних та більш відомих працях В. Матезіуса, опозиція *тема – основа*, запропонована Е. Бенешом [352], не знайшла значної підтримки.

Тема та *рема* також є складовими актуального, чи *тема-рема*тичного членування (терміни запроваджено Г. Амманном у 1928 р., зараз вони вживаються найчастіше). *Тема* – це семантично вихідна частина речення, тобто предмет повідомлення (те, про що повідомляється). *Рема* – це те, що повідомляється про тему [342, с. 141].

Н. О. Слюсарева запропонувала визначення *теми* й *реми* на основі фундаментального протистояння тотожності та розбіжності: тема виступає носієм тотожного, яке реалізується через відоме, достовірне, визначене, дане, вихідне, тобто через «стару» інформацію, а рема – носієм відмінного, яке реалізується через невідоме, недостовірне, невизначене, тобто через нову інформацію. Унаслідок того, що тема виступає носієм тотожного, вона не може не нести інформації, проте інформація, яка передається ремою, виявляється більш суттєвою, більш важливою, і тому рема виступає у вигляді інформативного центру висловлення [277].

Терміни *тема* та *рема* мають низку переваг [99; 133; 322]. По-перше, вони не імплікують значень відповідно до попереднього згадування та незгадування. Другою перевагою термінів *тема* та *рема* мовознавці назвали словотворчу перевагу. Вони легко утворюють абстрактні іменники, прикметники та дієслова: *тематичність, тематичний, тематизація, темосигналізаційний, тематизувати; рематичність, рематичний, рематизація, ремовидільний, рематизувати*.

Проте недоліком цієї термінології є те, що слово *тема* зазвичай сприймається у своєму звичайному значенні – як тематика, а маловідомий латинський термін *рема*, навпаки, не асоціюється ні з чим і розуміється як безглузде слово, рима до слово *тема*, за аналогією зі сполученнями *танці-шманці, шури-мури*, де другий компонент кожної пари має значення *й подібне*; отже, *тема й подібне* [322].

П. Сгалл та Є. Гаїчова вживали терміни *тема* та *фокус*. *Темою* дослідники назвали контекстно враховану частину речення, тобто його компоненти, які відносяться до елементів, що вважаються не лише вже відомими слухачеві, а й перебувають в активованому стані в його пам'яті. Контекстно неврахована частина речення називається *фокусом*. Окремі частини фокуса не завжди приносять нову інформацію, оскільки новим може виступати саме сполучення цього фокуса з цією темою. Частини фокуса завжди динамічніші, ніж частини теми. Шкала динамізму переважно відповідає порядку слів [73, с. 58]. У кожному реченні дієслово може належати як до теми, так і до фокуса. У реченнях з нормальною, неемфатичною інтонацією дієслово може знаходитися після чи перед підметом (виконавцем дії). Його позиція залежить від шкали КД [там само, с. 51].

Дж. Ліч та Я. Свартвік вживали терміни *topic* (топік) та *information focus* (інформаційний фокус), назвавши три види топіку: емпатичний, контрастний та даний [410, с. 159].

Серед інших термінів на увагу заслуговують такі: *thème* (тема) та *propos* (предмет мовлення / привід) у Ш. Баллі [25] та В. де Гроота [393], *данное* (дане) та *новое* (нове) у К. Г. Крушельницької [169; 170; 172; 173], *topic* (топік) та *comment*

(коментар) у Ч. Хоккета [404]. На думку О. О. Крилової, кожна з пар термінів «має право на існування, тому що фіксує різні сторони мовної та мовленнєвої дійсності, і обсяги позначених ними понять не збігаються: тема може бути як даним, так і новим, як відомим, так і невідомим, як означеним, так і неозначеним» [178, с. 8].

К. Г. Крушельницька використала терміни *дане* (дещо відоме для слухача) та *нове* (те, що повідомляється про відоме). Дослідниця стверджувала, що «в сполученні відомого й міститься саме основа комунікації, яка найбільш виразно – у своєму, так би мовити, чистому вигляді – виступає в таких функціонально-стильових видах мовлення, як розмова та ділова проза» [169, с. 58]. На принцип відомості К. Г. Крушельницька звернула особливу увагу: відомість розуміється нею як найбільш загальне відношення й може бути непрямую, ситуативною.

І. І. Ковтунова описала кореляцію між *темою* й *ремою* та *даним* і *новим* [154]. Річ у тому, що поняття теми в одних випадках ширше за поняття *даного*, а в інших – вужче. Дане є відомим з контексту чи може бути названим раніше.

Зазвичай тема виражає дане. Проте треба мати на увазі, що темою висловлення може бути й щось невідоме, нове для слухача чи читача. Це може бути початок розповіді, розділу чи абзацу.

З іншого боку, поняття теми є більш вузьким, ніж поняття даного. Елементи даного в реченні в одних випадках відіграють суттєву роль у його актуальному членуванні, а в інших випадках виявляються для актуального членування несуттєвими. Роль даного в АЧР залежить від місця елементів даного в синтаксичній структурі речення.

Рема так само не завжди позначає щось нове. Наприклад, рема може цілком позначати дане, оскільки комунікативна мета полягає в підтвердженні чи спростуванні вже відомого факту. Рема позначає дане в тих реченнях, які містять у собі ототожнення двох відомих осіб та предметів.

Терміни *дане* та *нове* зручні для знаходження суб'єкта та предиката думки, коли предикат не виражений ні лексично, ні синтаксично і його доводиться визначати за допомогою аналізу контексту. У цьому випадку спочатку знаходять

дане, оскільки часто воно вже згадувалося в попередніх реченнях чи передбачається самою ситуацією, контекстом, а вже потім методом віднімання визначають нове (адже те, що не дане, є новим).

Проте цей метод не вважається універсальним. Він має силу лише при двох видах логічного зв'язку між реченнями – ланцюговому контактному та паралельному. При лінійному зв'язку, при змішаних випадках, а також на початку розповіді предмет думки може бути невисловленим попереднім контекстом і термін *дане*, який досить буквально розуміється як дещо обов'язково відоме й мовцеві, і слухачеві, може ввести в оману у випадку позаконтекстуального суб'єкта [там само].

Аналогічно й термін *нове*, який розуміється занадто буквально – не як новий зв'язок відомих понять, а тільки як дещо раніше зовсім невідоме, – знову ж таки змінює сутність природи предиката думки.

Для У. Чейфа *дана інформація (дане)* – це те знання, яке, за припущенням мовця, знаходиться у свідомості слухача в момент проголошення висловлення. *Нова інформація (нове)* – це те, що, на думку мовця, він доносить своїм висловленням до свідомості слухача [360, с. 31].

Функція контрасту спирається на *фонове знання*. Стверджувану альтернативу дослідник назвав *фокусом контрасту*. Речення може мати більше одного фокусу контрасту. Основним засобом вираження контрасту є більш високий тон і більш сильний наголос. Крім того, контрастність може виражатися так званим «розщепленням» речення [там само, с. 36].

Визначеність полягає в тому, що з усіх можливих референтів мовець обирає лише один певний і сподівається, що слухач також його обере. Засобами вираження визначеності найчастіше виступають артиклі (англійська мова) і займенники [там само, с. 43].

Близькими до понять *дане* й *нове* виступають поняття *відоме* й *невідоме*, пов'язані з передбачуваними знаннями адресата (проте поняття першої групи пов'язані з активізацією знання, а другої – з його наявністю) [112, с. 263].

Поняття *topic* й *comment* увів Ч. Хоккет [404] (*topic* і *comment*). Вони іноді калькуються як *найменування* та *тлумачення*. За Ч. Хоккетом, топик не обов'язково є темою чи даним. Топик – це частина теми (власне тема). Топик є референтним: мовець передбачає, що адресатові відомий референт, якого мають на увазі. Топик не визначається дієсловом, вибір топика здійснюється незалежно від дієслова. Позиція топика – початок речення.

Терміни Ч. Хоккета використовували також Н. Хомський [361], Дж. Лайонз [409], Л. Дежьо та Г. Сепеш [373]. На думку Н. Хомського [361], *Topic-of the Sentence* позначає «самий лівий субстантивний член», а *Comment-of the Sentence* – усю іншу частину речення. Г. А. Вейхман розкритикував термінологію Н. Хомського, який уживав той самий термін для позначення трьох різних понять: складу підмета, логічного суб'єкта й логіко-граматичного предиката. Це призвело до плутанини в термінології та до змішування конструктивно-синтаксичного, логіко-граматичного та логічного рівнів [59].

У Дж. Лайонза особа чи предмет, про які щось мовиться, є *називанням*, а твердження, висловлене щодо цієї особи або предмета, – це *тлумачення* [409, с. 354]. Дослідник розмежував поняття *називання* та *суб'єкта* й *тлумачення* та *предиката*. Також він не погодився з термінами *дане* та *нове* для *називання* та *тлумачення* відповідно.

Е. Даль помітив слабкі сторони під час кореляції структури «топик – коментар» та інших аспектів лінгвістичної структури [363, с. 9]. Складнощі зростають, якщо *topic* у реченні виражається не підметом, а обставиною: англ. *After a few minutes I woke up* – укр. *Через кілька хвилин я прокинувся*. Фраза *after a few minutes* вважається *топіком*, проте дуже важко встановити, у якому сенсі він є даним чи достатньо очевидним.

У генеративній граматиці часто обговорюється питання *вихідної передумови* (*presupposition*), яка передбачає, що відомим може виступати майже все речення: англ. *Whom did you see? – I saw my brother* – укр. *Кого ти бачив? – Я бачив мого брата*. У другому реченні топиком виступає не сполучення *I saw*, а *I saw X*. Такий підхід не просто утворює складнощі, а показує неможливість ділити речення лише

на топик та коментар, тому що це не дає можливості досліджувати глибинні структури [там само].

Нерідко зі структурою «топик – коментар» асоціюють *емфазу, емфатичний наголос*. Член речення, переміщений зі свого звичайного місця на кінець чи на початок речення, стає емфатичним та зазвичай функціонує як незалежний топик чи коментар [там само, с. 47].

Е. Даль також намагався інтегрувати опис структури «топик – коментар» до теорії *генеративної семантики* – це розділ генеративної граматики, прихильниками якого були Г. Лакофф [408], Дж. МакКолі [188] В. Е. Купер та Дж. Р. Росс [362]. Основною теоретичною рисою, що характеризує цю школу, є ідентифікація семантичної репрезентації логічної форми речення та його глибинної граматичної структури.

На думку Е. Даля, структуру «топик – коментар» треба вважати не просто поверхневим феноменом, а семантичною репрезентацією речення. Її можна розглядати як відображення певних фундаментальних аспектів семантичної репрезентації чи логічної форми речення [364, с. 75]. Крім того, існують так звані «речення без топіку» [там само, с. 76].

С. К. Дік у своєму дослідженні використав терміни *тема (theme)* та *кінцева частина (tail)*. Між цими двома частинами, на думку дослідника, знаходиться *предикація* [374, с. 130].

Зауважимо, що І. Ф. Вардуль не погодився з попередниками щодо кількості та назви членів повідомлення. На його думку, число членів дорівнює чотирьом (тематичне, нове, те, що констатує, та ситуативне) [57].

Двоскладні повідомлення складаються мінімально з двох членів – тематичного та нового. *Тематичне* містить тему повідомлення, а *нове* – нову інформацію щодо теми.

Односкладні повідомлення складаються з одного члена – *те, що констатує*, який містить атематично подану нову інформацію.

Те, що констатує, збігається з новим у тому розумінні, що й те, й інше передають нову інформацію. Проте функціонально вони різні: нове передбачає

наявність тематичного в тому ж повідомленні, а те, що констатує, передбачає відсутність теми [там само, с. 24].

Крім цих членів і в двоскладовому, і в односкладовому повідомленні можливі, проте не обов'язкові, *ситуативні* – члени, які містять обставинну характеристику нової інформації.

Ситуативне збігається з тематичним, тому що вони обидва містять вихідну інформацію. Проте функціонально ці члени різні. Наявність тематичного передбачає наявність нового, і навпаки. Наявність ситуативного також передбачає наявність нового чи того, що констатує. Проте наявність нового чи того, що констатує, не передбачає обов'язкової наявності ситуативного.

Обов'язкові члени повідомлення (тематичне, нове та те, що констатує) І. Ф. Вардуль називав *головними*, а необов'язкові – *другорядними* [там само, с. 25].

О. В. Падучева, крім теми та реми, виокремила *незалежний початок* – початок, який не виражає даного; *сміслову тему* – те, про що йдеться в реченні, предмет мовлення; *наголошену сміслову тему* – спеціальну конструкцію, яка вживається в ситуації, коли мовець хоче зазначити, що в попередньому тексті мова йшла про кілька різних об'єктів, а в цьому реченні в центрі уваги опинився один з них; *нормальну рему* – рему речення з нейтральною комунікативною структурою, тобто рему, яка природно впливає із синтаксичної структури та лексичного складу речення; *зсунуту рему* – рему, яка виражається групою підмета, а не присудка; *контрастний початок* – початкову групу з контрастним, а не звичайним другорядним початком; *емфатичну препозицію* – групу, яка містить слово з основним фразовим наголосом, звичайним чи контрастним, та переміщується на початок речення, зберігаючи свій наголос чи підсилюючи його до контрастного. Більше того, дослідниця відзначила два перетворення: *дислокація складної реми* (та частина реми, яка не входить до складу власне реми, переміщується в позицію перед початком й отримує другорядний низхідний наголос, а початок стає ненаголошеним) та *контрастна дислокація складної реми* (синтаксично головний компонент реми пересувається на початок і отримує

контрастний висхідний наголос, а вихідний початок стає ненаголошеним) [230, с. 117–120].

Т. Є. Янко, крім теми та реми, виділила також периферійні комунікативні компоненти – атонічну тему та вакернагелівську тему. *Атонічна тема* – компонент комунікативної структури, який, з позиції плану вираження, вимовляється рівним тоном в алегровому темпі й без пауз усередині цього фрагмента. Він розташований після другого, наголошеного, компонента комунікативної структури. З боку плану змісту, атонічна тема – це комунікативна ніша для того, що мовець вважає не найголовнішим, що є вже відомим з передтексту чи є супутнім для основного висловлення. До атонічної теми потрапляють ремарки мовця, його емоціональні та імовірнісні оцінки [336, с. 42].

Вакернагелівська тема – це атонічна тема, яка розміщується після першого повнозначного слова в реченні [там само, с. 44].

Л. Талмі [429] та Л. О. Панасенко [235] спиралися на терміни *фігура* (*figure*) та *підґрунття* (*ground*). У простих реченнях фігура – це рухома чи концептуально рухома єдність, чиє місце, шлях чи розташування вимагають ідентифікації. Підґрунття – це єдність-покликання, чиє розташування визначає шлях чи орієнтацію фігури.

У складних реченнях фігура – це подія, чиє розташування в часі вимагає уточнення, а підґрунття – це подія-покликання, яка характеризує часове розташування фігури. У складнопідрядному реченні фігура виражається головною частиною реченням, а підґрунття – підрядною.

Терміни *фігура* та *підґрунття* використовуються в когнітивній лінгвістиці для позначення ступеня значущості учасників ситуації (більшої для фігури й меншої для підґрунття) [293, с. 463].

Поряд з названими парами наявні й окремі терміни (*емфаза, контрастивність, фокус контрасту, погляд*). Деякі з них окреслені не досить чітко, деякі змішуються [там само].

Термін *контрастивність* спочатку означав виділення фрагменту речення за допомогою спеціального фразового наголосу. Тому можна говорити про

контрастну тему чи рему. У змістовому плані контрастивні речення можна розглядати як відповіді на часткові диктальні питання, за Ш. Баллі: *Хто приготував сандвічі?* чи *Що приготував Рональд?* У цьому разі обов'язково мається на увазі альтернатива, наявність варіантів, з яких обирається один. Саме він і перебуває у фокусі контрасту [там само, с. 464].

Якщо розглядати контрастність на змістовій основі, то наголосимо, що вона може виражатися не лише фразовим наголосом, а й особливим порядком слів та спеціальними конструкціями. За такої інтерпретації поняття *контрастивність* наближається до досить нечіткого поняття *емфаза* (виділення).

Поняття *погляд* визначає, з чієї позиції описується подія. У цьому разі суттєву роль відіграє відбір предиката, дескрипції, діатези. Так, конверсиви описують подію з різних поглядів: *Петро продав Василеві машину* (позиція Петра) і *Василь купив у Петра машину* (позиція Василя) [там само].

Емпатією називається набуття парципантом, позначеним у ситуації, деяких властивостей мовця. *Фокус емпатії* – той парципант, який у максимальному ступені, порівняно з іншими парципантами, зосереджує в собі ці властивості. Якщо мовець безпосередньо позначений у реченні (наприклад, особовим займенником першої особи), то це позначення збігається з фокусом емпатії. Якщо мовець не позначений, але позначений адресат (ужито займенник другої особи), то він є фокусом емпатії [407].

Ураховуючи описані терміни, ми можемо погодитися з такими дослідниками, як Ф. Данеш, О. Б. Ільїш, І. І. Ковтунова та В. Є. Шевякова [371; 133; 154; 322], що найбільш влучними та зручними в застосуванні термінами є *тема* та *рема*. Проте вчені та дослідники мають ознайомитися з усіма варіантами, щоб розуміти праці дослідників XIX і XX ст.

Фактично, на думку Ф. Данеша, термінологічної узгодженості в цій галузі досягти складно, тому що суть змісту цих термінів різними дослідниками трактується по-різному [371, с. 218]. Крім того, пізніше дослідники почали говорити про *прості* та *складні* теми й реми (П. Адамец). І все ж така

термінологічна різноманітність є, на думку Ф. Данеша, свідченням однорідності та загальності тлумачення цього явища [там само].

Суперечки виникають не лише в питанні термінології, а й у принципах та засобах розмежування теми та реми [59; 168; 197; 80]. Загалом, виокремлюють чотири види таких засобів.

1. Синтаксичні засоби: а) найкоротшою відповіддю, яка дається на займенникове питання з конситуації, є рема (цей засіб часто називають «методом питань») [239; 254; 328; 380; 154; 59; 334; 142; 94]. В. Дресслер відмітив тест «на опускання слів у відповіді», після чого у відповіді залишається лише рема: нім. *Wen hat Hans gesehen? – Maria (hat Hans gesehen) – укр. Кого бачив Ганс? – Марію (бачив Ганс)* [380, с. 91]. Також дослідник зауважив і на рематичному тесті, тобто комунікативній пробі: на думку деяких лінгвістів, у парадигматичній анафорі, як і в синтагматичній, рему не можна замінити [там само, с. 92]; б) порядок слів, так само й пасивні конструкції (проектно-синтаксичні засоби в О. О. Леонт'єва): за умов немаркованого актуального членування (тобто, коли логічний наголос відсутній чи збігається з фразовим) ремою виступає останній елемент [346; 416; 339; 348; 441; 389; 390; 391; 422; 241; 414; 244; 284; 158; 62; 12; 169; 296; 254; 237; 27; 426; 233; 352; 229; 133; 253; 341; 15; 124; 273; 81; 401; 74; 154; 59; 334; 208; 322; 182; 142; 427; 334; 65; 131; 94; 143]; в) особливі конструкції (в англійській мові конструкції з *there* – укр. *тут*, де підмет стоїть після присудка, а тому виражає рему [27; 426; 133; 401; 322; 65]; конструкція *it {be} ... who / which / that* – укр. *саме ...*, яка вживається для виділення в реченні будь-якого слова чи групи слів як виразника реми [27; 426; 322]; безособові та неозначено-особові речення у французькій [74; 322] та німецькій мові [322]). О. О. Леонт'єв [182] називав цей вид засобів морфоносинтаксичними й поділив їх на три види: конструкції з лівим галуженням (рос. *Приходивший ко мне вчера студент // сдал экзамен на пятерку* – укр. *Студент, який приходив до мене вчора, // здав екзамен на відмінно*) [там само, с. 169], діатеза (рос. [*Я видел вчера Петра.*] *Петр еще не кончил работу* – укр. [*Я бачив вчора Петра.*] *Петро ще не закінчив роботу*) [там само], спеціальні конструкції (рос. *Что касается Петра, он еще не кончил*

роботу – укр. *Що стосується Петра, він ще не закінчив роботу*) [там само]. Цікавим є те, що, на думку О. О. Леонтєва, членування на тему-рему в російській мові в розповідних висловленнях морфоносинтаксичними засобами не обслуговується.

2. Інтонаційні засоби (ритмічні в К. Пали [233], фонетичні в І. Р. Вихованця [65]): а) сегментація [329; 24; 59; 334; 38], б) логічний наголос та інтонація [389; 391; 422; 437; 248; 241; 407; 244; 284; 158; 62; 12; 78; 169; 297; 354; 237; 27; 232; 233; 426; 136; 57; 229; 360; 42; 124; 140; 273; 401; 75; 425; 424; 58; 154; 425; 424; 59; 334; 204; 205; 206; 297; 322; 182; 264; 21; 315; 147; 287; 65; 336; 293; 131; 94; 112; 71]. В. О. Васильєв поділив інтонаційні засоби по-іншому: система звуків, склад добудови, словесного наголосу та інтонації, яку розуміють як діалектичну єдність фразової мелодики, фразового наголосу, швидкості чи темпу вимови фраз і голосового тембру [58, с. 7]. Найважливішими для вираження думки в її інтелектуально-комунікативному плані є висотний (мелодичний) і фразово-акцентний компоненти. Т. М. Ніколаєва [204] та О. Б. Сиротиніна [273] відзначали нульовий випадок акцентованості – ті речення, у яких не представлені як яскраво акцентовані ані тема, ані рема, а логічний наголос збігається з фразовим і розташовується в межах останнього наголошеного слова.

3. Лексичні засоби (лексико-семантичні в Н. О. Меркулової [197]): значення а) слова, що аналізується (наприклад, емфатичне *do* в англійській мові) [59; 283], б) сусідніх слів, наприклад, неозначений артикль для реми [422; 169; 385; 27; 426; 133; 75; 360; 59; 334]; означений артикль для теми [169; 426; 133; 360; 104; 403]; підсилювально-видільні частки (ч. *docela, doconce, přese, jen, jenom, ještě, opravdu, taku, už, už ne*; рос. *а, же* для виділення теми, рос. *только, лишь, именно, как раз, а именно*, укр. *саме, тільки, якраз, а саме*, англ. *only, namely, just, merely, even, really, solely*, нім. *nur, wirklich*, франц. *justement, notamment, seulement, uniquement* для виділення реми) [422; 27; 426; 383; 75; 154; 322; 182; 131; 67; 69]; уточнювальні форманти рос. *-то, -таки, -же* [182]; особові займенники як тема [385; 182]; низка займенників-рема-тизаторів (англ. *some, any, every, each, no, this, that, my, your*) [385]; дієслова певної семантики (виникнення, наявність) [59];

форма дієслова (у палеоазіатській мові юкагир для кожного перехідного дієслова є три форми залежно від того, збігається рема з підметом, присудком чи додатком [418]; франц. інфінітивні конструкції з *faire* (робити), *laisser* (залишати), *voir* (розуміти); розгортання дієслівного присудка (заміна дієслова словосполученням); використання дієслівних пар, які знаходяться у відношеннях конверсії [75]); лексичні повтори [75; 65]; заперечення [197; 283].

4. Змішані засоби: а) синтаксично-інтонаційні (емфатична та питальна інверсія одночасно з логічним наголосом на препозитивному елементі) [75; 59], б) синтаксично-інтонаційно-лексичні (спеціальні конструкції плюс логічний наголос на ремі, якому іноді передують неозначений артикль чи якийсь інший лексичний сигнал наступної реми) [59], в) лексико-граматичні [69].

5. Паралінгвістичні засоби (міміка, жести, знаки, поява предмета в полі уваги мовців тощо) [197].

В. Г. Гак дуже детально зупинився на синтаксично-інтонаційних конструкціях у французькій мові: а) емпатичні конструкції, до складу яких входять вказівні елементи, які називаються презентативами: *c'est qui (que, dont, où)*; *ce qui (que, dont) ... c'est ...*; *si ... c'est ...*; *c'est que ...*; *ce que ...*; *il y a ... qui*; *(le) voilà ... qui*; б) сегментовані речення з репрізою (*cet homme, je l'ai vu*) та антиципацією (*je l'ai vu, cet homme*); в) так звані відокремлювачі: *pour moi, en ce qui me concerne, pour ce qui est de moi, pour ma part, quant à moi*; г) конструкції зі вставними елементами типу *dire que ...*, *et moi qui...*, *quand ...*, *faut-il ...*, які є похідними від підрядних речень [75, с. 51].

Тема може виокремлюватися негативно, тобто як залишок після виокремлення реми. Крім того, під час немаркованого АЧР тему можна знайти за синтаксичною функцією, яку вона виконує (підмет) [59; 319].

На думку В. В. Осокіна, як засоби смислового виділення також використовуються відокремлення, протиставлення та порівняння [229, с. 117], а на письмі – винесення слів в окремий рядок [там само, с. 122].

Крім того, зауважимо, що засоби ФПР у слов'янських мовах П. Новак назвав неграматичними [418].

1.4. Метод і напрями дослідження

Відповідно до поставленої мети та завдань роботи в нашій дисертації застосовано актуалістичний метод. Актуалізм є необхідною ознакою наукового пізнання. Його причетність до наукового дослідження визначається не суб'єктивними побажаннями дослідника, а об'єктивними закономірностями пізнання, які відбивають як практику пізнання, так і логіку буття предметів.

У практиці наукового дослідження спеціальних наук актуалізм виступає під різними назвами (*актуалізм, метод актуалізму, актуалістичний метод*) і, на думку Г. О. Подкоритова, співвідноситься з принципом актуалізму, сутність якого «полягає у використанні сучасних знань для вивчення минулого, сучасного і передбачення майбутнього» [242, с. 132]. Структура історичного дослідження має певну схему, згідно з якою виокремлені «сліди минулого» підлягають аналізу й інтерпретації на основі сучасних знань про процеси й закономірності, що ними керують. Події минулого реконструюють у їхньому історичному оточенні, після чого виділяються основні етапи розвитку цілісних систем з подальшим дослідженням причин їхніх змін і з'ясування тенденцій подальшого розвитку досліджуваних явищ.

Актуалістичний метод використовують під час досліджень у широкому колі спеціальних наук: геології, біології, палеонтології, соціальних дослідженнях тощо. Можливість його застосування в різних галузях обґрунтовано об'єктивними закономірностями буття явищ: закони їхнього розвитку є істинними відносно часу. Вивчаючи характер дії сучасних процесів і враховуючи ці об'єктивні закономірності буття, дослідник може міркувати щодо процесів, які були наявні в минулому за аналогічних умов. До того ж сучасне є більш конкретним, розвинутим порівняно з минулим. Тому загадки минулого успішніше розкриваються з сучасних позицій.

В історіографію мовознавства термін *актуалістичний метод* увів В. А. Глущенко [82; 83; 84; 85; 86].

Важливим видається твердження Г. О. Подкоритова, що правомірність використання принципу актуалізму ґрунтується на низці закономірностей у

розвитку предметів об'єктивного світу. На перший план виступає діалектика загального та особливого. Будь-який об'єкт, що розвивається зараз, є результатом його попереднього розвитку. Структура тієї чи іншої системи містить у собі в більш чи менш трансформаційному вигляді власну історію [242, с. 133]. У розвитку пізнання кожний наступний ступінь своєю появою не заперечує попереднього.

Крім того, актуалістичний підхід у дослідженні дійсності не передбачає суто логічної операції перенесення знань про одну історичну епоху на іншу. Він є вивченням того ж об'єкта в часі.

Під час з'ясування засад актуалістичного пізнання варто звертати увагу не лише на спільність минулих та сучасних форм, а й на їхні розбіжності. Розвиток передбачає відмінність станів об'єкта, яку не можна не враховувати під час його дослідження [там само, с. 134].

Треба також урахувати, як зазначив Г. О. Подкоритов, що ми знаходимося попереду від наших попередників, а тому нам легше зрозуміти минуле та збагнути його таємниці [там само, с. 135].

На відміну від емпіричних методів, які досліджують наявні предмети та явища, для актуалізму характерні переважно елементи теоретичного пізнання: творча уява, логічне зіставлення наявних знань про дійсність (дедукція), приблизне ставлення питань, уявне припущення чи усунення явища (абстракція) [там само, с. 136].

Велику роль в актуалістичному методі посідає порівняння. Через це метод актуалізму часто називають *методом порівняння* [там само, с. 137].

Актуалістичний метод містить такі компоненти: онтологічний, операційний та телеологічний [82; 84; 87].

До онтологічного компоненту зазначеного методу входять принцип історизму, об'єктивності, причиновості й системності як конкретизація та вияв принципу загального зв'язку явищ [242, с. 141; 86, с. 7]. Отже, ці принципи становлять і його методологічну основу. Вони охоплюють найважливіші загальні

твердження теорії пізнання, які передбачають трактування об'єкта як системи взаємозумовлених елементів, що знаходяться в безперервному розвитку.

За Г. О. Подкоритовим, історизм у науковому пізнанні виявляється у встановленні необхідних відповідностей між розташуванням категорій у науковій системі й порядком речей, які вони відбивають, і використовується там, де має місце розвиток явища в часі [242, с. 106].

Історизм як філософський та світоглядний принцип закріпився в науці в середині ХІХ ст. До цього сутність явищ розглядалася як якийсь первісно даний, готовий стан. У науковому пізнанні оперували переважно неісторичними поняттями. Дослідники намагалися пізнати явища, виходячи лише з них самих, не звертаючи уваги на інші явища, які зумовили їхнє існування. У науковій термінології часто траплялися так звані «природні» поняття, які відповідали нібито незмінній сутності речей і явищ [там само, с. 107].

Важливим визнається й таке твердження Г. О. Подкоритова: «зміст знань змінюється та розвивається під впливом двох чинників: 1) змінюється сам предмет – змінюється знання про нього; 2) предмет залишається тим самим, проте зміст знань про нього розширюється й поглиблюється завдяки успіхам пізнання» [там само, с. 114].

Операційний компонент актуалістичного методу представлений сукупністю таких прийомів і процедур, як аналіз джерел і синтез отриманих даних, порівняння, абстрагування та логічна історико-наукова реконструкція, що посідає центральне місце серед прийомів і процедур [86, с. 7].

Для досягнення результату процедура наукового пізнання повинна бути організованою. Одним з прийомів дослідження є відбір фактів з джерел (лінгвістичних текстів) й *аналіз джерел*. Наступний крок – *синтез отриманих результатів*.

Значна роль в актуалістичному дослідженні належить *порівнянню й історико-науковій реконструкції*. Сутність прийому *порівняння* полягає в спостереженні еволюції поглядів того чи іншого мовознавця; порівнюються праці різних учених тощо. Проаналізувавши лінгвістичну спадщину певного лінгвіста,

дослідник отримує можливість розкрити особливості його наукового пошуку в контексті розвитку лінгвістичної науки, з'ясувати значущість наукової творчості певного мовознавця для тогочасної лінгвістики й мовознавства подальших епох, установити зв'язки сучасних концепцій з попередніми.

Особливість *історико-наукової реконструкції* полягає в реконструюванні процесу пізнання лінгвістами мовних явищ. При цьому необхідно підкреслити не лише спільність поглядів сучасних учених та їхніх попередників, а й певні відмінності.

Телеологічний компонент актуалістичного методу співвідноситься з метою дослідження.

Про застосування актуалістичного методу у своїх лінгвоісторіографічних дослідженнях писали В. М. Овчаренко, О. Л. Жихарева, О. М. Абрамичева, О. М. Голуб, К. А. Тищенко, О. В. Холодов, І. М. Рябініна, В. І. Теркулов, А. С. Орел, О. О. Клець, Н. В. Холодова, О. О. Фельчак, О. Ю. Марченко, Т. І. Приступа, А. С. Ніколайчук, К. В. Зубенко, С. Ю. Пампура, Р. М. Ситняк, О. В. Карат [210; 109; 3; 89; 295; 308; 260; 292; 227; 148; 309; 300; 189; 251; 207; 126; 234; 274; 141].

Установлення чіткої картини генезису явища АЧР можливе за умови вивчення спеціальної лінгвоісторіографічної літератури в декількох напрямках.

Необхідність показати поступовість у розробці положень АЧР, новаторство думок дослідників зумовила вміщення до дисертації розділу 2, який надає аналіз відповідного кола питань у синтаксичних студіях кінця XVIII ст. – початку XX ст. Отже, витоки явища АЧР варто шукати в працях таких граматистів, як Ц. Дюмарсе, Н. Бозе, Й. Аделунг, К. Беккер, Ш. Бато, Дж. Монбоддо, А. Вейль, а також у доробках представників психологічного синтаксису (Г. Габеленц, Г. Пауль, Ф. Вегенер, Е. Драг, Г. Амманн, К. Боост, Ф. І. Буслаєв, О. О. Потєбня, П. В. Смирновський, П. Ф. Фортунатов, О. О. Шахматов, О. М. Пешковський, Л. В. Щерба).

Як показала проведена історико-наукова реконструкція, тривалий час АЧР розглядалося як явище психологічного та логічного, а не граматичного характеру,

тому проблеми АЧР не входили в коло питань традиційної граматики. Лінгвістичний аналіз нерідко перебував під сильним впливом аналізу логічного, психологічного, а іноді й замінявся останнім [14, с. 248].

Процес становлення АЧР як явища лінгвістичного, а не психологічного, пов'язаний з функціонально-комунікативним підходом до мови. Ці ідеї виникли в наукових дослідженнях представників та безпосередніх послідовників Празької лінгвістичної школи (В. Матезіус, Ф. Данеш, Я. Фірбас, М. Докуліль та ін.). Пізніше АЧР стало об'єктом дослідження для багатьох російських учених (К. Г. Крушельницька, І. П. Распопов, О. О. Лаптева, І. І. Ковтунова, В. Є. Шевякова та ін.).

Отже, для повного й різнобічного розкриття становлення явища АЧР мовний матеріал досліджено за такими напрямками: 1) розгляд наявних періодизацій еволюції думок щодо АЧР; 2) побудова власної періодизації еволюції думок щодо АЧР; 3) ставлення мовознавців до першого етапу вивчення АЧР (традиційний та психологічний синтаксис кінця XVIII ст. – початку XX ст.); 4) аналіз наявної термінології АЧР; 5) звернення лінгвістів другої половини XX ст. до різних підходів дослідження явища АЧР; 6) хронологізація наявних концепцій.

Висновки до розділу 1

Становлення АЧР як суто лінгвістичного явища лінгвістичної школи пов'язують з дослідженнями В. Матезіуса (В. В. Виноградов, К. Г. Крушельницька, І. П. Распопов, О. О. Лаптева, І. Ф. Вардуль, І. І. Ковтунова, В. Є. Шевякова, Н. С. Валгіна, Ю. Я. Бурмистрович та ін.). Проте зародження певних ідей актуального членування можна знайти вже в доробках мовознавців кінця XVIII ст. – початку XX ст.

Незважаючи на доволі короткий період дослідження явища актуального членування, лінгвісти зібрали чималий фактичний та теоретичний матеріал. Це спричинило деяку «термінологічну плутанину», на яку звернули увагу вже представники Празької лінгвістичної школи.

Дослідники не дійшли одностайності не лише в термінології актуального членування та його складників. Дискусійним і дотепер залишається питання, на якому рівні відбувається актуальне членування (актуальне членування речення чи актуальне членування висловлення).

Аналіз літератури дозволяє констатувати факт відсутності комплексних лінгвоісторіографічних праць, присвячених явищу АЧР, і наявності фрагментарного висвітлення деяких аспектів проблеми. Це зумовлене тим, що дослідники не ставили перед собою за мету лінгвоісторіографічне висвітлення проблеми актуального членування речення (К. Г. Крушельницька, В. З. Панфілов, Ю. В. Попов, О. О. Лаптева, О. Л. Пумпянський, І. І. Ковтунова, В. Є. Шевякова, В. П. Даниленко, А. П. Загнітко, Т. Є. Янко та ін.).

У роботі ми використовуємо актуалістичний метод, вибір якого зумовлений лінгвоісторіографічним характером нашого дослідження.

Для повного й різнобічного розкриття становлення явища АЧР мовний матеріал досліджено за такими напрямками: 1) періодизації еволюції думок щодо АЧР; 2) власна періодизація еволюції думок щодо АЧР; 3) погляди мовознавців на перший етап вивчення АЧР (традиційний та психологічний синтаксис кінця XVIII ст. – початку XX ст.); 4) аналіз наявної термінології АЧР; 5) різні підходи дослідження явища АЧР лінгвістів другої половини XX ст.; 6) хронологізація наявних концепцій.

Основні положення цього розділу викладені в публікаціях автора [218; 224; 225; 226; 421].

РОЗДІЛ 2. СПРОБИ ДОСЛІДЖЕННЯ АКТУАЛЬНОГО ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ В ЛІНГВІСТИЦІ КІНЦЯ XVIII ст. – ПОЧАТКУ XX ст.

Ідеї АЧР зародилися вже в працях кінця XVIII ст. – початку XIX ст., присвячених вивченню порядку слів: доробки Ц. Дюмарсе [381] та Н. Бозе [347] на матеріалі латини, дослідження Й. Аделунга [339] і К. Беккера [349] на матеріалі німецької мови, спроби Ш. Бато [346], Дж. Монбоддо [416] та А. Вейля [438] порівняти порядок слів у латинській, англійській і французькій мовах.

Досліджуючи різні мовні явища, лінгвісти часто розглядали питання порядку слів. У реченні було виділено *природний* (у сучасній термінології – *прямий*) та *неприродний* (*інверсія*) порядок слів. Було зроблено перші спроби обґрунтувати причини змін у *природному* порядку слів. Це так само дозволило близько підійти до АЧР (без уживання цього терміна) у різних мовах: уже на цьому етапі лінгвісти побачили відмінності між логічним (чи психологічним) та граматичним аспектами речення.

Одразу пояснимо виникнення перших термінів, які стосуються АЧР. Річ у тому, що історизм як філософський та світоглядний принцип і як науковий метод закріпився в науці лише в середині XIX ст. [242, с. 107]. До цього сутність предметів розглядалася як якийсь первісно даний, готовий стан. У науковій термінології часто траплялися так звані «природні» поняття, які відповідали нібито незмінній сутності речей і явищ: наприклад, *природний порядок слів*, *природний підмет* та *природний присудок*. Інакше кажучи, ці терміни позначають явища, ніби зумовлені своєю природою, своєю сутністю.

Перше ґрунтовне дослідження АЧР у тому розумінні, у якому ми інтерпретуємо його зараз, а також із застосуванням термінів (*вихідний пункт висловлення* й *кінцевий пункт висловлення*), які пізніше використав В. Матезіус (*основа висловлення* та *ядро висловлення*), наявне в дисертації А. Вейля «Про порядок слів у стародавніх мовах порівняно з сучасними мовами».

Отже, про розчленування вираженої в реченні думки на *предмет думки-мовлення* та *предикат думки-мовлення* та двоплановий характер речення йшлося вже в дослідженнях порядку слів французьких, німецьких та англійських мовознавців кінця XVIII ст. Тому ми вважаємо за доцільне розпочати саме з цих розвідок.

2.1. Зародження ідей актуального членування речення в мовознавстві кінця XVIII ст. – початку XIX ст.

У другій половині XVIII ст. надзвичайно популярною була проблема порядку слів. Саме під час її обговорення виникли ідеї щодо перебігу подій та перебігу думки, які пізніше стали основою для виділення природного підмета та присудка й штучного підмета та присудка.

У граматиці Ц. Дюмарсе на перший план було висунуто тільки один тип конструкцій – конструкції з *природним* розташуванням слів. Ц. Дюмарсе називав їх *необхідними*, маючи на увазі смислову необхідність. Учений наголошував, що конструкції зі зворотним (*фігуративним*) розташуванням слів не передають будь-який новий, додатковий зміст порівняно з конструкціями з прямим порядком слів.

Ц. Дюмарсе фактично заперечив можливість АЧР за допомогою порядку слів. Говорячи про лінійні варіанти речення лат. *Accipi litteras tuas* – укр. *Я отримав твого листа*, він стверджував, що «кожне з трьох розташувань збуджує в нашій свідомості один і той самий зміст» [381, с. 231].

Дослідник дотримувався думки, що під час встановлення прямого порядку слів мовець дотримується природного перебігу подій. Ось чому й сам порядок він називав *природним*. Природно, зауважив він, що наслідок іде за причиною, якість за субстанцією, а пацієнс – за агенсом. Природний порядок слів представлено в таких реченнях, як франц. *Le soleil est lumineux* – укр. *Сонце є яскравим*, франц. *Dieu a crée le monde* – укр. *Бог створив світ* тощо [там само, с. 245]. Конструкції з фігуративним порядком слів не відбивають природного перебігу подій. Їх появу в мовленні Ц. Дюмарсе пов'язував зі «жвавистю уяви», з прагненням до «гармонії, ритму і т. п.» [там само, с. 252].

Н. Бозе, на відміну від Ц. Дюмарсе, пов'язував прямий порядок слів у реченні не з природним перебігом подій, а з природним перебігом думок. Цей порядок він називав не лише *природним*, а й *аналітичним*, оскільки він відбиває аналітичну роботу розуму, яка здійснюється в напрямку від суб'єкта судження до його атрибуту, а від них – до їхніх доповнень. Аналітичний порядок Н. Бозе вважав універсальним. Ось чому, на його думку, суб'єкт речення зазвичай передує його атрибута (предиката), а їхні поширювачі йдуть за ними. Фрази, у яких спостерігається відхилення від аналітичної діяльності розуму, він інтерпретував як *фігуративні* [347, с. 536]. Думки Ц. Дюмарсе та Н. Бозе збігалися в тому, що зворотний порядок слів (інверсія) є аномальним відхиленням від нормального порядку. Подібний підхід до явища інверсії був традиційним.

Іншу позицію щодо пояснення інверсії знаходимо в Ш. Бато. Він розрізнявав два типи порядку слів – *граматичний* та *ораторський*. *Грамматичний порядок* Ш. Бато пов'язував з чіткою, науковою мовою та вважав його через це *штучним*. *Ораторський порядок*, навпаки, дослідник уважав *природним*, оскільки він уживається здебільшого в розмовному чи поетичному мовленні. Якщо перший він називав *порядком науки*, то другий – *порядком серця*. Коли мовець холодний та неупереджений, відзначав Ш. Бато, він використовує граматичний порядок, при якому кероване слово йде за керівним (лат. *Alexander vicit Darium* – укр. *Олександр переміг Дарія*). Мовець задається *метафізичним порядком*, тобто тим порядком, у якому здійснюється пізнання, – від причини до наслідку, від субстанції до якості тощо. Коли ж він керується в розташуванні слів не холодним розумом, а своїм інтересом до ситуації, що описується в реченні, він використовує ораторську конструкцію. Порядок слів лат. *Darium vicit Alexander* говорить про те, що в цьому випадку Дарій, а не Олександр перебуває в центрі інтересу мовця. Отже, ораторський порядок – «це такий порядок, який викликається інтересом або поглядом того, хто говорить» [346, с. 14].

Ораторський порядок, на думку Ш. Бато, зазвичай є інверсією до граматичного порядку. Ці порядки збігаються, якщо як важливий чи головний у процесі створення речення виступає той компонент описаної ситуації, що

позначається підметом. Проте ці порядки різняться в тих випадках, коли компоненти, які є найбільшою цінністю для мовця, позначаються за допомогою інших членів речення [там само, с. 19].

У будь-якому випадку для Ш. Бато слово, яке позначає *головний предмет*, виступає в ораторській конструкції на першому місці: «Головний предмет в ораторській конструкції не є завжди одним і тим самим. Це то суб'єкт дії, то її об'єкт. У певних випадках він може бути дією, а в певних – обставиною або способом дії. Відповідно дієслово, прислівник, суб'єкт, означення, керована дієсловом форма ставляться час від часу на перше місце в реченні» [там само, с. 20].

Під час перекладу ораторських конструкцій з однієї мови на іншу можливе використання різноманітних граматичних порядків, проте не має бути розбіжностей в ораторському порядку. Так, латинське речення *Patrem amat filius* – укр. *Батька любить син* – треба перекладати французьким реченням *Le pere est aimé par le fils* – укр. *Батько, якого любить син* [там само, с. 21].

Отже, Ш. Бато розглядав АЧР як основний чинник порядку слів. Він не вважав, що конструкції з ораторським порядком, які найчастіше є інвертованими, несуть ту ж інформацію, що й конструкції з прямим порядком слів. Тим самим Ш. Бато протиставив свою позицію в цьому питанні думці Ц. Дюмарсе та Н. Бозе. Проте для Ш. Бато головним у реченні виступає підмет (на відміну від сучасного трактування цього питання): саме він несе основне смислове навантаження.

Дж. Монбоддо ще не робив основні поняття АЧР предметом спеціального розгляду. Він користувався ними лише у зв'язку з поясненням причин, що лежать в основі встановлення певного порядку слів у створюваному реченні. Учений розрізнявав три роди таких причин. Насамперед, дослідник звертав увагу на граматичний чинник розташування слів, дію якого він пов'язував з узгодженням та керуванням. Ці синтаксичні зв'язки вимагають, щоб головне слово стояло перед залежним.

Але ж можна уявити собі таку мову, у якій немає ані відмін, ані дієвідмін, а, відповідно, немає ані узгодження, ані керування. Дж. Монбоддо зацікавився, яким

чином з'єднуються слова в такій мові. У такому випадку може вступити в силу «природний» чинник порядку слів. Він вимагає, щоб слова в реченні розташовувалися відповідно до природної ситуації: слово, яке позначає субстанцію, стоїть перед словом, яке вказує на акциденцію цієї субстанції тощо. Проте послідовність слів у реченні може відбивати й природний перебіг думок у свідомості мовця. Думка, яку мовець вважає найголовнішою, повертає увагу мовця передусім. Щоб наголосити на цьому, він повинен поставити слово, що виражає цю думку, на перше місце в реченні [416, с. 341].

У центрі уваги Дж. Монбоддо було поняття *головного*. Коли ми говоримо, розмірковував учений, про доброту та людину, ми можемо зауважити чи те, що людина є доброю, чи те, що доброю є людина. Через це ми можемо сказати чи англ. *man good (the man is good)* – укр. *Людина добра*, чи англ. *good man* – укр. *Добра людина*. Крім того, оскільки порядок слів *man good* не є загальнозживаним, велику роль Дж. Монбоддо надає наголосові. У таких міркуваннях у Дж. Монбоддо можна знайти приписування реми лише однієї функції – контрастної: у першому випадку розуміється, що саме людина є доброю, а в другому – що людина добра, а не зла [там само, с. 347].

Такий підхід до інтерпретації *головного* обмежений, оскільки контрастна функція не є основною функцією реми. Обмежене трактування реми не дозволило Дж. Монбоддо з'ясувати, які засоби має англійська мова для перекладу латинських речень з різним порядком слів і, відповідно, з різним АЧР (лат. *Petrus amat Iohannem* – укр. *Петрус любить Йоханна*, лат. *Iohannem amat Petrus* – укр. *Йоханна любить Петрус* і под.). Учений стверджував, що англійська мова має лише одну можливість для перекладу цих речень, а саме – *Peter loves John* [там само].

Значний внесок у вивчення АЧР зробив Й. Аделунг. Прямий порядок слів у реченні він назвав *природним*, а зворотний порядок – *штучним*. Так, у реченні нім. *Der Tag war heiter* – укр. *День був світлим* порядок слів природний, а в реченні нім. *Heiter war der Tag* – укр. *Світлим був день* – штучний. В обох випадках підмет стоїть перед присудком, якщо мати на увазі той факт, що в

першому реченні ми маємо справу з природними підметом та присудком, а в другому – зі штучними підметом та присудком [339, с. 506].

Підмет – як природний, так і штучний – виражає «найбільш важливу та найбільш невизначену» ідею, а присудок «роз'яснює» її. Отже, інверсія має на увазі переміщення *природного підмета* на місце *природного присудка* [там само, с. 507]. Природний підмет у цьому випадку стає *штучним присудком*, а природний присудок – *штучним підметом*. Необхідність у такому переміщенні виникає тоді, коли той чи той член речення, оформлений у реченні як присудок, виражає *головне поняття (Hauptbegriffe)*. Так, у реченні нім. *Liebte ich einst ihn zärtlich* – укр. *Любив я колись його ніжно* – присудок виражає основне поняття. Під час природного порядку слів це поняття виражається підметом, проте позиція підмета відіграє значну роль і при інверсії. Присудок, опинившись на звичайному місці підмета, тобто на початку речення, починає виконувати функцію підмета. У позиції підмета може опинитися й будь-який другорядний член речення, якщо він виражає головне поняття. Виконуючи функцію підмета, він не буде мати граматичних ознак підмета. Так, у реченнях *Ihn liebte ich einst zärtlich*, *Einst liebte ich ihn zärtlich* у функції підмета виступають додаток та обставина відповідно [там само, с. 508].

Отже, до поняття *штучного підмета* Й. Аделунг прийшов завдяки тому, що став співвідносити функцію підмета не тільки з підметом, а й з будь-яким іншим членом речення. Проте функція підмета стає в цьому випадку функцією реми, а будь-який член речення, який виконує цю функцію, – самою ремою. Інакше кажучи, поняття реми Й. Аделунг будував на понятті підмета, що кардинально відрізняється від сучасного трактування основного в реченні.

К. Беккер розрізнявав дві форми речення – *граматичну* та *логічну*. Заслуга К. Беккера полягає в тому, що як засіб логічного членування (сучасне АЧР) він почав розглядати не тільки інверсію, а й логічний наголос, уважаючи, що «органічне значення інверсії та логічного наголосу є одним і тим самим» [349, с. 303].

Функціональну тотожність логічного наголосу та інверсії вчений демонстрував на прикладі різних форм речення нім. *Der Mund des Gerechten bringt Weisheit* – укр. *Вуста праведника несуть мудрість*. Це речення може мати різноманітні логічні форми за рахунок різних логічних наголосів. Так, якщо логічний наголос буде падати на *Gerechten*, то це буде означати, що саме цей член речення виражає *головне поняття*. Якщо ж логічний наголос буде падати на *Weisheit*, то цей член речення буде виконувати рематичну функцію. Логічне членування речення в цьому випадку здійснюється без зміни порядку слів. Але воно може також відбуватися й за рахунок інверсії. Так, замість *Der Mund des Gerechten bringt Weisheit* з логічним наголосом на останньому слові мовець може використати речення *Weisheit der Mund des Gerechten bringt*. Логічна форма цих речень збігається, хоча в першому випадку АЧР відбувається за допомогою логічного наголосу, а в другому – за допомогою інверсії [там само, с. 304].

К. Беккер уважав, що логічний наголос є більш універсальним засобом логічного членування, ніж інверсія. Він пояснив це тим, що можливості останньої певною мірою обмежуються граматичною формою речення. Це особливо помітно в мовах з нерозвиненою системою флексій, де представлено менш гнучкий порядок слів, ніж у мовах з розвинутою морфологічною системою. Використання логічного наголосу, навпаки, ніяк не обмежено особливостями граматичних форм речення, які наявні в різних мовах [там само].

Проте висування на передній план логічного наголосу як засобу логічного членування привело К. Беккера до вузької інтерпретації того члена речення, який виражає головне поняття. Він констатував, що за допомогою цього члена мовець лише вказує на певне протиставлення (контрастна функція).

Отже, проаналізувавши дослідження з порядку слів цього періоду, ми можемо зробити висновок, що мовознавці підійшли до питання АЧР досить близько й навіть розвинули його певні аспекти: наприклад, роль логічного наголосу та порядку слів у формуванні та правильному висловленні думки. Проте терміна *АЧР* ще не було, а явище АЧР не становило самостійної сфери досліджень.

2.2. Синтаксичні погляди А. Вейля як основа сучасної теорії актуального членування речення

У 1844 р. захищено дисертацію французького вченого А. Вейля «Про порядок слів у стародавніх мовах порівняно з сучасними мовами». Теорія А. Вейля поєднала найкращі концепції французької лінгвістики останніх двох століть і стала основою сучасного вчення про АЧР.

Основна теза вчення А. Вейля в тому, що синтаксичний порядок слів не збігається з порядком появи ідей, проте перебіг думки в усіх мовах збігається з порядком слів [438, с. 11]. Ту ж саму думку можна висловити за допомогою різних синтаксичних засобів, зміна синтаксичної функції слова зі збереженням порядку слів дозволяє під час перекладу не змінювати перебіг думки; наприклад, латинський додаток під час перекладу можна передати французьким підметом. Змінюючи граматику, ми не змінюємо перебіг думок. Основний секрет точного перекладу полягає в знаходженні прийомів, які дозволять передати синтаксичними засобами мови перекладу послідовність слів оригіналу [там само, с. 16–18].

Підмет не обов'язково виступає першим членом судження [там само, с. 15]. Функцію підмета А. Вейль співвідносив не тільки з підметом, а й з будь-яким іншим членом речення, розташованим на початку речення. Мовлення починається з відомого для співрозмовника та просувається через менш відоме до невідомого. Відповідно, у реченні є *вихідний пункт висловлення (point du depart, notion initiale)*, першочергове уявлення, загальне для обох співрозмовників, і друга, *основна, кінцева частина висловлення (l'ènonciation, le but du discours)*. А. Вейль підсумовував, що «ми маємо тут справу з відправним пунктом, вихідним поняттям, яке однаково представлене і тому, хто говорить, і тому, хто слухає, і яке виступає як місце зустрічі двох свідомостей, і з іншою частиною висловлення, яка становить власне висловлення» [там само, с. 24]. Ще на початку свого дослідження А. Вейль висловив непогодження з думкою Ш. Бато про те, що та думка, яка нас цікавить найбільше, знаходиться на початку речення, а другорядна думка розташована за нею в кінці речення.

Поділ на вихідний пункт та кінцеву частину висловлення, на думку А. Вейля, є характерним майже для всіх речень. Наприклад, у всіх трьох реченнях – лат. *Condidit Romam Romulus* – укр. *Заснував Рим Ромул*, лат. *Romulus Romam condidit* – укр. *Ромул Рим заснував*, лат. *Hanc urbem condidit Romulus* – укр. *Це місто Ромул заснував* – мова йде про один і той самий факт, і тому їхній синтаксис уміщує ті ж члени речення. Проте в кожному реченні свій специфічний перебіг та співвідношення думок, і тому спостерігається різна послідовність членів речення [там само, с. 19].

У процесі створення речення лат. *Romulus condidit Romam* – укр. *Ромул заснував Рим* мовець приймає за вихідний пункт висловлення *Romulus*, тоді як *condidit Romam* становить власне висловлення. Вихідний пункт висловлення в цьому випадку позначається за допомогою підмета, який здебільшого стоїть на початку речення. На цьому місці може опинитися будь-який інший член речення, якщо він буде позначати вихідний пункт висловлення (*Romam condidit Romulus*, *Condidit Romulus Romam* і т. д.) [там само].

А. Вейль виокремив дві тенденції в реченні: об'єктивну, яка виражає синтаксичні зв'язки, та суб'єктивну, яка відбиває порядок слів. Синтаксис наявний поза мовленням, а в мовленні найосновнішим є процес зародження думки та її висловлення. Саме тут, на думку лінгвіста, мовлення й живе. Порядок слів надає мовленню індивідуальності, він забезпечує формування думки та її мовленнєве вираження [там само, с. 22].

Найзагальнішими в усіх мовах поняттями, а тому й найуживанішими, є поняття часу та місця. Ось чому з них починається більшість казок: франц. *Dans Ephèse il fut autrefois...* – укр. *В Ефесі колись жив...* Цей початок нагадує географічні віхи в незнайомій країні. І тому, хоча французька мова дуже чітка у своєму аналітизмі, вона дозволяє обставинам займати в реченнях місце підмета. Іноді вихідний пункт ще більш невизначений та має загальний характер: наприклад, франц. *Un jour, Quelque part*, лат. *Olim*. Нерідко першочергове уявлення вводиться обставиною причини чи способу дії для переходу до факту висловлення: лат. *Concordia res parvae crescunt, discordia magnae dilabuntur* –

укр. *При згоді незначні справи зростають, при незгоді найбільші справи гинуть.* У цьому реченні нас цікавлять результати згоди та ворогування, які є кінцевою метою висловлення. Місце обставини змінює його смислову роль: франц. *Il se tua pour se tirer d'embarras* – укр. *Він убив себе, щоб усунути перешкоди* – кінцева мета висловлення: навіщо він себе вбив. Франц. *Pour sortir d'embarras, il se tua* – укр. *Щоб позбутися неприємностей, він себе вбив* – кінцева мета, що він зробив, щоб вийти з неприємної ситуації. Тому А. Вейль наголосив: у фразях Цицерона переміщення обставини на кінець речення призводить до того, що вони стануть основним висловленням, замість того, щоб вводити основну думку [там само, с. 23].

Немає жодного синтаксичного елемента речення, який не міг би в конкретній ситуації виступати вихідним пунктом висловлення. Наприклад, у реченні франц. *Il y avait un roi* – укр. *Жив-був один король*, здається, немає нічого, що готувало б нас. На думку А. Вейля, вихідний пункт полягає в самій ідеї початку, за аналогією зі створенням всесвіту – генезисом [там само, с. 24].

Отже, загальні міркування стоять на початку речення, спеціальні ідеї – у кінці [там само, с. 25]. Це доводиться еквівалентною композицією слів у грецькій та французькій мовах. Порядок слів той же, проте французьке речення починається з підмета, а грецьке – з інших членів речення [там само, с. 26].

Стародавні та сучасні мови вчені розділили на логічні та нелогічні (транспозитивні, чи інвертовані) залежно від логічного порядку слів. Більшість учених, за свідченням А. Вейля, вважає природними логічні мови, меншість наполягає на реабілітації грецької та латини. Проте, як зазначав А. Вейль, вони підміняють науковий аналіз полемікою, у той час як істина полягає в тому, що в обох групах мов порядок слів природний, просто різний. Помилка виникла через те, що вони розглядали порядок слів, виходячи з первинного синтаксису, брали готові речення з фіксованими елементами та зв'язками між ними, а порядок ідей уважали вторинним чинником, який діє вже після того, як думка висловлюється в словах. Проте якщо вважати, що синтаксис вторинний, а порядок ідей первинний, то ми отримуємо зовсім інше положення [там само, с. 27]. Відмінність полягає в

тому, що в стародавніх мовах природний порядок слів відповідав перебігу думки, який втілювався в порядкуві слів, а рух синтаксису забезпечувався флексіями.

У сучасних мовах діє той же закон, тому що це закон розумної істоти – порядок думок передається порядком слів. Проте одночасно цей порядок слів слугує для передачі синтаксичних зв'язків. Раніше підмет виступав тільки як вихідний пункт для моделювання речення. Зараз наші мови намагаються перетворити його на вихідний пункт самої думки. Вони не вимагають жертви від порядку слів, а мають намір пристосувати синтаксис до порядку слів. Саме через це, на думку лінгвіста, те, що називають інверсією, не є в більшості випадків незаконним переміщенням слів, тому що переміщувати слова – означає переміщувати думки [там само, с. 28].

А. Вейль приділив деяку увагу й видам логічного зв'язку між реченнями. Так, якщо вихідний пункт речення пов'язаний з вихідним пунктом попереднього речення, то перебіг думки цих двох пунктів можна назвати *паралельним*. Якщо вихідна думка речення пов'язана з кінцевою частиною попереднього висловлення, то хід думки *поступовий* і свідчить про послідовність міркування, оскільки кінцеве висловлення першого речення виступає вихідним пунктом другого речення [там само, с. 34].

Існує особливий порядок слів, за якого основне висловлення знаходиться на початку речення, а вихідний пункт висловлення розташовується за ним чи взагалі відсутній. Наявність такого *патетичного* порядку слів не заперечує, а, навпаки, підтверджує концепцію А. Вейля [там само, с. 36]. Наприклад, мати, яка бачить, що її син падає, у розпачі вигукує: франц. *Il tombe, mon fils* – укр. *Він падає, мій син*. Тобто спочатку вона висловила те, що її турбує, а вже потім помітила, що відступила від правильного порядку слів [там само, с. 37].

Отже, дослідження А. Вейля вже на той час містили деякі ідеї АЧР, створивши основу для подальших розвідок.

2.3. Психологічний синтаксис Г. Габеленца, Г. Пауля, Ф. Вегенера та їхніх послідовників

Досліджуючи порядок слів у реченні та питання його членування, Г. фон дер Габеленц та Г. Пауль запровадили терміни *психологічний підмет* та *психологічний присудок*, які мали важливий вплив на зародження та розвиток ідей щодо АЧР, хоча й відносили його до психологічної царини.

Думки Г. Габеленца пройшли тривалий розвиток. Про це свідчить матеріал трьох праць ученого: статей «Ідеї порівняльного синтаксису» (1869) і «Докладніше про порівняльний синтаксис» (1874) та розділу в книзі «Мовознавство, його завдання, методи та отримані до цього часу результати» (1891).

Першу спробу Г. Габеленц зробив у 1869 році. У цій статті, доволі короткій та суперечливій, дослідник намагався виявити універсальний закон порядку слів. Дослідник зауважив, що «акт мовлення здійснюється для того, щоб пробудити в співрозмовника думку, звернути його увагу на щось, про щось розповісти. Те, про що я хочу, щоб співрозмовник думав, назву психологічним підметом; а те, про що він думає, назву психологічним присудком. Буде показано, що вони далекі від своїх граматичних аналогів» [390, с. 378].

Г. Габеленц констатував, що існує правило, яке не має винятків: незалежно від складу членів речення, спочатку в реченні стоїть психологічний підмет, потім – психологічний присудок [там само, с. 379]. Проте ми можемо одразу не погодитися з цією думкою, оскільки іноді ми виділяємо логічним наголосом перший елемент речення, і саме він виступає психологічним присудком, тобто ремою.

Основна заслуга цієї спроби – запровадження термінів *психологічний підмет* та *психологічний присудок*. Проте тут варто навести й критику першої статті Г. Габеленца А. Вейлем. У передмові до третього видання своєї книги він зауважив, що «у праці Г. Габеленца про принцип порядку слів, окрім цікавого зауваження про роль японської частки *fa (va)*, немає нічого такого, чого б я не виклав за 25 років до нього» [438, с. 3].

Удруге лінгвіст повернувся до питання психологічних підмета та присудка в статті «Докладніше про порівняльний синтаксис», яка була вже детальнішою та довшою й мала на меті з'ясувати деякі суперечливі питання першої статті.

У реченнях, які Г. Габеленц наводить як приклади, наголос зазвичай падає на перший елемент речення. Цим лінгвіст заперечив теорію наголосу. На його думку, смисл речення нім. *Ich habe heute Kopfschmerzen* – укр. *У мене сьогодні болить голова* не змінюється залежно від того, на яке слово падає наголос [391, с. 146].

Цікавою є гіпотеза Г. Габеленца про «закон другого місця» дієслова-присудка в німецькому реченні: дієслово-присудок стоїть на другому місці для введення після нього психологічного присудка. Проте правильність цієї гіпотези він запропонував перевірити історикам мови [там само, с. 147]. У той же час у розповідних реченнях будь-який член речення, який стоїть перед дієсловом-присудком, є психологічним підметом (жирним шрифтом виділено психологічний підмет): нім. ***Mich*** hast du gewiss nicht gesehen – укр. *Мене ти безперечно не бачив*; нім. ***Oft*** begegnet man ihm – укр. *Часто люди зустрічають його* [там само, с. 144–145].

Також Г. Габеленц стверджував, що, з одного боку, будь-який граматичний елемент може розташовуватися на початку речення в ролі психологічного підмета, а з іншого боку, норми, що склалися в мовах, обмежують можливість цього переміщення.

У книзі «Мовознавство, його завдання, методи та отримані до цього часу результати» Г. Габеленц приділив небагато місця психологічним частинам речення, проте зробив спробу дати остаточну відповідь щодо порядку слів та взаємного розташування психологічного підмета та психологічного присудка.

Дослідник описав випадки, де порушуються загальноприйняті закони порядку слів за допомогою спеціальних конструкцій чи, не завдаючи шкоди цим законам, деякі члени речення стають відміченими, наголошеними. На думку мовознавця, це спричиняється безліччю причин. По-перше, це може відбуватися для того, щоб психологічний підмет, незалежно від того, чи є він одночасно й

граматичним підметом, став предметом мовлення. По-друге, щоб виділити певний член речення, якщо його звичайна позиція в реченні не дає такої можливості. По-третє, це дає можливість затягнути та неясну побудову речення зробити краще почленованою та очевидною, прозорою. По-четверте, це дозволяє зробити речення більш привабливим, якщо іноді до одноманітної побудови речення буде внесено різноманітність [389, с. 107].

Важливим для нас у вченні Г. Габеленца є питання порядку виникнення ідей: «Очевидним є те, що спочатку я називаю те, що пробуджує мою думку, про що я розмірковую, мій *психологічний підмет*, а потім те, що я про нього думаю, мій *психологічний присудок*, а потім, якщо потрібно, знову обох зроблю предметом наступної думки та мовлення» [там само, с. 354]. Тобто, на думку Г. Габеленца, у процесі лінійного розгортання речення в мовленні кожний попередній компонент виступає в ролі психологічного суб'єкта щодо безпосередньо наступного за ним компонента (психологічного предиката). Слухач отримує можливість послідовно поєднувати у свідомості окремі ланки мовленнєвого ланцюжка, виходячи з їхнього психологічного зв'язку. У цій ідеї Г. Габеленца міститься важлива для всього подальшого розвитку комунікативного синтаксису думка щодо наявності в реченні (висловленні) деяких специфічних аспектів, обумовлених його призначенням для акту спілкування.

Усе це впливає з природи мови. Насамперед, порядок слів у більшості мов є зв'язаним: означення чи додаток завжди стоять перед чи після відповідно, дієслово повинно стояти після чи ж перед своїм підметом. Тобто думка зазвичай рухається вказаним маршрутом. Залишити цей маршрут їй вдається за допомогою інверсії чи зміненої побудови речення, і свідчить вона про те, що іноді інша душевна сила перемагає звичайний порядок. Серед найближчих мов французька мова надає особливо повчальні приклади такого виду.

По-друге, душевна потреба може себе лише там повністю розкрити, де не діють інші впливи. Найясніше, звісно, у мовленні. Але воно повинно бути вільним та ізольованим. Відповідь залежить від питання; продовження мовлення знаходиться під впливом раніше сказаного. Так, прості судження, фактичні

повідомлення чи вислови надають найкорисніший матеріал для дослідження. Г. Габеленц навів такі приклади.

У прислів'ї нім. *Mit Speck fängt man Mäuse* – укр. *До ласого шматочка кожен охочий* граматичним підметом є *man*. Але при цьому це слово не виступає ані психологічним підметом, ані тим, про що йде мова. Більше того, мова йде про спосіб, і смисл такий: приманки та лестоці – це засіб для того, щоб зловити легковажних. Якщо вимовити речення навпаки *Mäuse fängt man mit Speck*, то мова йтиме про легковажних людей та про те, як їх легко впіймати [там само, с. 355].

Г. Габеленц спирався ще на такий приклад. У першій каталонській промові Цицерона міститься речення, яке німецькою перекладається як *Wir haben gegen dich, Catilina, einen gewaltigen und strengen Senatsbeschluss* – укр. *Ми маємо проти тебе, Катиліна, сильну та сувору постанову сенату*. Якщо учень буде робити переклад цього речення латинською мовою, то результат буде таким: *Vehemens et grave in te, Catilina, senatuskonsultum habemus*. Проте Цицерон робить по-іншому: з холодністю ката будує він свою думку, починаючи з *Habemus senatuskonsultum*, переходячи на *in te, Catilina* і завершуючи *vehemens et grave!* Такий порядок слів діє на нерви зовсім по-іншому, аніж звичайний [там само, с. 356].

Мови, у яких обставина має своє чітке місце чи то після дієслова, чи то перед ним, багато уваги звертають на те, щоб для показників часу, місця, причини, обставини встановити винятки, які одразу можуть закріпитися як правила. Це є характерним, наприклад, для хронікальної манери розповіді китайців, у якій спочатку називається час, потім місце, а потім суб'єкт події. Отже, наявні три так звані підґрунтя, які представляють психологічний підмет: *Що сталося тоді? Що сталося тоді там? Що сталося тоді там з тим-то й тим-то?*

Цікавими, на думку Г. Габеленца, є ті випадки, коли мови «вклоняються» стійкому порядку слів чи надають йому перевагу – при цьому й перший, і другий випадки є доволі частими [там само].

Думки Г. Пауля вже мають чіткішу структуру. Його дослідження ґрунтувалися на синтаксичному та логіко-граматичному підходах: він не лише

визначив складові частини речення з граматичного та психологічного боку, а й розглянув питання взаємодії між членами граматичного речення та частинами психологічного судження (тобто співвідніс граматичне та актуальне членування).

Г. Пауль, вважаючи, що будь-яка мовленнєва діяльність полягає в утворенні речень, одразу дав визначення речення: «речення є вираженням, символом того, що в психіці мовця відбулося з'єднання кількох уявлень або груп уявлень, а також засобом породження в психіці слухача такого ж поєднання тих самих уявлень» [239, с. 143]. Він обрав це досить широке трактування, тому що воно дозволяє охопити різноманітні типи речень і його можна протиставити вузьким трактуванням на зразок поширеної помилки, що ніби в будь-якому реченні обов'язково повинно бути дієслово в особовій формі. Такі сполучення слів, як лат. *Omnia praeclara rara* – укр. *Все гарне рідке*, лат. *Summum jus summa injuria* – укр. *Вище право – вища несправедливість*; нім. *Träume Schäume* – укр. *Мрії, як піна*, нім. *Ich ein Lügner?* – укр. *Я брехун?*, нім. *Ich dir danken?* – укр. *Я тобі дякувати?* Г. Пауль відніс до речень так само, як і нім. *Der man lebt* – укр. *Цей чоловік живе*; нім. *Er ist tot* – укр. *Він помер* [там само, с. 143].

Таке визначення було розкритиковане деякими дослідниками. Так, В. Вундт указав, що в основі речення лежить розклад цілого, яке вже сформоване у свідомості, на окремі елементи. Він стверджував, що речення виражає довільне членування якогось загального уявлення на його складові, логічно співвіднесені одна з одною [439]. У відповідь на це Г. Пауль зауважив, що, по-перше, якщо навіть у психіці мовця відбувається спочатку розклад цілого, то в подальшому знову відбувається з'єднання. А по-друге, Г. Пауль зазначив, що В. Вундт не взяв до уваги особу слухача. Між тим у слухача окремі слова спочатку викликають окремі уявлення, а з'єднання окремих слів спонукає його встановити зв'язок між цими окремими уявленнями [239, с. 144].

Для вираження зв'язку уявлень у мові існують такі засоби: 1) просте взаємне розташування слів, які відповідають певним уявленням; 2) порядок слів; 3) відмінність у силі вимови окремих слів, сильніший чи слабший наголос (наприклад, нім. *Karl kommt nicht* – укр. *Карл не прийде* та *Karl kommt nicht*);

4) модуляція висоти тону (наприклад, рос. *Карл придет* – укр. *Карл прийде* – стверджувальне речення та *Карл придет?* – питальне речення); 5) темп мовлення, зазвичай тісно пов'язаний із силою вимови та висотою тону; 6) службові слова, тобто прийменники, сполучники, допоміжні дієслова; 7) флективні зміни слів, де можна виділити два випадки: а) коли самі форми флексії позначають характер зв'язку між словами (лат. *Patri librum dat* – укр. *Батькові книгу він дає*); б) коли співвіднесення форм (узгодження) указує на належність слів одне одному (лат. *Anima candida* – укр. *чесна душа*) [там само, с. 146].

Залежно від кількості одночасно застосованих засобів та від їхньої чіткості характер зв'язку, який треба встановити між уявленнями, може бути позначеним з більшим чи меншим ступенем точності [там само, с. 146].

Щодо думок Г. Пауля про порядок слів, то дослідник дотримувався позиції, що порядок слів у німецькій мові не такий зв'язаний, як у французькій, проте, і не зовсім простий. Певні основні положення проходять крізь часи. Деякі початкові свободи з часом обмежуються. Ці явища походять переважно з прози. Проте поезія ці свободи собі утворює [422, с. 65].

Основний принцип полягає в тому, що частини речення, які належать до певних членів речення, не варто відривати одну від одної. Потрібно одразу обговорити, що є членом речення. Слова, які виступають означеннями дієслова, є самостійними членами речення, а тому не пов'язані з позицією біля дієслова. Слова, які є означеннями інфінітива, що виступає психологічним підметом у реченні, невіддільно з ним пов'язані [там само, с. 65].

Г. Пауль писав про частки, які в процесі вживання до всього речення можуть як самостійні члени змінювати свою позицію, проте якщо вони відносяться до якогось окремого члена речення, то вони з ним нерозривно пов'язані й посідають чітко визначену позицію перед цим членом чи після нього. Якщо таким членом речення є іменник, то він завжди має сильний наголос, що робить його психологічним присудком. Серед таких часток Г. Пауль назвав частки *nicht, nur, bloß, allein, auch, sogar, selbst; kaum, erst*, а також *schon, noch* поряд з обставинами часу. Як приклад Пауль наводить такі речення: нім. *Nicht*

dich habe ich gemeint – укр. *Не тебе я кохав* замість нім. *Ich habe nicht dich gemeint* – укр. *Я не тебе кохав*, нім. *Nur einen Augenblick war ich unentschlossen* – укр. *Лише єдину мить був я нерішучим* замість *Ich war nur einen Augenblick unentschlossen* – *Я був лише єдину мить нерішучим* і под. [там само, с. 66].

Щодо членування речення Г. Пауль наголосив, що будь-яке речення складається принаймні з двох елементів. Ці елементи неоднаково відносяться один до одного, вони різняться своїми функціями. Ці частини прийнято називати підметом та присудком. Ці граматичні категорії ґрунтуються на психологічному співвідношенні. Проте дослідник одразу порадив відрізнити психологічний підмет (і відповідно присудок) від граматичного, тому що вони не завжди збігаються. Проте їхні граматичні відношення ґрунтуються лише на основі відношень психологічних. Як зауважив мовознавець, «психологічний підмет – це та сукупність уявлень, яка від самого початку міститься у свідомості мовця (того, хто думає) і до якої потім приєднується інша сукупність – психологічний присудок» [239, с. 147].

Г. Пауль досліджував і засоби розрізнення підмета та присудка. Першим засобом він назвав силу наголосу. В ізольованому реченні психологічний присудок є важливішим елементом, який вносить дещо нове, і тому на нього падає сильніший наголос. Другим засобом розрізнення вчений назвав порядок слів. Найчастіше психологічний присудок розташований за психологічним підметом. Через це граматичний присудок, який стоятиме на першому місці, буде психологічним підметом: нім. *Weg ist alles* – укр. *Прошло все* [там само, с. 149].

Поняття, яке виконує роль підмета, уже заздалегідь знаходиться у свідомості мовця, проте існують випадки, коли в той момент, як він починає говорити, більш важливе поняття, яке відповідає присудку, висувається на перше місце, і мовець вимовляє його в першу чергу, а лише потім приєднує до нього підмет. Це відбувається доволі часто, особливо якщо поняття, яке відповідає підмету, уже називалося в мовленні. Але іноді присудок ставлять на перше місце, коли слухач не підготовлений до сприйняття певного підмета, – причиною цього може стати емоційна схвильованість мовлення. У таких випадках увага мовця

цілком зосереджується на основному уявленні, – так що він у певний момент забуває зорієнтувати слухача належним чином, і лише потім приходить думка, що це було необхідним. Аналогічний психологічний процес має місце й у тих випадках, коли підмет виражається спочатку займенником, а лише потім отримує більш ясне вираження [там само, с. 150].

Так само, як окремі слова, речення можуть мати *абстрактне* чи *конкретне* значення. Для того, щоб якесь речення було конкретним, достатньо, щоб конкретним був один з його головних членів – психологічний підмет чи психологічний присудок. Зазвичай речення набуває конкретного характеру завдяки підмету. Конкретне та абстрактне речення не обов'язково повинні відрізнятися одне від одного своїм оформленням. Маючи на увазі людську природу взагалі, ми можемо сказати нім. *Der Mensch ist sterblich* – укр. *Людина смертна*. Так само, маючи на увазі конкретну людину, ми можемо сказати нім. *Der Mensch ist unausstehlich* – укр. *Ця людина нестерпна*. Лише загальна ситуація та зв'язок цього речення з іншими реченнями підказує нам, що ці речення мають різний характер [там само, с. 151].

Г. Пауль зауважив також на існуванні випадків, коли речення складається з одного члена судження. Це протиріччя він пояснив тим, що один з членів речення, зазвичай, психологічний підмет, є зрозумілим, а тому не отримує мовного вираження. Його можна зрозуміти з попереднього контексту. Крім того, це передбачає, що співрозмовник знає те, про що йде мова. Так, у діалогах відповідь складається з одного присудка, а підмет міститься лише в питанні [там само].

Г. Пауль розглянув і так звані *зсуви* в синтаксичному членуванні. На його думку, двочленність становить вихідну форму речення. Навіть речення, насичені змістом, залишаються двочленними, якщо все їхнє збагачення зводиться до поширення обох членів. Проте також відомі й випадки, коли завдяки повторенню суб'єктно-предикатних відношень виникає багаточленність. Вона може знову перейти в просте речення, якщо кілька членів об'єднуються в один усупереч тому членуванню, яке вимагається історичним розвитком відповідної форми речення.

Порушення початкового членування може піти й далі, якщо означення до підмета чи додатка відривається від означуваного та з'єднується з іншими елементами.

Багаточленність елементів, яка є результатом приблизно однакової значущості окремих елементів, найчастіше виявляється під час спокійного зв'язного висловлення. У звичайній розмові речення бувають переважно дво- чи тричленними.

Серед усіх членів речення, на думку Г. Пауля, найбільш різко виділяється присудок, тому що він є найважливішим елементом, метою повідомлення; завдяки цьому на нього й падає найсильніший наголос. Речення нім. *Karl fährt morgen nach Berlin* – укр. *Карл їде завтра до Берліна* може бути сприйнятим як чотиричленне, якщо слухач настільки не підготовлений до сприйняття цього речення, що всі складові частини речення є для нього новими. У цьому випадку можна сказати, що присудком до підмета *Karl* є *fährt*, а *fährt* так само виступає підметом до присудків *morgen* та *nach Berlin*. При цьому останній присудок наголошується дещо сильніше, проте, не настільки, щоб він різко виділявся серед інших членів речення. З іншого боку, при певному, відомому мовцеві налаштуванні слухача кожний з чотирьох членів речення може стати особливо виділеним присудком [там само, с. 339].

Чотири варіанти речення, що складається з тих же слів, відповідають чотирьом різним питанням: *Куди їде завтра Карл?* – *Коли Карл поїде до Берліна?* – *Як відправиться Карл до Берліна?* – *Хто їде завтра до Берліна?*

Поряд з психологічним присудком, за свідченням Г. Пауля, серед інших членів речення особливо виділяється психологічний підмет. За своєю значущістю, а відповідно, і за силою наголосу, який на нього падає, він найбільшою мірою наближається до психологічного присудка. Інші члени речення виступають як сполучні. Вони здійснюють зв'язок між підметом та присудком і уточнюють характер цього зв'язку. Так, у реченні нім. *Marie hat Zahnschmerzen* – укр. *У Марії болять зуби* на основі психологічного аналізу присудком вважається не *hat*, а *Zahnschmerzen*, а *hat* виступає сполучним членом (зв'язкою). У реченні нім. *Fritz*

pfllegt sehr schnell zu gehen – укр. *Фріц має звичку ходити дуже швидко* присудком є *sehr schnell*, а *pfllegt zu gehen* виступає сполучним членом [там само, с. 340].

Кожний член речення, у якій би граматичній формі він не виступав, з психологічного боку може бути чи підметом, чи присудком, чи сполучним членом, чи частиною одного з цих членів. Підмет та присудок, окрім наголосу, можуть характеризуватися ще й особливим місцем у реченні. Якщо на початку німецького речення стоїть не граматичний підмет, який здебільшого посідає перше місце, а який-небудь інший член речення, то він стає чи психологічним підметом, чи психологічним присудком; перше спостерігається частіше, ніж останнє. Якщо член речення, що стоїть попереду, є психологічним присудком, то на нього падає найсильніший наголос, і це не відбувається, якщо попереду стоїть психологічний підмет. Тому Г. Пауль уважав помилковою поширену думку, що постановка на перше місце будь-якої частини речення завжди виділяє її серед інших як найважливішу.

Певну увагу вчений приділив і морфологічному підходу до АЧР. Психологічним підметом чи його частиною є переважно анафоричний займенник, винесений на початок речення. У силу його співвіднесеності з попереднім викладенням воно викликає в психіці мовця та слухача уявлення, яке становить вихідний пункт, до якого все наступне приєднується як нове: нім. *Fritz war gestern bei mir; diesen Menschen möchte ich immer zum Hause hinauf werfen; aber ich muss Rücksicht auf seine Familie nehmen; aus diesem Grunde kann ich es nicht* – укр. *Фріц був учора в мене; цю людину мені завжди хочеться виставити за двері, але я повинен рахуватися з його родиною; з цієї причини я не можу так вчинити* [там само].

Відносний займенник також часто виступає в ролі психологічного підмета. Питальний займенник є здебільшого присудком чи його частиною. Притаманна питальному займеннику невизначеність змінюється у відповіді на визначеність. Психологічним присудком також постійно є й та частина речення, зв'язок якої з іншими частинами заперечується за допомогою особливої частки: нім. *Nicht ihn habe ich gerufen* – укр. *Не його я покликав*. Тому, навіть коли заперечення не

відноситься до граматичного присудка, воно завжди відноситься до психологічного присудка; точніше кажучи, воно завжди є елементом, який здійснює зв'язок психологічного підмета та психологічного присудка. Член речення, що протиставляється тій частині речення, яка заперечується, також вважається психологічним присудком: нім. *Nicht am Morgen, sondern am Mittag will ich verreisen* – укр. *Не вранці, а опівдні хочу я поїхати*.

Протиріччя між граматичним та психологічним присудком можна усунути за допомогою більш поширеного способу вираження – прийом, який доволі часто використовується в деяких мовах: нім. *Christen sind es, die es getan haben* – укр. *Християни були тими, хто це зробив*.

Для того, щоб перетворити на підмет те слово, яке повинно стати граматичним присудком, німецька мова використовує описовий зворот з дієсловом *tun*: *Verbieten tut es niemand* – укр. *Це не забороняється нікому* [там само, с. 341].

Безліч мов застосовує своєрідний спосіб усунення протиріч між граматичним та психологічним підметом. Він полягає в тому, що психологічний підмет у називному відмінку, тобто у формі граматичного підмета, виноситься на початок речення, а потім знову повторюється вже у вигляді займенника, форма якого визначається суто граматичним відношенням: наприклад, англ. *He that can discern the loveliness of things, we call him poet* – укр. *Той, хто спроможний осягнути красу речей, його ми називаємо поетом* [там само, с. 342].

Обставини здебільшого розглядаються як такі, що відносяться до дієслова-присудка, наприклад, нім. *Karl isst langsam* – укр. *Карл їсть повільно*. Проте, якщо в обставині міститься найважливіший елемент повідомлення, то вона виступає в ролі психологічного присудка, а дієслово в ролі зв'язки між підметом та присудком. Членування буває також іншим: обставина може відноситися до всього речення загалом. Чітку межу між цими двома видами членування встановити іноді майже неможливо [там само, с. 343].

У мовах з менш розвинутими формальними засобами протиріччя між психологічним та граматичним підметом чи між психологічним і граматичним

присудком трапляється значно рідше. Адже причиною цих протиріч є наявність розвинутих форм вираження різноманітних логічних відношень між поняттями [там само, с. 344].

Ф. Вегенер, сучасник Г. Пауля, створив оригінальну ситуативно-комунікативну теорію речення.

Як і Г. Пауль, Ф. Вегенер розвивав свої думки про мову переважно в генетико-психологічному плані. Спільним для обох авторів є й індивідуалістичний підхід до психологічного трактування мовленнєвої діяльності. Проте якщо в Г. Пауля соціальні передумови мовного розвитку розчинялися в умовах інтерпсихологічного спілкування індивідів, то у Ф. Вегенера соціальний аспект виступав у більш цілісному вигляді та протиставлявся індивідуальним моментам як об'єктивне суб'єктивному. Пояснюючи розвиток мови її зв'язком з еволюцією мислення (від конкретного до абстрактного) і стимуляційною дією протиріч між об'єктивністю форми та суб'єктивністю змісту мовних знаків, Ф. Вегенер фактично прагнув урахувати взаємодію комунікативної функції мови з її пізнавальною функцією, причому пріоритет комунікативної функції виявляється усупереч загальній індивідуалістичній установці тим чинником, який зумовлює провідне значення соціальних моментів у генезисі й розвитку мовних явищ.

Мовлення розуміється Ф. Вегенером [437] як деяке етичне відношення між індивідами, а мовний знак (будь-якого порядку) як *етичний імператив*. Імперативність мовного знака полягає в спонуканні реципієнта до психологічної актуалізації відповідної ситуації дійсності. У цьому положенні чітко виявляється індивідуалістичний бік думок Ф. Вегенера: мовний знак слугує лише стимулом актуалізації деякої частини суб'єктивного досвіду індивіда, а не носієм змісту.

Проте ця віднесеність до суб'єктивного досвіду індивіда є характерною, на думку вченого, лише для предикативного знака – *логічного присудка*, тоді як *логічний підмет* (чи *експозиція*) спроможний виражати об'єктивний зміст і, тому, експонувати, пояснювати, лімітувати ту реальну суть, до якої мовець має бажання повернути увагу слухача. В основі такого трактування лежить досить оригінальна теорія генезису мови. Ф. Вегенер уважав, що спочатку всі мовні

знаки були *присудками* до певних дійсних ситуацій. Завдяки цьому вони могли слугувати *імперативами* – показчиками певної наочної ситуації, а пізніше й *ситуації пригадування* (подія, яка безпосередньо передує спілкуванню) й у такий спосіб виконувати функцію повідомлення (тобто речення). У результаті частого використання одних і тих самих присудків мови з певними підметами дійсної ситуації предикативна функція мовних знаків стала замінятися номінативною функцією, тобто знаки отримали досить стабільне об'єктивне значення, щоб використовуватися без зв'язку з реальною ситуацією, і, відповідно, отримали можливість виконувати роль експозиції деякого іншого мовного знака. Так Ф. Вегенер дав генетичне обґрунтування комунікативної структури речення – *експозиція – логічний присудок* [там само].

Проте експозиція не завжди збігається з граматичним підметом. Оскільки необхідне слово можна виділити за допомогою наголосу, то в реченні нім. *Dein Vater hat es gesagt* – укр. *Твій батько це сказав* граматичний підмет є новим і цікавим для мовця та слухача, тому він вимовляється з більшим наголосом і стає логічним присудком (жирним шрифтом виділено логічний присудок, на який падає наголос). Логічні категорії іноді розходяться з граматичними й у певних видах конструкцій. Так, у реченні нім. *Der Baum ist vom Knaben gesehen* – укр. *Це дерево юнаком побачене* логічним присудком Ф. Вегенер назвав *vom Knaben* [там само, с. 150].

Звісно, картина побудови речення Ф. Вегенера як одиниці комунікації має протиріччя, що (як і в Г. Пауля) здебільшого зумовлені змішуванням різнопланових явищ – генезису мовних форм та їхнього функціонування. Так, поняття *експозиція* виступає у Ф. Вегенера, з одного боку, як дійсний *логічний підмет* у формально-логічній опозиції до *логічного присудка*, а з іншого – як поняття *детермінатива* в широкому смислі слова, що об'єднує власне мовні моменти із ситуативними.

У концепції Ф. Вегенера можна виділити й позитивні моменти, пов'язані з його трактуванням комунікативної структури фрази. По-перше, незважаючи на всю суперечливість поняття експозиції, саме по собі виділення в повідомленні

множини елементів, що детермінують (як структурних, так і позамовних), було безперечним кроком уперед. По-друге, Ф. Вегенеру належить заслуга першої розробки поняття психологічного *очікування*, розвинутого потім Г. Амманном, К. Боостом та іншими лінгвістами в понятті *комунікативної напруги*. Передбачаючи наперед положення сучасної психолінгвістики, Ф. Вегенер особливо наголошував, що *очікування* слухача є активним *випереджальним*. При цьому дослідник розрізняв передбачуваність граматичних форм та передбачуваність смислових (семантичних) відношень за реакцією слухача на *обмануте очікування* в тому чи тому випадку [там само, с. 170].

Ф. Вегенер також випередив і деякі біхевіористські настанови, тому що під час характеристики концепції вченого поняття *проміжних змінних* може бути використаним і в його прямому значенні. Як відомо, поняття *проміжних змінних* було введено необіхевіористами, щоб удосконалити спрощену схему раннього біхевіоризму «стимул – реакція». Позиція Ф. Вегенера, звісно, не є біхевіористською ні в психологічному, ні в лінгвістичному сенсі, проте йому притаманне трактування акту спілкування як обміну мовними стимулами, які викликають певні реакції. Конкретний характер цих реакцій залежить не від стимулів (мовних знаків) самих по собі, а від тих проміжних змінних, якими є суб'єктивний досвід, знання і навіть настрої реципієнта.

У кінці XIX ст. – початку XX ст. німецький лінгвістичний психологізм зазнав впливу цілої низки чинників, які суттєво змінили характер синтаксичної теорії. У цей час у синтаксисі затвердився логіко-психологічний підхід та відбулося перенесення основної уваги дослідників з комунікативного на раціонально-експресивний аспект мовлення: аналіз структури мовлення не в плані мовного спілкування, а з погляду мовного мислення. Така спрямованість панувала в німецькому синтаксисі впродовж усієї першої половини XX ст. На цьому тлі, проте, виділяється низка концепцій, автори яких продовжували розвивати комунікативні теорії речення.

Загальним для дослідників комунікативно-функціонального аспекту мовлення було прагнення інтерпретувати структуру фрази як структуру думки,

призначеної для повідомлення. Такий підхід лежить в основі концепцій Г. Амманна, Е. Драха, К. Бооста.

Г. Амманн звернув увагу на відношення між темою та ремою, а також пов'язав їх з «напругою» реченні. Визнавши важливе значення суб'єктно-предикатної опозиції для формування структури речення, дослідник, проте, не вважав логічне предикативне відношення первинним. На його думку, воно є безпосереднім відображенням *першоритму* «напруги» та її «розрядки». Така напруга створюється «полоненням живої дійсності» в підметі, а розрядка означає «вивільнення» полоненої «життєвої сили» в присудку [343, с. 103].

В основі уявлень Г. Амманна лежить концепція Е. Гуссерля щодо єдності *ноезиса* та *ноеми*, яка слугує мовознавцеві основою для встановлення зв'язку між пізнавальним та комунікативним аспектами мовленнєвої діяльності. На думку Е. Гуссерля, ноезис – це акт, який припускає сутність речі, а ноема – це створена завдяки цьому акту смислова єдність змісту сприйняття. Іншими словами, пізнання – це встановлення зв'язку між явищем та мікрокосмом суб'єкта, який пізнає явище, у результаті чого явище стає змістом свідомості. Отже, думка створює саму себе.

Г. Амманн інтерпретував ці уявлення так, що ноезис та ноема виступають у нього, з одного боку, у ролі генераторів напруги між підметом та присудком, а з іншого – як першофеномен свідомості, який заломлюється в подвійній співвіднесеності мовленнєвого акту (з мовцем та слухачем) [там само, с. 31]. Це означає, що зв'язок деякого явища зі свідомістю мовця, який встановлюється в результаті ноезису, передається слухачеві як ноема (зміст думки).

Предикативне відношення Г. Амманн корелює генетично не з граматичними зв'язками компонентів речення, а з відношеннями між цілою низкою парних *полюсів* у змісті фрази: діяч – дія, субстанція – акциденція, тема – рема, старе – нове, предмет судження – зміст судження тощо. У середині кожної такої пари полюсів виникає й розряджається напруга, яка лежить в основі структурної єдності мовленнєвої фрази. Речення, відповідно, характеризується різноманітністю «сил тяжіння», які перехреснюються. Але практично Г. Амманн

розглянув лише два види напруги: динамічна (структурна) та комунікативна (психологічна).

Комунікативна напруга існує в опозиції *тема – рема* та є розвитком вегенерівського поняття очікування, так само як самі категорії *тема* та *рема* розвинуті Г. Амманном з уявлень Ф. Вегенера щодо логічного підмета (експозицію) та логічного присудка. Відношення між темою та ремою в теорії Г. Амманна – це традиційне відношення між предметом і змістом повідомлення. Це відношення пов'язане з розрізненням стану свідомості мовця та слухача, а тому породжує комунікативну напругу, яка розряджається в ремі. До речі, за словами самого Г. Амманна, рема (перекладається з грецької як *присудок*) розкриває те нове, що мовець має бажання повідомити слухачеві, а власне термін запроваджено для рими [там само, с. 3].

Темі Г. Амманн виділив у реченні місце перед присудком. Наприклад, у реченнях нім. *Von Romulus wurde Rom gegründet* – укр. *Ромулом був Рим заснований* та нім. *Rom wurde von Romulus gegründet* – укр. *Рим був Ромулом заснований* граматичний підмет залишається тим самим, а психологічний змінюється: *Von Romulus* у першому реченні та *Rom* у другому. У той же час у реченні нім. *Gegründet wurde Rom von Romulus* – укр. *Заснований був Рим Ромулом* темою виступає присудок *Gegründet wurde*, граматичним підметом є *Rom*, а *von Romulus* Г. Амманн назвав *діючим підметом* [там само, с. 19].

Г. Амманн також зауважив, що напруга у фразі підтримується будь-яким *детермінованим* елементом. Психологічне обґрунтування цього аргументу є очевидним: детермінований елемент представляє дещо дане мовцеві та слухачеві, тому слухач має право очікувати якесь нове, додаткове повідомлення про те, що йому вже відомо (інакше, на думку Г. Амманна, повідомлення взагалі втрачає сенс). При цьому лінгвіст не пов'язував якості детермінованості та недетермінованості з темою та ремою відповідно. Він дотримувався думки, що рема також може бути детермінованою: розрядка напруги настає в такому випадку в результаті встановлення зв'язку між двома детермінованими полюсами.

Напруга між темою та ремою, зумовлена очікуванням слухача й через це залежна від розподілу детермінованих елементів у повідомленні, є власне комунікативною, психологічною. Смыслова структура повідомлення, яка створюється цією напругою та її полюсами, не тільки не ідентифікується Г. Амманом з граматичною структурою фрази, але навіть вважається такою, яка принципово не корелюється з останньою. Дослідник не відмовився повністю від функціональної інтерпретації формально-граматичної структури. Для цієї мети він увів поняття *динамічної напруги* між граматичними елементами речення [там само, с. 104].

Динамічна напруга – це своєрідне трактування синтаксичного зв'язку між членами речення. Г. Амманна ця напруга цікавить лише в тому випадку, якщо вона стає тяговим елементом структури цілого, що відбувається лише в реченнях з осьовим розташуванням дієслова. Розміщуючись навколо дієслівної осі, невербальні елементи набувають функції полюсів, між якими виникає та розряджається напруга структури в єдності, створеній вербальним змістом.

Порівняно з концепцією Ф. Вегенера, підхід Г. Амманна до структури речення більш чіткий та адекватний. У теорії Ф. Вегенера біфункціональна природа речення відбилася в непослідовному трактуванні експозиції то як логічного підмета, то як детермінатива. У Г. Амманна поняття теми та елемента, що детермінує, уже диференційовано та введено поняття динамічної структури речення, яке об'єктивно відбиває деякі закономірності формування мовного вираження думки. Проте ця структура не корелюється в Г. Амманна зі структурою «тема – рема».

Цей недолік теорії Г. Амманна спробував виправити Е. Драха, автор відомої теорії *комунікативного плану речення*. Е. Драха зазнав менше впливу феноменологічних концепцій, хоча його думки формувалися під впливом конкретних положень психології мислення, які він у своїх ранніх працях [378] намагався інтерпретувати в дусі психо-генетичної теорії речення В. Вундта [439]. Одним з основних психологічних посилянь концепції Е. Драха є положення про *тенденції психіки, що детермінують*, які він пов'язує з поняттям В. Вундта про

уявлення, що детермінує. Суть його вихідних положень така. Мова – це засіб спілкування чи засіб самовираження підмета та присудка в ситуації спілкування. Це означає, що *думка є тотожною повідомленню*, в акті думки немає нічого, окрім того, що мається в акті мовленнєвої комунікації, і навпаки. Відповідно, структура думки є ідентичною структурі речення. Думка-речення виникає та формується на основі низки послідовних актів: виділення в ситуативно обумовленому змісті свідомості *уявлення, що домінує*; створення категоріального плану речення, орієнтованого на це уявлення; звукове оформлення отриманої структури.

Розвиваючи ідею Г. Амманна щодо динамічної структури фрази, Е. Драх розрізняє в реченні два формальних *поля (переднє та заднє)*, пов'язані дієслівною віссю. Поля можуть розчленовуватися на члени речення, не втрачаючи при цьому своєї формальної цілісності. Типовим членом речення мовознавець уважав *бінарне словосполучення* – поняття, запозичене у В. Вундта. До формально-структурного аспекту плану належить також і звукова форма речення (логічний наголос, мелодія та інтонаційне членування), яка створюється одночасно з лексичним наповненням плану [379, с. 18].

Функціонально-змістовий бік плану трактується Е. Драхом у зв'язку з уявленнями, яке домінує, вираженим смисловим словом. Тут мовознавець розрізнув дві можливості – якщо смислове слово розташоване в передньому полі, що є можливим при емоційному чи вольовому характері мисленнєвої функції, це поле стає *позицією вираження*, тоді як у задньому полі розміщуються елементи, які доповнюють та коментують; якщо ж смислове слово переміщується до заднього поля (під час вираження *цілеспрямованої та впорядкованої думки*), це поле функціонує як позиція впливу, а переднє поле виконує функцію *позиції приєднання* (тобто зв'язку з попереднім контекстом чи ситуацією) [там само, с. 20]. Крім того, *смислове слово* в Е. Драха не перебуває в структурній опозиції до чогось, що нагадувало б *тему, чи психологічний (логічний) підмет*. У реченні може бути кілька смислових слів різного ступеня важливості, хоча одне з них обов'язково повинно бути головним.

Е. Драха вдалося по-своєму зв'язати обидва основних функціональних аспекти речення, проте, не в плані розкриття їхньої взаємодії, а за рахунок їхнього ототожнення. Тим самим Е. Драх уникнув двоїстості концепції Г. Амманна з його двома видами напруги, які не корелюються, проте в той же час з його теорії зникли також поняття теми й елементів, що детермінують. Зникнення останніх означає по суті, що комунікативна ситуація жодним чином не впливає на оформлення повідомлення, хоча сам Е. Драх декларував протилежне.

Дж. Р. Кантор також досліджував психологічні аспекти мови, і в його доробках ми можемо знайти кілька ідей, цікавих для нас. По-перше, лінгвіст спирався на термін *психологічне речення* [406]. По-друге, аналізуючи питання, Дж. Р. Кантор зробив висновок, що питання англ. *Are you planning to go with us tomorrow?* – укр. *Ти плануєш поїхати з нами завтра?* можна вимовити з різним наголосом: або на слові *planning*, або на слові *tomorrow* [там само, с. 136]. Різний наголос спричинить різну відповідь.

У той час, як Е. Драх розвинув ідею Г. Амманна щодо динамічної структури речення, у теорії К. Бооста центральне місце посідає друга описана Г. Амманном структура – опозиція «тема – рема» з власне комунікативною напругою між обома елементами. Незважаючи на те, що К. Боост є пізнішим послідовником психологічного спрямування та ідей Г. Амманна й Е. Драха, його позиції варто розглянути саме в цьому підрозділі.

Конкретною психологічною основою теорії К. Бооста стали деякі положення гештальтпсихології про структуру цілого. Речення, на думку К. Бооста, є динамічно впорядкованим цілим, яке має ознаки *гештальта* [357, с. 26]. Найважливішою з цих ознак, які цікавили К. Бооста, є *порядок* та *внутрішня зв'язність (Innigkeit)*. Остання якість означає основну властивість гештальта – його цілісність, у результаті якої жодний елемент гештальта не існує сам по собі. Під порядком розуміється не тільки визначене та чітке розташування елементів, а також ієрархічне розташування їхньої важливості, ваги в гештальті. Крім того, у теорії лінгвіста важливу роль відіграє поняття *обмеження*, яке

лежить в основі гештальта й надає останньому зовнішню визначеність та завершеність.

Спираючись на вказані поняття, К. Боост побудував свою теорію речення як гештальта, частини якого (члени речення) підпорядковуються відповідним законам внутрішньої зв'язності та порядку, причому їхні синтаксичні функції визначаються інтенцією речення, яка діє на рівні смислу. Ці вихідні положення К. Бооста не відрізняються новизною; по суті кажучи, він прагнув тут надати глибинне обґрунтування цілісності речення як формальної та смислової єдності. Оригінальним у концепції К. Бооста є те, що він інтерпретував початок та кінець речення як *межі гештальта*. Своєрідною тут є не сама ідея, а її обґрунтування. Синтаксична традиція давно зазначила особливу значущість початкової та кінцевої позиції в реченні. Якоюсь мірою цей факт враховував і Е. Драш (переднє та заднє поле), хоча його теорія ґрунтувалася на інших засадах. Гештальт-теорія К. Бооста передбачає більш суворий підхід до меж речення: у нього це завжди перший та останній члени.

Сукупність названих гештальт-властивостей представляє один аспект характеристики речення. Поряд з ним у теорії К. Бооста виступає й інший комплекс суттєвих властивостей речення, зумовлений тим, що саме речення входить до складу поля напруги між мовцем та слухачем.

Поняття комунікативної напруги трактується мовознавцем у традиційно психологічному дусі: розрізнення станів свідомості мовця та слухача, орієнтація висловлення на якесь *дане*, яке є відомим явищем чи фактом і для мовця, і для слухача [там само, с. 30].

К. Боост зауважив, що значення всіх слів, крім іменників, зазвичай однаково дані мовцеві та слухачеві; він наголосив на смисловому характері комунікативної напруги й одночасно ролі формально-граматичної та звукової структури речення в здійсненні всього процесу створення та розрядки цієї напруги. Напруга виникає разом з *початком* речення, який, отже, завжди є темою [там само, с. 26, 30]. Розрядка напруження відбувається в *кінці* речення.

Теорія К. Бооста протиставлена, з одного боку, усім тим концепціям, які розвивають традиційне положення про опозицію психологічного підмета та присудка як про бінарну структуру, а з іншого боку, думці, що психологічний (логічний) присудок посідає центральне місце в реченні не лише в смисловому, а й у структурному плані.

У цьому питанні К. Боост дотримувався принципово іншої позиції. На його думку, саме тема є тим центром, на який орієнтовано все речення [там само, с. 31]. Для нього саме тема є невідомим («невідома велика X» [там само, с. 33]), у той час як рема називає нам щось відоме, а рема-відповідь містить у собі до цього моменту невідому тему. Для доведення своєї позиції К. Боост навів такий приклад: нім. *Wer / hat denn das Buch gefunden?* – укр. *Хто ж знайшов книгу?* – *Das Buch / hat Hans gefunden* – *Книгу Ганс знайшов* чи просто *Hans*, але не *Hans / hat das Buch gefunden* – *Ганс знайшов книгу*. *Wo / hat Hans das Buch gefunden?* – *Де Ганс знайшов книгу?* *Er / hat es in seinem Zimmer gefunden* – *Він знайшов її у своїй кімнаті* чи просто *In seinem Zimmer* [там само].

Особливо чітко, на думку К. Бооста, можна простежити тему у відносних підрядних реченнях (нім. *Der Mann, der / ...* – укр. *Чоловік, який ...*, *Der Mann, den / ...* – *Чоловік, якого ...*, *Der Mann, mit dem / ...* – *Чоловік, з яким ...*) й у сполучникових підрядних реченнях (нім. *Während / ich den Brief schrieb, las er die Zeitung* – укр. *Поки я писав листа, він читав газету*, нім. *Weil / ich zu lange geschrieben hatte, erreichte ich den Zug nicht mehr* – укр. *Оскільки я писав дуже довго, то не встиг на поїзд*) [там само]. В останньому типі речень сполучник отримав тематичне значення.

Цікавим для нас видається й таке твердження дослідника. У романських та в англійській мовах тема стоїть перед підметом, тому він і не виступає темою: франц. *Hier, j'ai acheté un livre*, англ. *Yesterday, I bought a book* – укр. *Учора я купив книгу*. До того ж, тема в цих випадках чітко стоїть за межами речення, а рема утворює на противагу темі завершену, хоча формально дещо іншу, єдність. Завдяки цьому К. Боост зробив висновок, що рема в цих мовах, на відміну від німецької, може бути самостійною. У німецькій мові тема та рема мають більш

глибокий та «щільний» зв'язок. Ці члени здебільшого виступають проти цілого, а не один проти одного [там само, с. 35].

Загалом, ми бачимо, що теорія К. Бооста продовжила основну лінію розвитку комунікативного синтаксису, ставлячи своїм завданням розкрити кореляцію комунікативних та формально-граматичних категорій. Проте одразу зазначимо, що для лінгвіста центральним елементом речення виступила тема як носій нової, невідомої інформації, у той час, як у сучасному мовознавстві закріпилося положення про тему як менш важливу, порівняно з ремою, частину, яка і є носієм нової інформації.

2.4. Ідеї актуального членування речення в російському мовознавстві другої половини XIX ст. – початку XX ст.

Опис та розв'язання проблем АЧР у доробках російських дослідників можна знайти, починаючи з праць К. Г. Крушельницької [169] та деякою мірою в роюотах Є. М. Галкіної-Федорук [78] і В. В. Виноградова [60; 61; 62; 63]. До цих досліджень АЧР у російському мовознавстві не розглядалося. Можна знайти лише деякі думки та ідеї, які схожі на концепції АЧР, у дослідженнях з порядку слів та кореляції мислення й мови.

Наприклад, Ф. І. Буслаєв у книзі «Історична граматики руської мови» торкнувся питання порядку слів і висловив думки щодо *смислу мовлення*. У простому реченні підмет стоїть перед присудком, проте може мінятися з ним місцями, залежно від *смислу, виразу та наголошення голосом*. На думку вченого, «така свобода в порядку слів сприяє віршованому мовленню» [50, с. 558].

Крім того, слова означальні, що зазвичай розташовані перед означуваними, можуть змінювати свій порядок, що буває необхідним для вираження *смислу мовлення*, а саме для того, щоб звернути увагу на означальне слово. Іноді такий порядок слугує для плавності мовлення.

Ф. І. Буслаєв був представником логічного напрямку в російському мовознавстві, тому він уживав терміни *логічний підмет* та *логічний присудок*. Лінгвісти неодноразово вказували на те, що підмет та присудок речення не

збігаються із суб'єктом та предикатом висловлення. Ф. І. Буслаєв уважав, що в логічному відношенні другорядні члени не відділяються від головних і разом з ними становлять логічний підмет чи логічний присудок. У граматичному розборі треба чітко виділяти головні та другорядні члени речення [там само, с. 30].

Деякі ідеї щодо АЧР містяться в концепції О. О. Потебні. Досліджуючи співвідношення мови та мислення, він застосував терміни *граматичний підмет* та *граматичний присудок* і *логічний підмет* та *логічний присудок*.

Лінгвістичні погляди О. О. Потебні формувалися під впливом В. фон Гумбольдта та Х. Штейнталя, значну увагу приділив він і працям К. Беккера. Спочатку О. О. Потебня [248] досліджував питання форми логічного (логіко-граматичного) підмета, а саме: *чи є називний відмінок єдиною формою логіко-граматичного підмета?* Проаналізувавши речення рос. *Паллада любить Улліса* – укр. *Паллада кохає Улліса*, рос. *Я не сплю по ночам* – укр. *Я не сплю ночами*, рос. *Я имею книги* – укр. *Я маю книги* дослідник зробив висновок, що іменники в називному відмінку в цих реченнях виступають граматичними та логічними підметами. Проте в таких реченнях, як рос. *Палладою люблю Улліс* – укр. *Палладою коханий Улліс*, рос. *Мне не спится по ночам* – укр. *Мені не спиться ночами* та рос. *У меня есть книги* – укр. *У мене є книги* орудний, давальний та родовий відмінки, відповідно, теж виражають логічний підмет [там само, с. 79].

Розвиваючи далі думку, О. О. Потебня наголосив, що граматичне речення не тотожне логічному судженню [там само, с. 80]. Назви двох членів останнього (підмет та присудок) однакові з назвою двох з членів речення, проте, значення цих назв у граматиці та логіці різні. Логічний підмет часто буває граматичним присудком, а логічний присудок – граматичним підметом. Речення взагалі може не містити в собі логічного судження.

Оскільки інших членів судження, крім суб'єкта та предиката, логіка не знає, то з логічного судження не можна виділити та пояснити так звані другорядні члени речення. Одне речення може відповідати стільком логічним судженням, скільки пар членів у реченні.

На думку вченого, граматичних категорій значно більше, ніж логічних. Крім того, «недостатнє відхилення логічного змісту думки від словесного вираження виявляється внесенням у логіку категорій, узагалі непотрібних для її завдань, наприклад, виділення зв'язки в деяких судженнях. Навпаки, підкорення граматики логіці спричиняє змішування та ототожнення таких явищ мови, які виявляються зовсім різними, якщо ми розпочнемо наше спостереження з упередженою думкою про те, що апріорність у спостережних науках, до яких належить мовознавство, доволі небезпечна» [там само, с. 81].

Дуже побіжно торкнувся О. О. Потебня й питання інтонації: «Відомо, що для нашого мовлення тон відіграє дуже важливу роль і нерідко змінює його смисл» [249, с. 90].

Важливою є концепція П. В. Смирновського, проте одразу зазначимо, що вона має досить вагоме протиріччя. З одного боку, описуючи головні члени речення, дослідник виокремив *логічний* та *граматичний склад речення*. З іншого боку – якісних відмінностей між ними не вказано.

Частинами судження мовознавець назвав предмет судження та те, що про цей предмет мовиться. Наприклад, у реченні рос. *Солнце греет* – укр. *Сонце гріє сонце* – це предмет судження, а *греет* – те, що про цей предмет мовиться [280, с. 1].

Судження, виражене словами, П. В. Смирновський назвав *реченням*. Складові речення – це *логічний підмет* (словесне вираження предмета судження) та *логічний присудок* (словесне вираження того, що про предмет мовиться). Ці складові так само утворюють *логічний склад речення* [там само, с. 2]. Логічні частини речення можуть складатися не лише з одного слова, а з двох і більше.

Якщо логіка поділяє речення на дві частини, то граMATика в цьому поділі йде далі й досліджує не лише відношення між логічним підметом та логічним присудком, а й між тими словами, з яких ці частини складаються. Коли в складі логічного підмета є слово, що відповідає на питання називного відмінка *хто? що?*, то воно називається *граматичним підметом*. Дієслово, що перебуває у складі логічного присудка, П. В. Смирновський назвав *граматичним присудком*

[там само, с. 3]. Саме зв'язок між граматичним підметом та граматичним присудком перебуває в центрі уваги граматики.

Проте вже подальші приклади та схеми, наведені дослідником, засвідчили, що для нього відмінності між логічними та граматичними членами речення є кількісними й полягають лише в тому, що граматичний підмет містить одне слово, а логічний – усю групу підмета. Те саме стосується й граматичного та логічного присудків. Яскравим тут є приклад, у якому граматичний (і логічний) підмет розташований не на початку речення, а в кінці: рос. *Тиха українская ночь* – укр. *Тихою є українська ніч*. У цьому реченні *тиха* виступає логічним та граматичним присудком, *українская ночь* – це логічний підмет, а граматичний підмет – це слово *ночь*. Такий аналіз речення мовознавцем дозволяє нам зробити висновок, що в логічному складі не враховано позицію підмета та присудка відносно один одного [там само, с. 5].

Через указане протиріччя концепція П. В. Смирновського не лише відрізняється від думок попередників та сучасників (Г. Габеленца, Г. Пауля, О. О. Потєбні, П. Ф. Фортунатова, О. О. Шахматова та ін.), а й не може отримати позитивну оцінку через необґрунтоване перевантаження термінами, які мають практично однакове значення.

П. Ф. Фортунатов використовував такі поняття, як *граматичний підмет*, *граматичний присудок* [303, с. 454] та *психологічне судження* [там само, с. 456].

Для дослідника *граматичне речення* – це таке граматичне словосполучення, яке містить у собі граматичний підмет та граматичний присудок. Дослідник зазначив, що «граматичний підмет у словосполученні визначається відношенням до даного слова граматичного присудка, тобто граматичним підметом є слово, з яким з'єднується, до якого відноситься в словосполученні граматичний присудок, а граматичний присудок – таке слово або таке з'єднання слів, у якому формою мови позначений даний предмет думки, яка відкриває сполучення його з іншим предметом» [там само, с. 454].

Учений дотримувався погляду, що «будь-яке словосполучення, яке вже сформувалося як речення, згодом може відтворюватися в мисленні як частина

іншого, нового речення в думці, а залежна, несамостійна за значенням частина словосполучення згодом може виділятися з нього в мисленні зі значенням складної частини в іншому, новому реченні в думці, між іншим, і в підметі цього речення в думці» [там само, с. 456]. Крім того, «словосполучення, яке є за утворенням граматичним реченням, може використовуватися в мовленні як неповне речення, що виражає лише одну частину психологічного судження; проте також і при використанні в мовленні такого граматичного словосполучення як речення повного за значенням може не передаватися в ньому той поділ на частини й частини цих частин, який існує в даному випадку в психологічному судженні, що виражається цим реченням у мовленні» [там само]. У психологічному судженні, або в реченні в думці, підмет утворює першу частину, а присудок – другу частину [там само, с. 459].

У таких словосполученнях як рос. *приехал NN* – укр. *приїхав NN* та рос. *летит птица* – укр. *летить птах* підметом лінгвіст назвав слова *приехал*, *летит*, а присудками – представлення слів *NN* та *птица*. Ці приклади свідчать про те, що підмет та присудок психологічних суджень можуть не збігатися з граматичними підметом та присудком [там само, с. 457]. П. Ф. Фортунатов наголосив, що «граматичний аналіз граматичних речень слід чітко відрізнити від психологічного аналізу тих суджень, або речень в думці, які виражаються в мовленні в граматичних реченнях» [там само, с. 458].

А. В. Добіаш виступив проти основ старої формальної граматики, не погодившись з психологічною теорією П. Ф. Фортунатова та вченням про речення О. О. Потебні. Мову досліджень А. В. Добіаша вважали складною та незрозумілою, через що його доробки були недостатньо поширеними [64, с. 328].

Психологічним підметом А. В. Добіаш назвав особу, вказану в закінченні особової форми дієслова, а *психологічним присудком* він назвав те, що присуджується, виражається в етимологічній темі, «оскільки відношення, яке виражається дієсловом, полягає саме в психологічному присудженні» [106, с. 89–90]. Також *психологічний підмет* – це ті уявлення, які ми отримуємо через чуттєві сприйняття, тобто самі спостережувані явища [там само, с. 91]. Згідно з такою

думкою, у реченні рос. *Птица поет* – укр. *Птах співає* немає граматичного підмета та присудка. *Птица* виступає тут найближчим означенням тієї особи, на яку вже загалом вказується в самому дієслові, як на носія ознаки, представленої в часовому просторі. Термін *граматичний підмет* А. В. Добіаш назвав зайвим та непотрібним, оскільки граматична форма в реченні виражає не підмет, а називний відмінок, який виконує функцію «найменування» [там само, с. 117]. Дієслово в особовій формі та його доповнювачі – це конструктивні форми основного типу дієслівного речення. Безособові, безсуб'єктні дієслова-речення А. В. Добіаш відніс до простих називних дієслівних речень, подібних до іменних речень типу рос. *Гром!* – укр. *Грім!*

Для розрізнення логічного підмета та присудка мовознавець запровадив поняття *логічного об'єму*: логічний підмет – це слово з меншим, а логічний присудок – з більшим логічним об'ємом [105, с. 170].

Загалом, у *психологічних* підметі та присудкові умовно можна побачити «присудження взагалі ознаки предмету», а в *логічних* – «віднесення меншого логічного об'єму до більшого» [там само, с. 175].

Психологічні та логічні члени речення можна визначити в реченнях, які чи відносять дві ознаки до одного предмета (рос. *Орел – хищник* – укр. *Орел – хищак*), чи за умови психологічного присудження (рос. *Птица поет* – укр. *Птах співає*). У разі судження тотожності, логічної рівності (рос. *Учение – мучение* – укр. *Наука – мука*) треба використовувати третю пару понять – *синтаксичні підмет* та *присудок*. Тут варто визначити, що уявляється *данним*, а що *оголошуваним* [там само, с. 186]. Синтаксичні члени речення в А. В. Добіаша тотожні з психологічними в Г. фон Габеленца, П. Ф. Фортунатова. Л. В. Щерби. Проте лінгвіст підійшов до визначень цих понять зовсім з іншого боку.

Так, у мовленні, яке складається більше ніж з одного слова, одні слова інтонуються сильніше, а інші – слабше. Слово зі слабким тоном є чимось даним для мовлення, обумовленим між співрозмовниками, а слово з більшим тоном «мовець вимовляє з метою пояснення слухачу чогось від себе» [там само, с. 187].

Синтаксичний підмет та присудок не пов'язані жодною граматичною формою та визначаються винятково тоном, порядком слів, контекстом чи смислом цілого [там само, с. 188].

Деякі думки щодо АЧР можна знайти в дослідженнях О. О. Шахматова. Він дотримувався того погляду, що судження залишається незмінним, незважаючи на переміщення логічного наголосу. З цього приводу О. О. Шахматов писав: «Суб'єкт та предикат наявні не лише в психологічних судженнях, а й у інших психологічних комунікаціях». Він визначив *психологічний суб'єкт* «як уявлення, яке панує над іншим уявленням, яке з ним сполучається й визначається як *психологічний предикат*» [316, с. 21]. Термін *панівне уявлення* вказує на те, що друге уявлення стоїть до нього в залежному чи причинному зв'язку: мова йде про дійсне панування, зумовлене самою природою першого уявлення, і про дійсну залежність, зумовлену природою другого уявлення. Під час сполучення уявлення про предмет з уявленням про ознаку перше з них, як панівне у відношенні ознаки, за своєю природою буде завжди суб'єктом, а друге предикатом [там само, с. 22–23]. В основі теорії О. О. Шахматова про уявлення лежить концепція Х. Зігварта, яка полягає в тому, що основну частину нашого світогляду утворюють уявлення про окремі предмети. Ці предмети в мові позначаються конкретними іменниками й розуміються завжди як носії якостей та виробники дії, яка виражається прикметником чи дієсловом [121, с. 29].

О. О. Шахматов також стверджував, що, оскільки іменник у називному відмінку виступає у функції підмета, позначає предмет, тобто виступає панівним за природою уявленням, то психологічний суб'єкт завжди буде збігатися з підметом, а психологічний предикат з присудком, якщо ми маємо справу з двоскладними реченнями типу рос. *Птица летит* – укр. *Птах летить* чи рос. *Мать больна* – укр. *Мати хвора*, навіть якщо на словах *летит* чи *больна* знаходився наголос, навіть якщо цей наголос супроводжувався б перестановкою.

Для О. О. Шахматова суб'єкт як носій ознак за своєю природою виступає панівним уявленням чи вихідним поняттям у судженні. Предикат позначає, визначає, приписує, розкриває ознаку-якість, властивість суб'єкта й не може

домінувати. На думку лінгвіста, «у самому виникненні поряд з панівними за природою уявленнями уявлень, панівних з волі та настрою співрозмовників, бачимо вказівку на природний конфлікт між засадами людської психіки та її мінливим, нестійким настроєм; проте важливо вказати, що в деяких випадках такий конфлікт, навіть при особливій напрузі волі мовця, має бути розв'язаним не на користь випадкового настрою мовця, а на користь основних відношень, що лежать між різними групами уявлень; так, наприклад, граматична неможливість зробити *портной* підметом при слові *Иванов* (рос. *Иванов портной* – укр. *Іванов кравець* – підмет *Иванов* і присудок *портной*) коріниться, звісно, у неможливості психічній» [316, с. 7].

О. О. Шахматов зробив аналіз і односкладних речень, визначивши, що вони мають лише *головний член*, який містить у собі одночасно й підмет, і присудок, а під час комунікації відповідає поєднанню суб'єкта та предиката. Проте дослідник не зовсім послідовний у своїх поглядах: головний член односкладного речення можна формально ототожнити з підметом чи присудком двоскладного речення. Варто також мати на увазі, що «такий «присудок» відрізняється від присудка двоскладного речення тим, що визиває уявлення і про предикат, і про суб'єкт, між тим як присудок двоскладного речення відповідає лише предикату, а також, що «підмет» односкладного речення визиває уявлення і про суб'єкт, і про предикат, між тим як підмет двоскладних речень відповідає лише суб'єкту» [там само, с. 50].

О. М. Пешковський надавав увагу ритміко-інтонаційному боку мовлення, що привело його близько до проблеми АЧР, проте суто на цій проблемі він не зупинявся, оскільки вважав, що вона перебуває за межами граматичного вивчення. Так, він писав, що йому «невідомо жодного формального значення в російській мові, яке було б нерозривно пов'язаним з певним порядком слів» [241, с. 52]. Винятковими випадками О. М. Пешковський називав речення рос. *Мать любит дочь* – укр. *Мати любить дочку* та рос. *Дочь любит мать* – укр. *Дочку любить мати* [там само]. Інтонацію та порядок слів учений уважав *допоміжними* синтаксичними засобами: «Усі варіанти синтаксичного змісту, які

створюються зміною порядку слів (рос. *я завтра приду к тебе* – укр. *я завтра прийду до тебе, я к тебе приду завтра, я приду к тебе завтра, завтра я приду к тебе* тощо, завжди у зв'язку з інтонаційними змінами), стоять цілковито осторонь від значень, що виражаються формами слів та службовими словами, і в цьому відношенні наш порядок слів (так званий *вільний*) є ще меншим граматичним засобом, ніж інтонація» [там само].

Інтонацію О. М. Пешковський ставив рангом вище порівняно з порядком слів і приділяв їй вивченню виняткову увагу. Вивчаючи значення, які виражаються інтонацією, дослідник не раз зіткнувся зі значеннями, пов'язаними зі структурою *психологічного судження*. У цій галузі він зробив низку цікавих спостережень. Його термін *психологічне судження* збігається з терміном П. Ф. Фортунатова, проте для нього це поняття існувало не тільки в думці, а й у мовленні, оскільки психологічний присудок виражається в мовленні *психологічним* наголосом.

Як зазначав мовознавець, «психологічний наголос ми завжди робимо на слові, яке виражає другий член судження, психологічний присудок» [там само, с. 30]. Оскільки такий наголос рухомий, то значення психологічного присудка може бути надано будь-якому слові в реченні, у якій би граматичній формі воно не виступало.

Психологічний наголос О. М. Пешковський уважав найважливішим показником того, що в мовленні отримало вираження якоесь психологічне судження. Скільки в мовленні психологічних наголосів, стільки ж у ньому й психологічних суджень.

Учений протиставив *інтонаційну присудковість граматичній присудковості*. Вони збігаються, якщо фразовий наголос зроблено на дієслові, на залежному від дієслова слові чи на іншому *предикативному слові*. В інших випадках (наприклад, при наголосі на підметі) ці два типи присудковості не збігаються, «тягнуть в різні боки». *Інтонаційна присудковість* не є граматичною категорією [там само, с. 171–172].

Різні члени речення неоднаково спроможні виражати психологічний присудок і потребують різної сили наголосу для свого виділення. Найбільш пристосованим до цього є граматичний присудок [там само, с. 34].

Найчастіше та найбільш звичайне вживання граматичного присудка для вираження психологічного присудка зумовлюється особливим характером граматичного значення присудка: «значення присудка відповідає самій сутності психологічного судження на відміну від простої асоціації уявлень, тобто відповідає внутрішньому зв'язку, який встановлюється між ними в судженні. Справа в тому, що з усіх синтаксичних форм лише форми присудка виражають відношення нове для думки, відношення, яке розкривається в самому процесі думки» [там само, с. 35].

О. М. Пешковський поділяв речення на дві частини, тобто вказував на *інтонаційну двочленність* поширених та непоширених речень: рос. *Мой двоюродный брат // сегодня заболел* – укр. *Мій двоюрідний брат сьогодні захворів*; рос. *Эта лампа // вечно коптит* – укр. *Ця лампа завжди чадить*; рос. *Жребий // брошен* – укр. *Жереб кинуто*. О. М. Пешковський писав, що ця двочленність має важливе значення: «вона свідчить про роздільну увагу нашу до тієї чи іншої частини речення» [там само, с. 418].

Лінгвіст докладно розглянув зміни місця *психологічного наголосу*, але лише мимохідь згадав про порядок слів. Зміна *психологічно нормального* порядку слів (тобто того, який відбиває *порядок уявлень*) є наслідком невідповідності граматичних членів психологічним.

Л. В. Щерба також побіжно зупинявся на питанні щодо *логічного* чи *психологічного присудка* у зв'язку з вивченням ритміко-інтонаційної структури мовлення. Виділення так званого *психологічного присудка* Л. В. Щерба вважав однією з основних функцій логічного наголосу. Він виокремив два типи фраз (інтонаційних одиниць, що представляють мелодичну єдність): *одночленні* та *дwochленні*. У двочленних фразах (рос. *Это замечательное произведение искусства – было вырезано простым ножом* – укр. *Цей чудовий витвір мистецтва був вирізаний звичайним ножом*; рос. *Он вырезал это замечательное*

произведение искусства – простым ножом – укр. Він вирізав цей чудовий витвір мистецтва звичайним ножом) «частина, яка стоїть після тире, завжди є висловленням з приводу того, що виражено в частині, яка стоїть перед тире, і їй протиставляється. Між частинами двочленної фрази існує зв'язок «логічного підмета та присудка» [329, с. 117–118]. Смыслову двочленність Л. В. Щерба ставив у залежність від інтонаційної двочленності. Про це свідчать приклади одночленних фраз, у яких підметом завжди є особовий займенник, інтонаційно невіддільний від іншої частини фрази: рос. *Он пошел в театр* – укр. *Він пішов до театру*; рос. *Я вернулся из командировки вчера вечером* – укр. *Я повернувся з відрядження вчора ввечері* тощо. Далі Л. В. Щерба зауважив, що багато одночленних фраз можна зробити й двочленними – «з відомою зміною змісту» [там само, с. 118]. Проте ґрунтовно це питання не було розробленим. У концепції вченого проблема загалом залишалася в межах вивчення мовлення, переважно його ритміко-інтонаційного боку.

Порядок слів Л. В. Щерба розглядав здебільшого у зв'язку зі структурою синтагми (ритмічної одиниці, що має в той же час змістову цільність).

Висновки до розділу 2

Термін *актуальне членування речення* виник у ХХ ст., проте витoki теоретико-методологічної основи цього явища можна простежити з кінця ХVІІІ ст. (дослідження порядку слів у працях Ц. Дюмарсе, Н. Бозе, Ш. Бато, Дж. Монбоддо, Й. Аделунга, К. Беккера). Уже лінгвісти цього часу звернули увагу на інтерес до предмету мовлення (Ш. Бато), виокремили в реченні головне, яке знаходиться на початку речення (Дж. Монбоддо), визначили в ньому не лише *природний (граматичний) підмет і присудок*, а й *штучний* (Й. Аделунг), а також провели межу між граматичним та логічним порядком слів (К. Беккер).

Використовуючи порівняльно-історичний метод, мовознавці намагалися встановити універсальну причину змін порядку слів у різних мовах. Інверсія майже одностайно вважалася відхиленням від *природного* (прямого) порядку слів (Ц. Дюмарсе, Н. Бозе, Й. Аделунг). Лише для Ш. Бато прямий порядок виступав

штучним (найважливішим у реченні є порядок думок, їх розташування відповідно до їхньої важливості в реченні).

У цей період було обґрунтовано причини змін у прямому порядку слів. Найчастіше зазначали емоційність мовлення та важливість інформації для мовця: на останнє (у Й. Аделунга та Ш. Бато – на перше) місце ставиться той член речення, на якому мовець має бажання наголосити. Рідше причиною виступають вимоги поетичного тексту.

Ці доробки, ще не присвячені власне актуальному членуванню, у загальних рисах сформували основні засади актуального членування речення.

Понятійний апарат, близький до сучасного, було сформовано пізніше, у студіях А. Вейля.

У кінці ХІХ ст. увагу вчених зосереджено на психологічних явищах та категоріях, до яких віднесли й актуальне членування, про що свідчать терміни *психологічний (логічний) підмет* та *психологічний (логічний) присудок* (Г. Габеленц, Г. Пауль та Ф. Вегенер, а також їхні послідовники Г. Амманн, Е. Драг та К. Боост).

Саме в доробках Г. Габеленца ми знаходимо ці терміни вперше, проте його погляди були суперечливими, а їхній виклад недостатньо чітким.

Цих недоліків прагнув уникнути Г. Пауль. Він зробив спробу зіставити граматичне та психологічне членування. Крім того, під час розгляду актуального членування Г. Пауль використав синтаксичний підхід: він проаналізував, якими частинами мови та членами речення можуть виражатися психологічний підмет і психологічний присудок. Ще одним вагомим досягненням лінгвіста можна назвати «метод питань», який дослідники широко застосовують і дотепер.

Доробки послідовників Г. Пауля важливі для нас не лише через те, що містять ґрунтовні та чіткі твердження про тема-рематичне членування; треба відмітити впровадження Г. Амманном термінів *тема* (для позначення початкової частини висловлення) і *рема* (для позначення кінцевої частини висловлення).

Вартими уваги з боку актуального членування речення є праці таких російських і українських лінгвістів, як Ф. І. Буслаєв, О. О. Потебня,

П. В. Смирновський, П. Ф. Фортунатов, О. О. Шахматов, О. М. Пешковський, Л. В. Щерба. Вони розглядали актуальне членування переважно в психологічному аспекті. Проте наголосимо, що Ф. І. Буслаєв, О. М. Пешковський, Л. В. Щерба вивчали питання суті висловлення та частин актуального членування речення оглядово й дотично. Концепція П. В. Смирновського також важлива для трактування процесу становлення явища актуального членування речення, але вона неприйнятна, оскільки для дослідника відмінність між граматичними та логічними категоріями речення кількісна, а не якісна. Найґрунтовнішими є концепції О. О. Потебні, П. Ф. Фортунатова та О. О. Шахматова. У доробках цих мовознавців є низка важливих тверджень про психологічний підмет та присудок (відповідно *суб'єкт* і *предикат* у О. О. Шахматова). Багато уваги було приділено й порядку розташування «психологічних частин» речення.

Отже, аналіз наявних досліджень дозволяє зробити висновок, що становлення теоретико-методологічної основи актуального членування речення можна простежити ще з кінця XVIII ст. Прогресивний розвиток лінгвістичної думки цього періоду сприяв дотичному дослідженню теорії актуального членування речення й дозволив накреслити низку перспектив та проблемних питань. Проте зазначимо й недолік цього періоду: явище актуального членування відносили до психологічної царини, що стримувало дослідження актуального членування речення. Цей недолік було усунено лише у XX ст., що дозволяє назвати цей час другим, більш важливим та ґрунтовним, етапом розвитку ідей актуального членування речення.

Основні положення цього розділу викладені в публікаціях автора [214; 216; 223].

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ АКТУАЛЬНОГО ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ В МОВОЗНАВСТВІ ХХ ст.

ХХ ст. стало якісно новим етапом дослідження питань АЧР. Значний внесок у теорію АЧР був зроблений ученими Празької лінгвістичної школи.

Саме вони віднесли АЧР до суто лінгвістичної царини (В. Матезіус виокремив АЧР з традиційного психологічного трактування, пов'язаного з термінами *психологічний підмет* та *психологічний присудок*), сформували термінологічну, теоретичну та емпіричну основу, а також порушили багато питань, які продовжили досліджувати їхні послідовники.

Представники Празької школи помітили важливу рису мовної системи у функціональних завданнях мови, у її практичному застосуванні. Значну увагу дослідники приділили загальним вимогам спілкування, намагаючись знайти універсальні засоби спілкування та з'ясувати, до яких фактів належать вимоги спілкування – лінгвістичних чи позалінгвістичних.

В. Матезіус першим спробував побудувати функціональну граматику мови. Ця спроба ґрунтувалася на значній теорії та підтверджувалася багатим наочним матеріалом. Дослідник відштовхувався від комунікативних потреб та побажань мовців. Такий підхід виявився особливо плідним для дослідження синтаксичного рівня, на якому для зіставлення мов як споріднених, так і не пов'язаних генетично виявилось зручним використовувати запропоновану В. Матезіусом процедуру встановлення ФПР.

Тож, метою цього розділу є лінгвістично-історіографічне висвітлення генезису, становлення та розвитку явища АЧР і його теоретичної основи у ХХ ст.

3.1. Розробка питань актуального членування речення в студіях учених Празької лінгвістичної школи

У своїх дослідженнях учені Празької лінгвістичної школи застосовували структурний (системний) та функціональний підходи до мови [184, с. 88; 97, с. 325]. Структурний підхід зазвичай визначають по-різному, проте, порівняно

з визначеннями функціонального підходу, ці розбіжності незначні [419, с. 291]. З функціональним підходом ситуація складніша: можна побачити найрізноманітніші поняття та визначення [443].

Основне тлумачення поняття *функція* майже не викликає суперечок: завдання, мета. Проте така специфікація *функції* досить загальна. Справа в тому, що поняття *функція* трапляється в багатьох контекстах: *функція мови, функція висловлення, функція фонем (морфем)* і под. [419, с. 292].

Традиційний лінгвістичний метод В. Матезіус назвав *формальним*, оскільки саме форма виступає відправним пунктом дослідження. На противагу традиційному, мовознавство початку ХХ ст. усе частіше відправним пунктом дослідження почало обирати функцію та намагатися з'ясувати, якими засобами вона виражається [414].

Як вже зазначалося в попередніх розділах, виокремлюють п'ять підходів до кваліфікації АЧР. Особливість праяких досліджень полягає в тому, що не завжди можна чітко окреслити підхід лінгвіста до тлумачення явища АЧР. З одного боку, учені заклали підґрунтя для подальших досліджень, з іншого, – їхні концепції та погляди є багатоаспектними, нерозчленованими й мають загальний характер.

Засновником вивчення явища АЧР вважають чеського дослідника В. Матезіуса. Його підхід до АЧР семантико-синтаксичний. Насамперед, він відокремив АЧР (чи ФПР) від формального членування. На думку вченого, формальне членування розділяє склад речення на його граматичні елементи, а АЧР з'ясовує спосіб уміщення речення до предметного контексту, на основі якого воно виникає [там само, с. 234]. Основними елементами формального членування речення є *граматичний підмет* та *граматичний присудок*. Основними елементами АЧР В. Матезіус назвав *вихідний пункт висловлення* та *ядро висловлення* [там само].

Учений дотримувався думки, що в спілкуванні лексичні та граматичні мовні засоби слугують спеціальній меті, визначеній мовцем у момент мовлення, тобто в самому акті комунікації. Згідно з вимогами контексту лексичні одиниці отримують специфічні значення, а речення, яке граматично складається з підмета

та присудка, розпадається на тему та рему. Лексичні та граматичні засоби змушені функціонувати в певному виді перспективи; вони виявляють певний вид контекстуальної організації.

У простому зв'язному висловленні вихідний пункт може виступати темою, яка впливає з попереднього речення. Проте на початку висловлення, коли ще нічого невідомо, стоїть буттєве речення з найзагальнішим показником часу. З погляду АЧР, таке речення можна розглядати як *нерозчленоване висловлення*, оскільки воно містить власне ядро висловлення із супутніми словами.

У повсякденному мовленні картина АЧР значно багатша, ніж у мовленні відпрацьованому. Багатство такого мовлення зростає тим більше, чим ближче спілкуються в повсякденному житті співрозмовники. В. Матезіус пояснив це тим, що в такому випадку надзвичайно збагачується ситуація, на основі якої можна обирати теми висловлення чи обставини, що можуть стати вихідним пунктом висловлення.

Вихідний пункт висловлення та його ядро, якщо вони складаються з кількох виразів, сполучаються в реченнях по-різному. І все ж, здебільшого, можна визначити, яка частина речення відноситься до вихідного пункту висловлення та яка – до його ядра.

У реченні В. Матезіус виокремив два порядки – *об'єктивний* і *суб'єктивний* [там само]. *Об'єктивним* є такий порядок, коли ми рухаємося від відомого до невідомого, що полегшує слухачеві трактування почутого. Мовець ураховує певну ситуацію та дотримується звичайного розумового процесу. Такий порядок використовується в неемоційній розповіді. При *суб'єктивному* порядку спочатку стоїть ядро висловлення, а за ним іде вихідний пункт. Мовець не звертає увагу на природний перехід від відомого до невідомого, оскільки він настільки захоплений ядром висловлення, що саме його ставить на перше місце. Така послідовність надає ядру висловлення особливу значущість.

Є ще один випадок, у якому вживається об'єктивний порядок «тема – рема», проте тема виражається особовим займенником, ніби вона є чимось відомим, хоча насправді це не так, а особа чи предмет, що маються на увазі,

виражаються після: ч. *On měl dva synu, ten král* – укр. *У нього було двоє синів, у короля*. В. Матезіус зауважив, що Ф. Вегенер назвав це явище *додатковою коректурою (nachträgliche Korrektur)*, проте сам лінгвіст з таким визначенням не погодився: це пояснення нічого не коректує [412, с. 84].

В. Матезіус тісно пов'язав АЧР з основним засобом його вираження – порядком слів. Лінгвіст уперше точно пояснив функції порядку слів у чеській мові, протиставивши її англійській мові [191; 192; 193; 414; 415]. До того, як В. Матезіус розвинув свою концепцію, три інших чеських учених (Й. Зубатий [441], В. Ертль [382] та Ф. Травничек [430; 431; 432; 433]) виявили зв'язок між порядком слів та ФПР. Кожний з них говорив про психологічний підмет чи психологічний присудок.

В. Матезіус виокремив два роди чинників, які визначають порядок слів у чеській мові – головні (які визначають взаємне розташування підмета та присудка) та супутні (які не впливають безпосередньо на розташування підмета та присудка) [192].

У чеській мові порядок слів відрізняється гнучкістю, рухливістю та є найважливішим засобом вираження АЧР. Тема розміщується на початку речення, який би член речення її не виражав, а кінцева позиція в реченні призначена для реми.

В англійській мові порядок слів значно граматикалізований, тобто він слугує розрізнявальним засобом на рівні синтаксичної структури речення. Він відрізняється стійкістю, тому не може бути використаним для вираження АЧР. Тема висловлення виражається, наскільки це можливо, граматичним підметом, а рема – граматичним присудком. Відповідні приклади дозволили В. Матезіусу підтвердити гіпотезу А. Вейля, що більш закріплений порядок слів підвищує частотність тематичних підметів [412, с. 86].

Ті зміни, які можливі в чеській мові, для англійської мови не прийнятні. Якщо ж така трансформація вкрай необхідна для розмежування граматичної структури та ФПР, то англійська мова звертається до пасивної конструкції чи синтаксичного перифраза [413, с. 203].

Також дослідник зробив кілька зауважень щодо одноелементних речень. Речення, яке містить і тему, і рему висловлення, називається *двоелементним* реченням. Проте речення може мати лише один член, а тоді його називають *одноелементним*. Така ситуація виникає, коли один з основних елементів опускається, тому що його застосування чи непотрібне, чи неможливе. Крім того, існують одноелементні речення, які складаються з комунікації, що виступає неподільним цілим. Ці два типи суттєво відрізняються: перший тип є результатом незавершеності, а другий – неможливості зробити поділ, тобто він виникає внаслідок специфічної природи контекстного цілого.

Ідея В. Матезіуса виявилася досить цікавою для значної кількості молодих чеських лінгвістів.

Вагомий внесок у розробку цього питання зробили Ф. Данеш, М. Докуліль та К. Гаузенблас. Саме ці дослідники висунули ідею трирівневого підходу до синтаксису: семантичний рівень, граматичний рівень і рівень ФПР (контекстуальної організації) [365, с. 221]. Під *рівнем* дослідники розуміли ієрархію частин певного цілого з погляду формування складніших утворень з простих компонентів [98, с. 7].

Дослідники також звернули увагу на засоби створення висловлення й поділили їх на власне мовні засоби, парамовні (звукові (тембр голосу), графічні (форма письма), а також кінетичні) і тектонічні (різні способи та прийоми використання мовних, парамовних і тематичних засобів). Їх використання залежить від окремих умов комунікації [там само, с. 8–9]. На думку Ф. Данеша та К. Гаузенбласа, лінгвістика не є тією наукою, яка була б компетентною в з'ясуванні ієрархії всіх компонентів висловлення й усіх елементів запасу комунікативних засобів у певній царині. Проте такої науки, яка б стояла над мовознавством, ще не створено. Дослідники висловили припущення, що такою наукою могла б стати наука про комунікацію, спрямована не лише на техніку комунікації, а й на комунікацію в семіотичному розумінні: це повинна бути семіотика, яка пояснює не елементарні явища знакового характеру та мінімальних

знакових одиниць, а яка досліджує повідомлення різних стилів мовлення [там само, с. 11].

Важливими для розвитку теорії АЧР є праці Я. Фірбаса [302; 384; 385; 386; 387; 388], які мають комунікативне спрямування. Вихідним положенням його концепції є припущення, що, згідно з характером людської думки та лінійним характером речення, елементи речення розташовані один за одним відповідно до ступеня КД, який вони передають, починаючи від найнижчого й поступово переходячи до найвищого.

Під *ступенем КД* певного елемента речення розуміють ту міру, у якій елемент речення робить внесок у розвиток спілкування, у якій він ніби «просуває» спілкування вперед. Шкала КД складається з власне теми, тобто елемента, який передає найнижчий ступінь КД, із залишку теми, власне переходу, залишку переходу, із залишку реми та власне реми, тобто елемента, який передає найвищий ступінь КД [302, с. 61]. Найпоширенішою моделлю КД виступає послідовність «тема – перехід – рема».

Проте під час утворення речень деякі мови можуть відходити від цієї моделі. Вони можуть робити це через граматичну структуру, емоційність, заради ритму тощо. Такі відхилення сигналізуються певними способами, а відтак вони лише наголошують на основній моделі КД. Один зі способів сигналізації відхилення забезпечується *контекстом*, інший – *семантичною структурою* речення. Функція контексту полягає переважно в тематизації елементів речення: будь-який елемент, який вже згадувався в попередньому контексті, зазвичай містить найменший ступінь КД у межах речення, незважаючи на місце, яке він посідає. Що стосується семантичної структури, вона функціонує в межах частини речення, яка залишилася без впливу попереднього контексту, незалежно від нього. Засоби сигналізації забезпечуються тут семантичним змістом елемента питання, а також семантичними зв'язками, у які цей зміст може вступити [385, с. 240].

Існує певна група слів, схильних за своїм семантичним змістом виступати в реченні темою. Цю групу утворюють особові, присвійні, вказівні й зворотні

займенники та означений артикль. За певних умов вони сигналізують про контекстну залежність.

Концепція взаємозв'язку засобів ФПР пристосовується до різних видів ієрархії порядку слів [387, с. 22]. Так, граматичний принцип є основним в англійській мові. Крім того, емотивний (маркований) порядок слів є результатом відхилення від основної граматичної послідовності $S - V - O - Adv_m - Adv_p - Adv_t$ [там само, с. 23].

Теорія Я. Фірбаса про КД речення досить унікальна та визначна. Він також одним з перших почав ґрунтовно розглядати питальні речення на засадах ФПР.

Існує два основних типи питань: так звані замкнуті (дієслівні) питання та так звані розгорнуті (займенникові) питання.

В. Матезіус ремою займенникового питання назвав питальне слово, тому що воно заміняє невідомий елемент, який розкривається як рема відповіді. Елементи, розташовані після питального слова, утворюють тему питання. Що стосується замкнутих питань, то в чеській мові вони здебільшого починаються з особової форми дієслова, яка несе основний наголос та є рематичною. Уся інша частина питання інтерпретується як відома слухачеві, а тому сприймається як тема. Проте наголос може бути й на іншому елементі питання. У такому разі цей елемент знаходиться в кінцевій, а не початковій позиції [412, с. 197].

На думку Ф. Данеша, у займенниковому питанні питальне слово не завжди повинно бути рематичним [366; 368]. Рема може виражатися й іншим словом (наприклад, обставиною).

Спостереження Ф. Данеша показали, що дієслово в замкнутому питанні не можна вважати єдиним носієм реми, про що свідчить інтонація того, хто запитує. Різна інтонація показує різні відтінки інтересів [302, с. 56].

Ураховуючи певні протиріччя думок В. Матезіуса та Ф. Данеша, Я. Фірбас запропонував «виправлену та покращену аргументацію» [там само, с. 57]. У займенникових питаннях функція, яка виражає бажання мовця отримати знання, виконується переважно займенниковим словом. У замкнутих питаннях ця функція

виконується здебільшого особовою формою дієслова. Інші елементи передають поняття, добре відомі мовцеві.

Мовець може розділяти зі слухачем певну частину знань. Він має повідомити, які знання має на увазі. Елементи, які можна вважати відомими, оскільки вони є загальними знаннями для мовця та слухача, не можна ототожнювати з інформацією, відомою до моменту висловлення. Ці елементи можуть виявитися невідомими у випадку вузького, спеціального контексту, установленого саме в момент висловлення, тобто відносно комунікативної мети питання. Такі елементи треба вважати *контекстуально незалежними* [там само, с. 57].

У питальних реченнях, як і в розповідних, елементи відрізняються ступенем КД [там само, с. 58].

Грунтовними та докладними є доробки П. Адамца. На думку Е. Даля, його працю «*Порядок слів у сучасній російській мові*» можна вважати «однією з найсучасніших та найбільш систематичних» у галузі АЧР [363, с. 7].

Для П. Адамца АЧР – це «організація речення з метою передачі актуальної інформації» [6, с. 19]. У кожному реченні можна знайти *речову* та *актуальну інформацію*. *Речова інформація* – це «проста інформація про якийсь факт об'єктивної реальності, яка впливає з лексико-синтаксичної структури певного речення» [там само]. *Актуальна інформація* – це «той аспект речової інформації, який у певній ситуації мовець має намір повідомити співрозмовнику, сутність певної комунікації, через яку комунікація реалізується та без якої вона не мала б смислу» [там само, с. 20].

Елементами речення виступають основа та ядро.

П. Адамец докладно описав основні варіанти розташування слів у російській мові (у поєднанні з місцем фразового наголосу), які утворюються реченнями з різним синтаксичним складом (тобто його підхід синтаксичний). Лінгвіст використовував поняття *лінійно-динамічна структура*, яка є «узагальненням цілої низки речень з однаковим складом синтаксичних членів, з однаковим порядком слів і місцем фразового наголосу». Наприклад, ту ж саму

динамічну структуру (S – V – O) мають речення рос. *Отец читает газету* – укр. *Батько читає газету* та рос. *Мы поедem в Прагу* – укр. *Ми поїдемо до Праги* [там само, с. 48].

Дослідник поклав різні лінійно-динамічні структури в основу своєї класифікації та визначив, які *актуально-синтаксичні типи* виникають на ґрунті певної лінійно-динамічної структури. *Актуально-синтаксичний тип* є «узагальненням великої кількості речень з однаковим складом синтаксичних компонентів, з однаковою лінійно-динамічною структурою, з однаковим АЧР і однаковою загальною комунікативною функцією» [там само, с. 48–49].

П. Адамець запропонував розрізнити чотири типи висловлень як основні вияви відповідей на типові питання: 1. Загально-інформативні – висловлення, які передають інформацію загалом, не виділяючи й не акцентуючи певного аспекту. Цей тип висловлень мало залежить від контексту, легко піддається ізоляції. Особливістю їх будови виступає входження присудка до складу реми: рос. *В это время раздался звонок на урок* – укр. *У цей час пролунав дзвоник на урок* [там само, с. 26]. 2. Частково-інформативні – речення, у яких уміщено актуальну інформацію – частковий аспект інформації. Присудок завжди входить до складу теми, оскільки передбачається, що подія загалом відома: рос. *Беда разразилась в конце дня* – укр. *Біда трапилася в кінці дня* [там само, с. 27]. 3. Загально-верифікативні – речення, у яких актуальна інформація є не новим повідомленням, а реакцією на думку співрозмовника, верифікація чи корекція цієї думки. Ремою є один присудок у стверджувальній чи заперечній формі: рос. *Игорь не погиб* – укр. *Ігор не загинув*, рос. *Кровать она мне добыла* – укр. *Ліжко вона мені здобула* [там само, с. 28]. 4. Частково-верифікативні – речення, у яких встановлюється не факт загалом, а певний його аспект: рос. *Не одни злые люди ночью гуляют* – укр. *Не тільки злі люди вночі ходять* [там само].

Крім того, П. Адамець розглянув одну з «кардинальних проблем учення про АЧР» [4, с. 189] – питання кореляції АЧР та синтаксичної структури речення. Оскільки прийнято розрізнявати поверхневу та глибинну синтаксичні структури, то ця проблема розпадається на дві окремих: а) взаємовідношення АЧР та

поверхневої структури; б) взаємовідношення АЧР та глибинної структури (ГС).
 П. Адамець зупинився на другому взаємовідношенні.

У визначенні ГС єдності немає, проте більшість авторів розуміють ГС як деяку конфігурацію семантичних категорій, яка потім за допомогою певних операцій може бути трансформована в поверхневу структуру, тобто в конкретне речення. Зазвичай також вважається, що одну ГС можна реалізувати кількома способами, тобто та ж ГС може лежати в основі кількох поверхневих структур, еквівалентних з погляду інформації, яка в них міститься. Якщо дотримуватися такої позиції, то, на думку П. Адамца, доведеться вмістити АЧР до складу ГС, тому що вона частково визначає можливості утворення окремих поверхневих структур із цієї ГС. Свій погляд дослідник спробував довести на основі кількох прикладів.

Якщо взяти три елементи – агенс, дію та об'єкт дії, то їх можна, залежно від поданої конситуації та певного інформаційного наміру мовця, увести в речення з шістьма головними варіантами АЧР: 1) рос. *Директор / изучает проект* – укр. *Директор вивчає проект* (Діагностичне питання *Що робить директор?*). 2) *Директор изучает / проект* (*Що вивчає директор?*). 3) *Проект / изучает директор* (*Що відбувається з проектом?*). 4) *Проект изучает / директор* (*Хто вивчає проект?*). 5) *Директор проект / изучает* (*Що робить директор з проектом?*). 6) *Директор проект / изучает* (*Чи вивчає директор проект?*) [там само, с. 189].

Ці речення можна граматично перифразувати, проте для кожного речення спосіб перифразування буде своїм: пасивна перспектива, аналітизація за допомогою каузативного дієслова, експліцитно виражена модальність.

Ураховуючи те, що одні варіанти АЧР допускають перифрази, неприйнятні для інших, і припускаючи, що всі ці перифрази відносяться до тієї ж ГС, П. Адамець зробив висновок, що АЧР закладене вже в самих ГС речень [там само, с. 192].

На деякі проблеми теорії АЧР звернув увагу й К. Пала. Він спирався на семантичний підхід, а також розглянув засоби АЧР. На його думку, у теорії АЧР

відправним є той факт, що комунікативна функція мови – це її первинна функція, а в кожному висловленні повідомляється нова інформація.

Дослідник уживав терміни *основа* та *ядро* для позначення відомої та нової інформації відповідно. Компоненти ядра як нову інформацію можуть також передавати нові відношення між уже відомими явищами. Крім того, лінгвіст виокремлював і *перехід* [232, с. 81].

К. Пала спирався на поняття *семантична структура* – послідовність лексичних одиниць, упорядкованих згідно з синтаксичними правилами певної мови, та *контекст* – мовне та позамовне оточення, яке трапляється безпосередньо перед певним висловленням. Контекст може мати різну довжину – одне слово, речення, абзац, книга. У випадку позамовної ситуації варто наголосити, що поки що немає лінгвістичного апарату для опису як якісного, так і кількісного боку позамовної ситуації.

Згідно з поняттям *контекстної зв'язності* [там само, с. 83] кожна обміркована мовна комунікація повинна виконувати таку умову: певне висловлення завжди входить до складу конкретної мовної чи позамовної ситуації. У реальній мовній комунікації в людському суспільстві не існують і не трапляються контекстно незв'язані висловлення.

На основі аналізу речень зв'язного науково-технічного тексту К. Пала встановив, що частіше вживається об'єктивний порядок слів [там само, с. 85].

Також мовознавець провів два психолінгвістичних експерименти. Результати дослідження засвідчили, що АЧР залежить від семантичної будови тексту. Порядок слів у досліджуваних реченнях визначається порядком представлень, елементів позамовної дійсності, які упорядковуються досліджуваним на основі даних, які він отримує з попереднього контексту чи позамовної ситуації. Попередній контекст повністю детермінує порядок слів у певному висловленні, а також його семантичну будову [там само, с. 86].

Перший експеримент підтвердив, що первинними є лексичні одиниці значення, тобто коли ми маємо у своєму розпорядженні контекст, то для побудови

певного речення граматична інформація нам безпосередньо не потрібна, і ми можемо її відновити.

Завдяки першому експерименту К. Пала накреслив схему синтаксичної реалізації на основі семантичної структури: контекстна ситуація – зміст певного повідомлення – семантична структура певного повідомлення – синтаксична структура певного повідомлення [там само, с. 87]. Під час цього процесу варто звернути увагу на те, щоб не виникало зсувів синтаксичної реалізації, які призводять до модифікації значення повідомлення.

Другий експеримент був присвячений пошуку об'єктивної методики, яка б дозволяла надійно членувати речення на основу та ядро, тому що в усіх наявних на той час працях та доробках з АЧР дослідники визначали компоненти АЧР на основі власної мовної та лінгвістичної інтуїції, на основі інтроспективного спостереження тощо [там само, с. 88].

На основі проведеного дослідження К. Пала зробив такі висновки. Насамперед, поняття порядку слів має кілька значень, які треба чітко розрізняти: 1) воно позначає *порядок членів речення*, тобто синтаксичний порядок слів; 2) воно позначає *порядок лексичних одиниць значення*, тобто семантичний порядок слів. Це два різних поняття, і зміна одного іноді ніяк не пов'язана зі зміною іншого. Для порядку компонентів АЧР первинне та основне значення має семантичний порядок слів.

По-друге, у слов'янських мовах доцільно досліджувати окремо синтаксичний та семантичний порядки слів [там само, с. 89].

К. Пала зробив також спробу дати попередню характеристику порядку слів у чеській мові з погляду частотності членів речення та пояснити природу відношення між порядком слів та компонентами АЧР. Оскільки ця характеристика ґрунтується на понятті КД речення, то вчений використав і комунікативний підхід до кваліфікації явища АЧР.

Дослідження АЧР не можливо проводити за допомогою точних та формалізованих методів, які застосовуються в синтаксичних дослідженнях, оскільки методи ідентифікації ядра, основи та переходу значною мірою

суб'єктивні. У різних дослідників це приводить до різних результатів. Найважливішу складність К. Пала бачив у тому, що в області АЧР доводиться мати справу із семантикою речення, із семантичним змістом компонентів речення і з поняттям так званої семантичної інформації. А це все поняття та явища, які не можливо визначити експліцитно й суто формальними (математичними) засобами.

Синтаксичний аналіз К. Пала показав основні структури для чеської мови: $V - S$, $S - V$, $S - V - O_4$, $Adv - S - V - O_4$, $S - V_c - V_n - Adv - O$. Відсутність у цьому переліку означення дослідник пояснив тим, що воно залежить від означуваного слова та не впливає суттєво на АЧР [233, с. 53].

З погляду порядку слів у чеській мові зв'язка є самостійним членом речення, який може порівняно вільно стояти на різних позиціях у реченні. У чеській мові також часто може бути відсутнім підмет, виражений іменником чи займенником. У такому разі підмет може бути вираженим особовими закінченнями дієслів. Такі речення в чеських граматиках називають *реченнями з формально відсутнім підметом*, проте вони повністю рівноправні з реченнями, які мають підмет.

На думку вченого, межі між компонентами АЧР узгоджуються з основними межами між членами речення, проте іноді наявні й винятки [там само, с. 53].

На основі проведених досліджень К. Пала зробив такі висновки: основою найчастіше виступає підмет, переходом – присудок (особова форма дієслова), а ядром – додаток. Оскільки всі інші члени речення виступають у ролі кількох членів майже з однаковою частотою, то можна робити висновок, що в чеській мові не існує прямої та однозначної залежності між порядком членів речення та компонентами АЧР.

П. Сгалла уважав, що ФПР є вирішальним пунктом для найважливіших проблем методу опису природної мови, проте основні праці, які мали справу з детальним лінгвістичним описом, не враховували цей факт [426].

Разом з Є. Гаїчовою П. Сгалл розглянув АЧР у світлі породжувального (генеративного) опису мови, який ґрунтується на машинних дослідженнях [73, с. 42]. Лінгвісти частково розглянули й типологію АЧР. Засоби вираження

АЧР поділяють мови на три великі групи. До першої групи належить група флективних мов, для яких є типовим, що послідовність членів у реченні не залежить від граматичної функції цих членів. Інтонація його «перекриває» лише в емоційних реченнях, граматичні обмеження стосуються лише структури субстантивних фраз [там само, с. 52].

Якщо звернути увагу на мови Західної Європи, які становлять другу групу, то розбіжності будуть суттєвішими та помітнішими: ці мови належать до аналітичного типу речень, а тому порядок слів перебуває під значним впливом граматичних правил [там само, с. 54]. Для вираження АЧР ці мови вживають емоційно немарковану інтонацію та синтаксичні конструкції (з допоміжними дієсловами в пасивній конструкції, «вдаваний підмет» (як англ. *there, it*, нім. *es*) чи вживання зв'язки в головному реченні англійського складного речення з *it is ... who* – укр. *саме ...*). Тут виявляється, що німецька та іспанська мови дещо ближчі до слов'янських мов, ніж англійська та французька [там само, с. 56].

До третьої групи належать мови Східної Азії та африканські мови, які для вираження АЧР використовують частки та афікси. Наприклад, у японській мові існують частки *wa* (для вираження теми, навіть контрастної) та *ga* (для вираження рематичного підмета, особливо в реченнях без теми, оскільки в японській мові тема також є найменш динамічним членом речення) [там само, с. 57].

Дослідження Е. Бенеша ґрунтується на диференціації двох аспектів ФПР: будова контекстної структури речення з одного боку та зв'язок речення з контекстом з іншого. Відмінності цих двох аспектів у чеській мові видно чітко. Відношення порядку слів до ФПР у чеській мові різне відповідно до того, залежить речення від контексту чи ні.

Контекстуально незалежними Е. Бенеш уважав такі речення, які здатні виступати вільними висловленнями, тобто речення, що містять загальну інформацію, яка відповідає на питання *Що нового?* [352, с. 267]. Звичайний (немаркований) порядок слів незалежних речень Е. Бенеш умовно назвав *семантичним* [там само, с. 268].

З іншого боку, *контекстуально залежні* речення мають okazіональні (марковані) модифікації семантичного порядку слів згідно з вимогами контексту чи ситуації, намірами мовця чи відносно слухача. Правила цих модифікацій можна виявити на основі аналізу речень. Указаний порядок слів можна умовно назвати *контекстуальним* [там само].

На основі вищесказаного Е. Бенеш зробив висновок, що контекстуально незалежні, напівзалежні й залежні речення варто аналізувати окремо та індивідуально.

Контекстуально незалежні речення, тобто вільні висловлення, які самі становлять ціле судження й не зазнають впливу ані з боку контексту, ані з боку ситуації, трапляються, загалом, рідко: як дефініції чи приказки – проте не завжди прислів'я – чи коротенькі інформативні повідомлення, які становлять незалежну самодостатню єдність. Проте саме ці конструкції Е. Бенеш назвав найважливішими, тому що вони представляють основний тип.

У класі *напівзалежних речень* (тобто речень з одnobічною залежністю, які вимагають попереднього чи подальшого контексту) можна виокремити два типи: а) вступні речення висловлень; б) відповіді на запитання.

Вступні речення висловлень можна вивчати з погляду способу, за допомогою якого вони встановлюють необхідний контакт, загальна мета мовця (того, хто пише) та слухача (того, хто читає), чи з погляду ситуаційного чи тематичного підґрунтя, тобто залежно від того, що обирається вихідним пунктом висловлення. Вибір вихідного пункту висловлення не залежить ані від контексту, ані від ситуації; він, проте, обмежується тим фактом, що повідомлення, яке містить певну рему, повинне містити й тему. Тому вступне речення чи лінгвістично актуалізує ситуацію, чи якимось заміняє контекст, наприклад, за допомогою темпорального чи локального «ситуаційного тла», за рахунок залучення теми до ширших зв'язків чи через її негайну експозицію: у цьому випадку тема виступає як дане. Тема висловлення не обов'язково повинна містити змістовий елемент, з яким слухач / читач ознайомлений, але будь-який змістовий

елемент, що презентується як дане. Рема вступного речення, проте, уже вказує на подальший контекст.

Інший, протилежний тип напівзалежних речень представлений простими відповідями на запитання: питання становить мінімальний попередній контекст. Питання та відповідь становлять відносно незалежну комунікативну одиницю, оскільки відповідь містить рему, яка не вимагає подальшого контексту [там само, с. 268–269].

Контекстуальні модифікації порядку слів є результатом кількох чинників процесу спілкування: намір мовця, його ставлення до слухача, покликання на ситуацію й контекст та вміщення власних індивідуальних речень до висловлень і завершених розмов [там само, с. 270].

Для контекстуальних розташувань, як і до розташування семантичних та тематичних елементів, різні мови використовують різні засоби, які вступають у складні зв'язки із засобами граматичної структури речення. Так, у чеській мові порядок слів висловлень, які позначають «локалізацію предмета», відрізняється від порядку слів висловлень, які позначають «наявність предмета в певній ситуації» [там само, с. 271].

Усі ці роздуми привели Е. Бенеша до висновку, що порядок слів залежить від семантики та від ФПР [там само, с. 272].

Й. Філіпець дотримувався думки, що тема-рематичне членування не можна ігнорувати під час аналізу тексту художньої літератури. Звісно, відношення тут складніші, ніж у суто комунікативних та наукових текстах. Проте це не означає, що це складніше завдання не слід виконувати.

Об'єктом свого дослідження вчений обрав драматичний текст, особливість якого полягає в тому, що він має ситуативне підґрунтя й завжди розглядається в контексті ситуації. Вступна фраза зазвичай вимовляється в певній ситуації, а тому мовний та ситуативний контексти завжди наявні. Саме через це, аналізуючи ФПР, треба враховувати дві лінії: послідовність тексту (мовний текст) з одного боку та послідовність ситуації (ситуативний контекст) з іншого. Тема-рематичне

членування першої площини відбувається за рахунок узагальнення елементів другої площини [383, с. 130].

На думку дослідника, влучний та докладний аналіз ФПР передбачає повну реконструкцію тема-рематичних послідовностей та їхнього зв'язку, а також повний синтаксичний аналіз, явну синтаксичну інтерпретацію та аналіз текстових висловлювань обох площин.

Тематичні зв'язки становлять композицію тексту. Засоби всіх прошарків перебувають у загальних відношеннях, взаємодія яких дозволяє показати естетичну складову тексту. Взаємодія цих прошарків семіологічна, тому що жести, наприклад, виражають семантичний зміст чи супроводжують і посилюють наголос чи інтонацію через свою мімічну функцію [там само, с. 131].

Використавши синтаксичний підхід, тобто зіставивши члени речення та члени тема-рематичного членування, Й. Філіпець отримав такі результати. У ролі певних компонентів тема-рематичного членування трапляються всі члени речення, проте з різною частотою. Чітко можна простежити тенденцію теми бути вираженою підметом, тенденцію реми виражатися присудком і тенденцію переходу виражатися особовою формою дієслова чи зв'язкою. Крім того, поширені речення дають можливість виокремити в складі реми власне рему та залишок від реми [там само, с. 137].

Особливу увагу дослідник звернув на те, що вихідний пункт висловлення може будувати не тема, а окреме слово, яке сигналізує про розмовний характер тексту. У чеській мові це, передусім, частки *to, a to, pak že, a pak, vono, (je) to, tak* із загальним значенням *це, воно, тоді* і сполучники, які з погляду написаного тексту вважаються зайвими: *a, ale, anebo, a ted, jestli, když, a když, než, však* – укр. *а, але, чи, коли, якщо, перед* [там само].

Й. Філіпець виділив у тексті три основні типи *тематичної прогресії* (Рис. 3.1, Рис. 3.2, Рис. 3.3) та чотири типи, які є модифікаціями основних типів (Рис. 3.4, Рис. 3.5, Рис. 3.6, Рис. 3.7) [там само, с. 138].

$$T_1 \ddot{U} R_1, T_2 = R_1 \ddot{U} R_2, T_3 = R_2 \ddot{U} h_3$$

Рис. 3.1. Проста лінійна немаркована прогресія

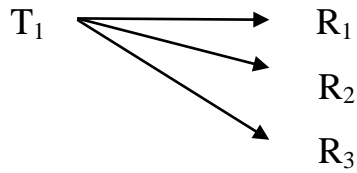

Рис. 3.2. Прогресія з темою, яка пронизує висловлення

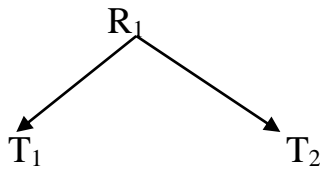

Рис. 3.3. Прогресія з кількома темами, які пов'язані з однією розірваною ремою

$$T_I R_I - T_{II} R_{II}$$

Рис. 3.4. Тип тісно переплєтених тем текстової та ситуаційної послідовності

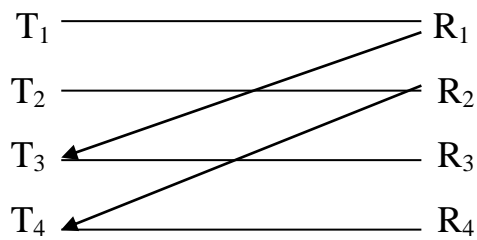

Рис. 3.5. Тип, у якому теми утворюють низку, змінюючи одна одну

$$T_1 - R_1 \quad T_1 - R_2 \quad T_1 - R_3$$

$$(T) R_1 - (T) R_1 - T R_1 \dots$$

Рис. 3.6. Тип прогресії з темою (ремою), яка повторюється

$$R_1 \quad R_2 \quad R_3$$

Рис. 3.7. Тип рематичних висловлень з еліптичною темою

Л. Угліржова [434; 435] спиралася на комунікативний та синтаксичний підходи до АЧР і застосувала статистичний метод для дослідження зв'язку між двома синтаксичними рівнями – між граматичною синтаксичною функцією членів речення та їхньою комунікативною функцією у висловленні.

Н думку лінгвіста, конкретне статистичне дослідження можна проводити в таких двох напрямках [434]:

1. Від граматичних синтаксичних елементів до їхніх комунікативних функцій, тобто від синтаксичної форми до комунікативної функції. У такий спосіб можна дослідити, які комунікативні функції певний член речення виконує частіше, а які – рідше.

2. Від комунікативної функції до синтаксичної форми, що дозволяє з'ясувати, який член речення виступає в ролі певної комунікативної функції найчастіше, а який – найрідше.

Ураховуючи перший напрям та аналізуючи приклади з чеської літератури, Л. Угліржова зробила такі висновки. По-перше, граматичний член речення виступає носієм майже завжди лише однієї комунікативної функції й лише як виняток – носієм інших функцій. Так, більшість дієслівних присудків (а також дієслів-зв'язок) у чеській літературі виступають у ролі переходу між темою та ремою. Більшість предикативних означень виконують функцію реми висловлення [там само, с. 210].

По-друге, якщо член речення виступає носієм двох функцій, то одна з них трапляється частіше. Наприклад, дві третіх усіх підметів виступають темами, лише одна третя – ремами. Дві третіх додатків виступають ремами, одна третя – темами [там само, с. 211].

По-третє, частота однієї з двох функцій залежить від довжини речення. Так, *пов'язані обставини*, тобто обставини, які характеризують дієслівний присудок, функціонують як перехід чи як рема. Вони можуть також функціонувати як

окремі рематичні комунікативні складові. Ця функція переважає в коротких реченнях. Якщо речення буде більш довгим, то вони будуть виступати як одна комунікативна складова разом з присудком-зв'язкою.

Урахування другого напрямку дозволило Л. Угліржовій зробити такі висновки. Для кожної комунікативної функції є один найтипівіший (а для реми – два) член речення. Так, тема найчастіше виражається підметом. Перехід найчастіше виражається присудком (особовою формою дієслова). Рема найчастіше передається чи додатком, чи обставиною [там само].

Ці дані, безперечно, мають вагому цінність, якщо порівнювати результати застосування обох підходів. Принаймні, можна побачити, що ці напрямки неідентичні й дозволяють проаналізувати подані феномени з різних боків [там само, с. 212].

Синтаксичною категорією, придатною для детальнішого обговорення зв'язків між трьома синтаксичними рівнями, на думку Л. Угліржової, є обставина, тому що ця категорія досить неоднорідна як з погляду синтаксису, так і з погляду семантики. Підкласи обставин виконують різні комунікативні функції.

Так звані пов'язані обставини переважно належать до переходу чи виступають власне ремою. Інші комунікативні функції пов'язані обставини виконують рідко, лише за певних умов.

Інші види обставин виступають як тема та рема однаково часто, що пояснюється їхньою семантичною складністю [там само, с. 214].

Також звернемо увагу на пропозицію Л. Угліржової додати до трьох основних комунікативних частин висловлення ще одну – *необов'язкову, додаткову складову (optional constituent)*. Роль цього елемента другорядна й полягає у встановленні зв'язку між тема-рематичною ланкою певного висловлення та ширшою тематичною межею цілого параграфу, розділу чи тематичною сферою. У більшості випадків додаткова складова виражається обставиною [там само, с. 215]. Як показав аналіз доробків представників та послідовників Празької лінгвістичної школи, пропозиція не отримала підтримки та розвитку.

Учені неодноразово наголошували, що деякі поняття ФПР недостатньо визначені. На думку А. Свободи, з одного боку, це не заважало проводити дослідження, оскільки навіть деякі основні компоненти не отримали одностайного та чіткого визначення (такі, як слово, речення, граматична структура тощо) ані в старій, ані в сучасній лінгвістичній теорії, проте ці теорії доволі успішно розвивалися. З іншого боку, поняття треба визначати настільки чітко, наскільки це можливо, щоб полегшити розуміння та зробити дослідження ефективнішим.

Щоб довести обґрунтованість теорії ФПР, можна виміряти чи відносну, чи абсолютну кількість об'єктивної та суб'єктивної інформації, яку несуть мовні елементи. Такий спосіб А. Свобода назвав ненадійним та недоречним і запропонував розглянути проблему з іншого боку: визначити КД за допомогою контекстуальної залежності, яка чинить менший опір вимірюванню та тестуванню, ніж такий показник, як кількість інформації.

Під *контекстуальною залежністю* дослідник розумів два різних види залежності: 1) горизонтальна (лінійна) залежність, яка створюється послідовністю елементів; 2) вертикальна залежність (чи пересічне покликання), яка створюється наявністю ідентичних чи тісно пов'язаних елементів. Згідно з трирівневим підходом до синтаксису, кожний з двох видів контекстуальної залежності треба виявляти та вимірювати на кожному рівні з урахуванням певних модифікацій, характерних для кожного рівня [428, с. 39].

На граматичному рівні контекстуальна залежність утворюється послідовністю формальних елементів та наявністю ідентичних формальних елементів та їхніх заміників. Контекстуальну залежність обох видів можна виміряти за допомогою рівнів формальної відстані між елементами певного текстового формального сегменту.

На семантичному рівні контекстуальна залежність утворюється послідовністю семантичних елементів та наявністю ідентичних чи близько пов'язаних семантичних елементів. Контекстуальна залежність вимірюється

семантичною спорідненістю (чи дистанцією) елементів у межах певного семантичного текстового сегмента.

На функціональному рівні контекстуальна залежність утворюється послідовністю комунікативних елементів, кожний з яких позначає визначену частину позамовної дійсності в кожному акті комунікації, а також наявністю комунікативних елементів чи елементів, близько пов'язаних і позамовною дійсністю, яка слугує відправним пунктом для мовця. Контекстуальна залежність на функціональному рівні вимірюється ступенем відповідності між частинами позамовної дійсності, яка виражається за допомогою комунікативних елементів та виступає відправним пунктом для комунікативного текстового сегмента, що відбиває ситуацію позамовної дійсності в певний момент спілкування [там само, с. 40].

Отже, празькі лінгвісти охопили широке коло питань, присвячених АЧР, накреслили безліч перспектив для подальших досліджень, проте їхні доробки стали об'єктом аналізу та іноді критичних зауважень. Так, у цьому підрозділі ми плануємо розглянути також праці О. Белічової-Кржижкової, присвячені АЧР [259; 350].

Дослідниця зробила спробу узагальнити доробки щодо АЧР – закріпленої за тим чи іншим розташуванням слів кількості нової інформації, яка вкладається мовцем у речення [259, с. 850].

Речення як складова тексту містить компоненти, які з погляду попереднього тексту є неновими, а також компоненти, у попередньому тексті невідмічені. Нейтральним, стилістично й експресивно незабарвленим можна вважати таке розташування компонентів, коли нові з погляду попереднього тексту компоненти розміщені після відомих. Відповідно речення розпадається на частину, яку можна назвати *данім, темою висловлення*, і на частину, яку можна віднести до *нового*, до *ядра висловлення* чи до *реми* висловлення [там само, с. 850]. Рема виступає носієм інтонаційного центру висловлення. АЧР властиве будь-якому реченню в тексті. Іноді ремою може бути речення загалом.

Якщо до реми належить лише один єдиний непоширений компонент, то інтонаційний центр речення розміщується на цьому компоненті: рос. (*Ты смотрел уже этот фильм?*) – *Я смотрел его* | **вчера**. – укр. (*Ти вже дивився цей фільм?*) *Я дивився його вчора*». Якщо ж цей компонент поширений іншими елементами, то інтонаційний центр в експресивно нейтральному реченні знаходиться на останньому слові, здатному нести на собі наголос: рос. (*Ты смотрел этот фильм?*) – *Я смотрел его* | на прошлой **неделе**. – *Я смотрел его* | на прошлой **неделе с братом** – укр. (*Ти дивився цей фільм?*) *Я дивився його минулого тижня*. – *Я дивився його минулого тижня з братом*» [там само, с. 851].

Положення інтонаційного центру на початку речення властиве як російській, так і чеській мовам, проте в російській воно трапляється частіше: *Дома он сейчас* – укр. *Удома він зараз*.

Відхиленням від нейтрального АЧР є також зміна порядку компонентів у межах лише реми: інтонаційний центр зміщується на передостаннє місце чи взагалі на середину речення. Такі видозміни характерні для речень, до реми яких входить група присудка: рос. *А тебя квасом будут кормить* – укр. *А тебе квасом будуть годувати* [там само, с. 863]. Перестановка компонентів у межах реми характерна переважно для російської мови й має здебільшого експресивний характер. У чеській мові вона трапляється рідко.

Аналогічною є ситуація з іменною групою, у якій на перше місце висувається той компонент, що виступає носієм інтонаційного центру: рос. *Им теплая хата нужна*. *Им хата теплая нужна* – укр. *Їм тепла хата потрібна*. *Їм хата тепла потрібна* [там само].

У своєму дослідженні О. Белічова-Кржижкова використала й морфологічний підхід. Вказівні, неозначені займенники та займенники 3-ої особи вживаються для віднесення того чи іншого компоненту речення до теми чи реми. Функцію реми в питальному реченні виконують питальні займенники.

Неозначені займенники пов'язані найчастіше із сигналізацією того, що компонент, який містить у своєму складі такий займенник, є невизначеним з погляду попереднього тексту, у межах тексту є новим і, отже, входить до складу

реми: рос. *Он сыграл в этой истории некоторую роль* – укр. *Він зіграв у цій історії деяку роль* [там само, с. 867].

Протилежну порівняно з неозначеними займенниками функцію виконують вказівні займенники. Їхня основна функція – сигналізувати про конкретизацію та про визначеність тих явищ, до яких вони відсилають. Проте треба розмежувати дві основних функції цих займенників.

Вказівні займенники в діалозі можуть виконувати дейктичну функцію, тобто вживатися для зазначення конкретного предмету. Предмет є в цьому випадку абсолютно визначеним, проте відноситься переважно до реми, оскільки під час вказування відбувається посилене виділення предмету з великої кількості інших.

Такі займенники можуть виконувати анафоричну функцію, тобто сигналізувати про те, що предмет у попередньому тексті вже згадувався. У цьому випадку предмет входить до складу теми [там само, с. 868].

Отже, розглянувши доробки мовознавців Празької лінгвістичної школи, ми можемо зробити висновок, що саме їхні дослідження допомогли віднести АЧР до суто лінгвістичної царини (В. Матезіус), сформували термінологічну, теоретичну та емпіричну основу, а також торкнулися широкого кола питань, які продовжили досліджувати їхні послідовники.

3.2. Ідеї актуального членування речення в мовознавстві

40-х – початку 60-х рр. ХХ ст.

У цьому підрозділі ми маємо на меті розглянути доробки переважно російських мовознавців (до появи праці І. П. Распопова «Актуальне членування речення» у 1961 р.) і деяких європейських та американських лінгвістів. Одразу зазначимо, що більшість цих учених значно пізніше прийшли до висновків, яких дійшов В. Матезіус, і майже нічого не знали про дослідження чеського лінгвіста [97, с. 327].

У 1940 р. Є. І. Кореневський опублікував статтю, у якій описав свої уроки синтаксису в школі. Зокрема, він давав завдання, у яких діти мали пояснювати

сміслові розбіжності в реченнях типу рос. *Белые облака неслись над нами* – укр. *Білі хмари неслися над нами* та рос. *Над нами неслись белые облака* – укр. *Над нами неслися білі хмари*. Мета таких завдань полягала в спостереженні за смисловими відтінками при зміні порядку слів у окремих реченнях [166, с. 37]. Хоча вчений ще не вживав поняття АЧР та не поглибився в дослідження цієї проблеми, він був переконаний, що ці речення мають різну сутність. Ш. Баллі вважав, що будь-яке висловлення думки за допомогою мови обумовлене логічно, психологічно та лінгвістично. Ці три аспекти лише частково перекривають один одного; роль, яку виконує кожний з них, мінлива й по-різному усвідомлюється під час уживання в мовленні. Крім того, дослідник наголосив на неможливості чіткого розмежування цих аспектів, через що у своєму дослідженні він звернувся лише до логічного.

Відповідно до цього аспекту, речення – це найпростіша можлива форма повідомлення думки [25, с. 43]. Речення складається з двох частин. Перша частина є корелятивною процесу, який утворює уявлення, і називається *диктумом*. Друга містить головну частину речення, без якої взагалі не може бути речення, а саме: вираження модальності, корелятивної операції, що виконується суб'єктом, спроможним мислити. Логічним та аналітичним вираженням модальності слугує *модальне дієслово*, а його суб'єктом – *модальний суб'єкт*. Разом вони утворюють *модус*, що доповнює *диктум* [там само, с. 44].

У повідомленні Ш. Баллі виокремив дві складові: думку, тобто намір, *привід* (Z) та основний зміст, тобто *тему* (A). Привід є метою висловлення. Дослідник наголосив на наявності випадків, коли в мовленні може фігурувати лише привід, принаймні зовнішньо. Речення з одним артикульованим членом лінгвіст назвав *моноремою*. У належно організованій мові не буває ні психологічно, ні лінгвістично абсолютних монорем.

Монорема виражає логічно повну думку й може відтворити будь-яку її частину, якщо остання перебуває в центрі уваги та є приводом. У мові, у її зародковому стані, монорема виражає чи явище, яке становить предмет диктуму, чи почуття, чи вияв волі, що лежить в основі модусу. Загалом, учений назвав

монорему «прожектором, за допомогою якого можна освітити будь-яку частину логічного висловлення» [там само, с. 63].

Перехід від монореми до діреми, на думку Ш. Баллі, відбувся ущільненням монорем в одне висловлення [там само, с. 64].

Дослідник виділив три види висловлень, які відрізняються граматичним відношенням двох членів.

1. *Сурядність*. Два речення вважаються сурядними, якщо перше речення виступає темою другого речення: франц. *Il gèle. Nous ne sortirons pas* – укр. *Зараз мороз. Ми нікуди не підемо*. Зворотний порядок підкорюється цьому ж правилу. У психологічному відношенні між двома сурядними реченнями існує повна рівновага [там само, с. 65].

2. *Сегментоване речення* – це одне речення, яке утворилося з двох сурядних речень, проте з'єднання яких виявляється неповним та дозволяє розрізнити обидві частини: одну, яка виконує функцію теми висловлення, та іншу, яка виконує функцію приводу. Низка таких речень, як франц. *Plus de joies, plus de chansons* – укр. *Ні радощів, ні пісень*, може бути простим перерахуванням, а будь-яке перерахування має сурядний характер. Якщо ж між першим та другим реченнями можливо простежити будь-який зв'язок (наприклад, причини та наслідку), то тут має місце ущільнення, і тоді *Plus de joies, plus de chansons* буде одним реченням, синонімічним франц. *Puisqu'il n'y a plus de joie, il n'y a plus de chansons* – укр. *Оскільки немає більше радості, то немає більше й пісень* [там само, с. 70].

У сегментованому реченні тема та привід завжди розділяються паузою, якою б короткою вона не була. Модуляції голосу також становлять невід'ємну частину сегментованої синтаксичної форми, тому що вони не лише чітко відокремлюють один член від іншого, а й дозволяють ясно розрізнити два типи – AZ та ZA.

Член Z має модальну інтонацію будь-якого незалежного речення, незалежну інтонацію з безліччю варіантів. У найбільш звичайній формі голос злегка підвищується, щоб потім дещо знизитися. Член A, навпаки, має дві стереотипні

інтонації, які значно відрізняються одна від одної та залежать від позиції Z: сильне підвищення голосу в AZ і приглушення в ZA [там само, с. 72].

3. Ущільнення двох монорем могло від самого початку дати зв'язану форму (зрощення). Взаємна заміна цих трьох типів можлива навіть в організованій мові. Так, наприклад, достатньо вимовити франц. *Tel maître, tel valet* – укр. *Який господар, такий і слуга* з підвищеною спочатку та зі зниженою інтонацією потім та із серединною паузою, щоб отримати сегментоване речення. Проте достатньо знищити паузу та уніфікувати інтонацію, щоб це висловлення перетворилось на зв'язне речення: франц. *Le caractère du maître est aussi celui du valet* – укр. *Характер хазяїна є одночасно характером слуги* [там само, с. 82].

Л. М. Булгакова не погоджувалася з формальним тлумаченням порядку слів як суто граматичного засобу, уважаючи, що мовні проблеми треба розв'язувати виходячи з того, що в основі всіх мовних явищ лежить семантика.

Порядок слів в англійській мові є семантико-синтаксичною категорією. Його граматична функція має у своїй основі зміст речення, а відхилення від найпоширенішого «сталого» порядку слів, які спостерігаються в мові, слугують для кращого вираження змісту висловлюваної думки, й викликаються причинами семантичного плану [47, с. 24].

Аналізуючи речення з прямим (обставина, підмет, присудок) і зворотним (обставина, присудок, підмет) порядком слів, дослідниця зауважила, що суто формальний підхід не виявляє відмінностей між такими реченнями.

У реченнях з непрямым порядком слів Л. М. Булгакова виокремила два типи. До першого типу вона віднесла описові речення, де нові предмети, які вперше згадуються в цьому контексті, виникають у кінці речення для деякого виділення, яке, проте, не порушує спокійний тон оповіді. До другого типу належать емфатичні речення, у яких розміщення підмета після присудка спричиняється необхідністю наголосити на особливому значенні появи певної особи чи речі у відомій обстановці [там само, с. 25].

У тих випадках, коли інверсія не є обов'язковою (граматичною), зворотний порядок послідовності підмета та присудка має дві причини: по-перше, особливо

виділяється, семантично виокремлюється підмет, а тому він стає на незвичайне для нього місце – у кінці речення; по-друге, особливо виділяється присудок, а тому обставина ставиться на початок речення.

Додаток на початку речення трапляється значно рідше, ніж обставина, що пояснюється тісним зв'язком присудка з додатком, особливо безприйменниковим. Прийменниковий додаток трапляється на початку речення частіше, тому що його синтаксична залежність має особливе оформлення у вигляді прийменника, який вказує на його зв'язок з дієсловом, який є слабшим, ніж у безприйменникового додатка.

Розміщення додатка на першому місці відбувається чи в разі необхідності виділення цього додатка, чи для встановлення безпосереднього зв'язку з попереднім реченням під час оформлення розвитку думки. В останньому випадку додаток виступає вихідним пунктом висловлення, а все те нове чи найбільш суттєве, що висловлюється в реченні, полягає саме в подальшому розвитку, тобто іноді в підметі, але переважно в присудку [там само, с. 29].

Трапляються, хоча й рідко, речення, які починаються з предикативного члена внаслідок особливого емпатичного виділення [там само, с. 30].

Підхід П. С. Попова до АЧР можна охарактеризувати як логіко-граматичний. Крім того, його дослідження містить деякі історичні відомості.

Порівнюючи судження та речення, дослідник оперував двома поняттями – логічними суб'єктом і предикатом та логічними підметом і присудком, не встановлюючи між ними відмінностей, а тому ми для зручності називаємо їх логічним підметом і присудком [243; 244; 245].

На думку вченого, якщо трактувати підмет та присудок у суто логічному розумінні, можна побачити, що в тих реченнях, де один логічний присудок іде за іншим, попередній об'єднується з вихідним підметом [244, с. 28]. Подібну думку раніше вже висловлював Г. Габеленц.

П. С. Попов спробував розібратися в самому понятті *нового*. Якщо сказати рос. *Брат вошел в комнату* – укр. *Брат зайшов до кімнати*, то кімната може бути відомою, а брат може не представляти нічого нового. Відносно підмета та

присудка варто говорити про новизну в специфічному розумінні. Щоб визначити, що є логічним підметом, а що присудком, треба звернутися до контексту. Якщо ми вже знали, що хтось зайшов до кімнати, то присудком буде *брат*. Якщо відомо, що брат щось зробив, але невідомо, що саме, то логічним присудком буде *вошел в комнату* [там само, с. 31].

Думка Л. Теньєра на побудову речення у свій час суттєво відрізнялася від схеми традиційної граматики, яка спирається на логічні принципи, а в реченні розкривається протиставлення підмета та присудка. Підмет – це те, про що повідомляється щось, а присудок – це те, що повідомляється про підмет. Так, у реченні франц. *Alfred parle lentement* – укр. *Альфред говорить повільно* підметом має виступити *Alfred*, а присудком – *parle* [291, с. 118].

Л. Теньєр не погодився з таким протиставленням і висловив думку, що ця «апріорна формальна логіка» [там само, с. 119] не стосується лінгвістики й «у жодній мові жодний суто мовний факт не спричиняє протиставлення підмета присудкові» [там само].

Для лінгвіста речення франц. *Alfred parle* – укр. *Альфред говорить* складається не з двох елементів *Alfred* та *parle*, а з трьох – *Alfred*, *parle* та зв'язки, яка їх об'єднує та без якої не було б речення. Двоелементний аналіз Л. Теньєр назвав поверхневим та морфологічним [там само, с. 23–24]. Центральним елементом у реченні в більшості європейських мов Л. Теньєр назвав дієслівний вузол [там само, с. 117].

Деякі ідеї АЧР містяться в дослідженнях Т. В. Строевої з порядку слів [284]. У самотійному розповідному реченні в німецькій мові можливі два основних порядки слів. Присудок посідає постійне положення в реченні, а саме, друге місце. Підмет чи розташований на першому місці, і тоді ми маємо справу з прямим порядком слів, чи в реченні відбувається інверсія, і підмет стоїть після дієслова.

Серед причин, які викликають такі переміщення, лінгвіст назвала логічний наголос. Він не пов'язаний з порядком слів у реченні й може падати на будь-яке слово, незалежно від його місця у фразі. Правда, акцентуація можлива лише в

живому, усному мовленні, а в мовленні писемному способом виділення слова виступають інші засоби. Розміщення члена речення на першому місці не виступає, на думку автора, таким засобом, тому що в німецькій мові, навпаки, найбільш значним є той член речення, який посідає останню позицію [там само, с. 257].

Т. В. Строева описала випадки, коли член речення, переставлений на перше місце, є найбільш наголошеним, зазначаючи, що в цьому випадку ми маємо справу з протиставленням перших членів двох речень: нім. *Nicht gegen die menschliche Natur müssen wir handeln*, <...>, *sondern mit ihr* – укр. *Не проти людської природи повинні ми виступати*, <...>, *а разом з нею*» [там само, с. 252].

В. Т. Коломієць також розглянула деякі питання АЧР, досліджуючи порядок слів. На її думку, положення про те, що порядок слів у слов'янських мовах є відносно вільним, набуло загального розповсюдження та визнання. Тому вважається, що, на відміну від суто граматичних засобів у слов'янських мовах (флексивних форм та службових слів), явища порядку слів виступають звичайно як засоби вираження стилістичних відмінностей речень з однаковим змістом та граматичною будовою [158, с. 117].

Прямий порядок слів є звичайним засобом побудови таких речень, у яких граматичний підмет є одночасно й логічним суб'єктом, виражаючи відоме для обох співрозмовників поняття (з обговоренням його в попередньому контексті чи з обставин, про які йде мова), а граматичний присудок є одночасно й логічним предикатом, що є новим для слухача поняттям, яке мовець приєднує до поняття підмета з метою охарактеризувати його з окремого, важливого для цього моменту, погляду. У такому випадку на кінцевий присудок падає логічний наголос, що виявляється в таких реченнях у ледве помітному експіраторному наголошенні присудка, а нерідко – лише негативно – у відсутності наголосу на іншому члені речення.

Сюди ж відносять і речення, у яких присудок, що є логічним предикатом, виражає не нове для слухача, а відоме йому поняття, зв'язок якого з поняттям підмета чи заперечується слухачем, чи викликає сумнів у нього. У таких випадках

мовець не лише приєднує поняття підмета до поняття присудка, а й суб'єктивно наголошує смисловий предикативний зв'язок цих двох понять, що виявляється в наголошенні присудка.

У випадках, коли присудок треба виділити, одного наголосу недостатньо, а тому, щоб досягти виділення, варто присудок поставити на перше місце, а потім уже наголосити. Цей процес дослідниця позначила поняттям *інверсії прямого порядку слів*.

Зворотний порядок слів – єдино можливий засіб об'єктивного вираження відповідної будови висловлюваної думки. Дослідниця встановила два основних випадки, у яких вживання зворотного порядку слів у реченні зумовлюється будовою висловлюваної думки. У першому випадку зворотний порядок слів у двоскладному непоширеному реченні слугує засобом вираження такої думки, яка полягає лише в констатації наявності чи відсутності певного предмета, явища чи певного процесу. Такі формально двоскладні речення не мають на меті оформлення предикативного зв'язку двох понять, оскільки вони містять у собі одне поняття, здебільшого ускладнене лише додатковими побічними поняттями часу, способу, виду, числа тощо. У формально двоскладних непоширених реченнях такого типу граматичний підмет, завжди логічно наголошений, є виразником основного поняття, яке має бути повідомлене, а граматичний присудок відіграє роль, аналогічну ролі допоміжного дієслова в складеному присудку, тобто виражає лише додаткові побічні поняття, які уточнюють основне поняття, але логічно не предикуються до основного поняття. Отже, у цьому випадку йде мова по суті про односкладні речення, у яких допоміжне дієслово слугує не присудком, а суто граматичним елементом.

Другим основним випадком уживання зворотного порядку слів є використання його для оформлення таких речень, у яких відомим для слухача є поняття, виражене в граматичному присудку, а предикується до нього поняття, оформлене в граматичному підметі. При цьому граматичний присудок на початку речення вимовляється зі специфічною вихідною інтонацією, а кінцевий граматичний підмет – з логічною наголошеністю.

В обох випадках уживання зворотного порядку слів у розповідному реченні може виявитися суб'єктивний намір мовця якось особливо оцінити чи наголосити на особливій важливості поняття, що міститься в граматичному підметі. Така суб'єктивна оцінка мовцем поняття граматичного підмета часто виражається за допомогою специфічного наголошення, яке супроводжує вимову граматичного підмета, поставленого в кінці речення.

Отже, формальною ознакою речень з прямим порядком слів, що є результатом інверсії речень зі зворотним порядком слів, на відміну від речень, у яких прямий порядок слів є первісним, тобто нормальним, слугує лише виразна наголошеність граматичного підмета, винесеного на перше місце. Але, на думку В. Т. Коломієць, це в жодній мірі не дає права змішувати ці два цілком відмінні за своєю семантичною функцією типи прямого порядку слів.

Дослідження П. В. Таванця [289; 290] стосуються здебільшого логіки та судження, проте, досліджуючи такі логічні поняття як суб'єкт та предикат, він указав, що логічні категорії не завжди збігаються з граматичними підметом та присудком [290, с. 38].

Як показав проведений аналіз праць В. В. Виноградова [60; 61; 62; 63; 64], лінгвіст вивчав не лише доробки представників логічного та психологічного напрямів, а й дослідження АЧР В. Матезіуса.

Логічне судження двочленне, якщо зв'язку розглядати як відношення між суб'єктом та предикатом. Тому думка про неминучу двочленність, двоскладність будь-якого речення набула широкої популярності [62, с. 8].

Мовна форма речення не визначається винятково його граматичним складом – відношенням підмета та присудка. Фактично речення існує як певна єдність свого складу, інтонації та порядку слів. Речення містить у собі можливості різних осмислень, якщо змінювати порядок слів та логічний наголос [там само, с. 22].

Під час переміщення логічного наголосу те ж «формально-граматичне речення» по-різному членується на частини, які відрізняються ступенем важливості, «новизни» повідомлення: одна з таких частин виражає даний, уже

відомий зміст думки, а інша висловлює новий, повідомлюваний у мовленні зміст. Частина речення, виділена наголосом, стає найважливішим у певній ситуації членом речення, словесним вираженням логічного чи психологічного предиката, а всі інші члени речення повинні виражати відносно цього предиката суб'єкт. Згідно з цим поглядом, граматичне вчення про головні та другорядні члени речення встановлює лише зовнішню, формальну схему його побудови, тому що в тому ж реченні знаходять різне вираження підмети та присудки різних суджень [там само, с. 23].

Склад даного в усному мовленні визначається ситуацією, у письмовому – контекстом. Проте часто предмет, явище, навіть якщо вони не згадувалися в контексті, уважаються автором відомими через свій зв'язок з іншими, уже згаданими фактами, чи через свою загальновідомість [63, с. 92].

Ураховуючи все вищесказане, можемо зробити висновок, що дослідження В. В. Виноградова спирається на логіко-граматичний та семантичний підходи.

О. І. Смирницький розглядав суб'єкт та предикат невід'ємно від предикації на логіко-граматичних засадах. *Предикація* – це віднесення відомого змісту висловлення до дійсності у відвертанні від цього змісту. Сам зміст висловлення, пов'язаний з предикацією, на відміну від самої предикації, може бути позначеним терміном *предикат* [279, с. 107].

Предикат є предметом думки, пов'язаним із суб'єктом, проте сам по собі він стоїть за межами речення. У реченні він, як і власне предикація, знаходить своє вираження в присудку. *Суб'єкт* – це той предмет думки, відносно якого уявляється, визначається та виділяється предикат. Суб'єкт у реченні знаходить своє відображення в підметі.

Хоча предикат та присудок, суб'єкт та підмет пов'язані між собою, вони жодною мірою не є тотожними, а тому треба чітко розмежовувати ці поняття. Підмет та присудок – це члени речення, представлені певними словами, у той час як предикат та суб'єкт – це не члени речення, а предмети думки: це те, що виражається в реченні, проте знаходиться за його межами [там само, с. 108].

Крім того, з латинськими термінами *суб'єкт* та *предикат* часто пов'язують поняття *дійової особи* та *дії*. Лінгвіст також зауважив, що відмінність між цими поняттями виявляється в іншому плані, ніж відмінність між суб'єктом і предикатом, а також підметом та присудком, хоча обидва плани часто перетинаються. Діяч не завжди збігається із суб'єктом, а тому не завжди позначається підметом. Так, у реченні рос. *Пятнадцать пишется без мягкого знака после «т»* – укр. *П'ятнадцять пишеться без м'якого знака після «т»* слово *Пятнадцать* є підметом і відповідно позначає суб'єкт, проте воно не може розглядатися як позначення діяча: число *п'ятнадцять* не виконує жодної дії і, до того ж, є не діячем, а об'єктом дії [там само, с. 109].

Отже, на думку О. І. Смирницького, варто розрізнявати: 1) суб'єкт та предикат (предмети думки, які відповідають граматичному підмету та граматичному присудку); 2) граматичний підмет та граматичний присудок (слова, які позначають суб'єкт та предикат); 3) лексичний підмет та лексичний присудок (слова, які позначають предмет думки всього висловлення і те, що повідомляється про цей предмет думки); 4) діяча та дію (під якими розуміють джерело дії в самій позначеній дійсності та саму дію).

Цей поділ дослідник пояснив таким прикладом: рос. *Дом строят* – укр. *Дім будують*, де граматичний підмет відсутній, граматичним присудком виступає *строят*, а *дом* є прямим додатком. Суб'єкт у реченні не позначений, проте на нього є вказівка в присудку – 3-тя особа множини. Предикатом виступає дія «будувати». Лексичним підметом виступає слово *дом*, а лексичним присудком – *строят*. Діяч у реченні не позначений, а дія – «будувати» [там само, с. 110–111].

Вираження лексичного підмета та лексичного присудка є менш важливим, ніж вираження граматичних відношень між словами, тому що в мовленнєвій практиці найбільш суттєвим є саме встановлення самого характеру, сутності зв'язку, а не його спрямування [там само, с. 67–70].

Відмінність між логічним суб'єктом та логічним предикатом О. І. Смирницький порівняв з тим, як у математичних виразах позначається не

лише зв'язок між поняттями, а й спрямування цього зв'язку (наприклад, $A > B$ чи $B < A$) [там само, с. 111].

Для нашого дослідження важливими є також погляди Г. В. Колшанського та М. Н. Алексеєва [12; 159; 160; 161; 162; 163].

Насамперед зауважимо, що дослідники розкритикували концепцію філософа та лінгвіста М. Дейчбейна [372], який намагався примирити психологію та логіку з граматиною. Розвиток мислення та мови, на думку вченого, іде трьома ступенями: психологічним, логічним та граматичним. Цим ступеням відповідають три шари речення – психологічний, логічний і граматичний.

Висловлюючи поняття про предмет та його ознаку, ми отримуємо психологічний суб'єкт та предикат, якщо ж поняття предмета переростає в поняття субстанції, а поняття ознаки – в акциденцію, то це дає логічний суб'єкт та предикат. Граматичні суб'єкт і предикат існують самі по собі, психологічні – визначають склад представлення, а логічні – знаходять собі опору вже в самосвідомості.

Конкретний граматичний аналіз стає при такому погляді повністю штучним. Речення *Der Jäger tötet den Löwen* «Мисливець убиває лева» М. Дейчбейн розглядав так:

а) <i>Der Jäger</i>		<i>tötet den Löwen</i>
логічний суб'єкт		логічний предикат
б) <i>Der Jäger</i>		<i>tötet den Löwen</i>
причина		наслідок
в) <i>Der Jäger</i>	<i>den Löwen</i>	<i>tötet</i>
психологічний суб'єкт	психолог. об'єкт	психолог. предикат

На думку Г. В. Колшанського та М. Н. Алексеєва, пояснення в пункті б) не має жодного відношення до лінгвістики, пояснення в) є штучно підробленим під форму іменного речення, щоб зробити його психологічним, а про пояснення а) дослідники взагалі сказали, що воно «висить у повітрі», тому що не зрозуміло, чому тут *der Jäger* – логічний суб'єкт, а в інших реченнях – ні. Граматичний

аналіз речення взагалі зник. Концепція М. Дейчбейна не отримала підтримки, а тому дослідники назвали її безплідною [12, с. 7].

Мовознавці зауважили, що треба відмовитися від вузької формальної схеми речення, обмеженої лише відношеннями підмета та присудка. Дійсна мовна форма речення має містити й порядок слів, й інтонацію, через що можливості вираження логічної думки стають ширше. За такої умови протиріччя між реченням та судженням зникають, а речення не може виражати кілька суджень, оскільки зміна порядку слів та логічного наголосу приводить до зміни й самого речення [там само, с. 13].

Лінгвісти неодноразово вказували на те, що підмет та присудок речення не збігаються із суб'єктом та предикатом висловлення. Вони зробили висновок про існування нерозривного зв'язку між логічною побудовою думки та її реальним вираженням у граматичній будові мови. Скільки елементів містить речення, стільки елементів думки містить судження (якщо враховувати розчленованість суб'єкта та предиката) [там само, с. 15].

Пізніше, уже у власній праці, Г. В. Колшанський, намагаючись розв'язати проблему відношення членів судження та граматичного складу речення, наголосив на необхідності з'ясування дійсного відношення логічного суб'єкта та граматичного підмета й, відповідно, – предиката та присудка [162, с. 140].

Відношення між синтаксисом речення та логічною структурою судження вчений тлумачив як відношення вираження та змісту відповідно [там само, с. 159].

Дослідник звернув увагу й на зв'язку, наявну в деяких мовах. Вона є одним з граматичних засобів у системі мови для формального мовного позначення предикативного члена судження [там само, с. 148].

Грамматично виражений предикат є синтаксичною категорією, будь-яка смислова характеристика якого не визначає ще його мовної функції. Так, функція новизни в предикаті не є його особливою функцією, не пов'язаною зі змістом всього висловлення [там само, с. 152].

Г. В. Колшанський уважав смислове, актуальне та комунікативне членування проміжною сферою, яку треба ліквідувати та спиратися на суто граматичну, тобто синтаксичну сферу [там само, с. 165].

Низка цікавих, проте суперечливих зауважень, що стосуються АЧР, міститься в працях В. Г. Адмоні [7; 8; 9; 10; 341]. На думку дослідника, порядок слів може виконувати різноманітні семантичні та структурні завдання. Дослідник виокремив чотири основних функції порядку слів [341, с. 292–294], які в різних мовах мають різний ступінь важливості залежно від мовної будови.

1. *Логіко-граматична функція* полягає в розкритті граматичної сутності слова, словосполучення чи речення. У німецькій мові ця функція важлива для розрізнення видів речень. Так, розташування особового дієслова в кінці речення вказує на підрядне речення, позиція особового дієслова на початку речення вказує на питальне чи наказове речення.

2. *Структурно-граматична функція* слугує для суворої формальної організації слів у реченні. Кожний член речення має своє чітке місце. Крім того, пам'ятаймо про рамкову конструкцію: розташування особової форми дієслова на другому місці в реченні, а неособової – у кінці.

3. *Емоційна функція* виражає різні емоційні забарвлення речення, що досягається за допомогою відхилень від звичайного (неемоційного) порядку слів.

4. *Комунікативно-психологічна функція* виявляється в контексті й ситуації та полягає у використанні порядку слів для вираження значення речення в потоці спілкування.

Членування речення, пов'язане з його комунікативним призначенням у мовленні, В. Г. Адмоні розглянув як вираження пізнавальної настанови мовця відносно дійсності.

Для конкретної реалізації змісту речення у сфері мовленнєвого спілкування суттєву роль, на думку вченого, мають два моменти, які визначаються саме пізнавальною настановою мовця: по-перше, певна послідовність у розгортанні речення (від вихідних елементів до тих, які розкриваються в самому процесі

думки) і, по-друге, диференціація членів речення з погляду їхньої важливості для мовця в цій конкретній ситуації.

У вказаному аспекті В. Г. Адмоні розглянув різноманітні випадки відхилення від «нормальної» будови логіко-граматичних типів речення, у яких вираження пізнавальної настанови в послідовності та значущості окремих компонентів висловлення не збігається з послідовністю та значущістю понять, які виражаються граматичними членами речення. Компоненти висловлення дослідник називав психологічним (логічним) суб'єктом та психологічним (логічним) предикатом [7, с. 225].

Дослідник уважав, що «нормальна» будова речень характерна для ізольованих речень, які є просто абстракцією.

Як комунікативна одиниця речення стає реальним у сфері мовленнєвого спілкування, яке відбиває пізнавальну настанову мовця. У такому випадку поняття «нормального» не має жодної наукової цінності. З іншого боку, у «нормальній» побудові граматичних типів речення виявилася певна пізнавальна настанова відносно змісту речення, проте не індивідуальна чи визначена якоюсь однією ситуацією, а така, яка вироблена людським мисленням на основі суспільної практики, виражає загальні закономірності людської свідомості як відображення об'єктивної дійсності та прийняла окремі, специфічні форми в процесі своєрідного історичного розвитку кожної мови [там само, с. 226].

Досліджуючи питання кореляції та взаємозв'язку судження й речення, Є. М. Галкіна-Федорук торкнулася питання стійкості чи нестійкості положення суб'єкта та предиката в судженні та їх співвіднесення з членами речення – підмета із суб'єктом, присудка з предикатом [77; 78].

Усупереч думці логіків щодо можливості вільного переміщення предиката, Є. М. Галкіна-Федорук звертає увагу на те, що логіки не враховують, що в кожному окремому випадку переміщення логічного наголосу ми отримуємо інше судження [78].

Дослідниця А. Хетчер спиралася на семантичний підхід до АЧР. На її думку, значення варто шукати не в конструкціях, а в цілому реченні, оскільки в

мовленні існують не конструкції, а речення [402, с. 235]. Вона вважала, що під час семантичної класифікації речення можна спиратися на один з трьох критеріїв: 1) причина для висловлення, 2) тема, 3) позиція.

Найскладнішим А. Хетчер назвала перший. Постає проблема протистояння самовираження та інформації. Якщо навіть залишити лише одну причину (а саме інформацію), то залишається завдання класифікації типів інформації.

Критерій теми стосується наявності в реченні підмета. Проте цей критерій треба розглядати крізь призму третього критерію – критерію позиції [там само, с. 238].

Намагаючись встановити позицію предикації, А. Хетчер зробила припущення, що будь-яке судження можна вважати відповіддю на питання, яке мається на увазі. Ураховуючи три основних члени речення (підмет, присудок, додаток) дослідниця накреслила сім можливих питань: одне питання, у якому всі три елементи невідомі; три питання, у яких відомим є два елементи з трьох; три питання, у яких міститься лише один відомий елемент [там само, с. 244].

Дуже важливими є дослідження смислового членування речення К. Г. Крушельницької [169; 170; 171; 172; 173], оскільки вона однією з перших почала ґрунтовно описувати явище АЧР. Її концепція ґрунтується на семантичному та синтаксичному підходах.

К. Г. Крушельницька досліджувала порядок слів у німецькій мові порівняно з російською. Для позначення компонентів *смислового членування* дослідниця використала терміни *дане* та *нове* [169; 173].

Проблему смислового членування речення К. Г. Крушельницька розглядала як проблему синтаксичну й ставила питання про кореляцію смислового та граматичного членування [169, с. 58]. За даними її досліджень, значення даного та нового накладаються на граматичні значення членів речення та є обов'язковим навантаженням останніх у кожному конкретному акті комунікації. Кожний член речення може виступати і як дане, і як нове. Проте при цьому дослідниця зазначила, що існує певний взаємозв'язок між граматичними значеннями члена речення та його комунікативним навантаженням: підмет здебільшого виступає в

реченні даним, додаток, обставини місця, часу, причини та мети – майже однаково і як дане, і як нове, а присудок та обставина способу дії несуть смислове навантаження нового в реченні.

Лінгвіст описала один з видів логічного зв'язку між реченнями – ланцюговий контактний зв'язок, який характеризується тим, що нове попереднього речення перетворюється в дане наступного речення, а про це дане повідомляється щось нове.

К. Г. Крушельницька зробила спробу визначити комунікативне навантаження підмета. За її твердженням, члени речення є складниками цілого, і комунікативне навантаження кожного з них існує тільки у відношенні до інших членів. Тим самим оформлення кожного члена з погляду комунікативного завдання визначає оформлення речення загалом.

Підмет і в російській, і в німецькій мовах у більшості випадків є даним у реченні, що зумовлюється його основним значенням предмета-носія ознаки, яка виражається присудком. В інших випадках підмет виступає як нове.

Дещо своєрідно інтерпретував принцип АЧР О. С. Мельничук. Актуальному членуванню В. Матезіуса він протиставив власну теорію синтагматичного членування, принципи якого не суттєво різняться від теорії В. Матезіуса. На думку О. С. Мельничука, кожне речення членується на синтагми (інтонаційно-сміслові одиниці, що відокремлюються потенційною паузою), часто в декількох ярусах, які розташовані за своєю значимістю: *вихідна синтагма* стоїть перед *основною синтагмою* [195]. Під час інверсованого порядку слів основна синтагма стоїть попереду та виділяється інтонаційно. Усередині синтагм складається аналогічна ситуація: під час нормативного порядку слів більш вагомий елемент йде за менш вагомим, під час інверсованого – навпаки.

На думку Б. В. Томашевського, іноді суб'єкт та предикат не збігаються з граматичним підметом та граматичним присудком. Буває так, що людина має бажання повідомити не те, що міститься в присудку, а навпаки, присудком оформити те, що відомо, а граматичний підмет і є новиною [296, с. 270].

Отже, коли відбувається перерозподіл між підметом та присудком за значенням, тобто коли суб'єкт та предикат не збігаються з граматичним підметом та присудком, то присудок часто стає на перше місце, а підмет на друге, у кінець речення [там само, с. 271].

Дослідження Д. Боулінджера [354; 355; 356] стосуються інтонації та наголосу. Поряд з терміном *контрастний наголос* він запропонував термін *контрастний акцент*, урахувавши внесок основної висоти тону голосу. Д. Боулінджер дав таке визначення наголосу: «наголошений склад слова – це той склад, на який падає акцент, якщо він є, тобто це потенційний склад для акценту» [354, с. 83]. В англійській мові лише довгі склади можуть отримати акцент.

Контрастний акцент здебільшого трапляється без контрастного наголосу й допомагає відмітити необхідне слово [там само, с. 88].

Отже, ми бачимо, що дослідження цього періоду лише деякою мірою стосуються АЧР, переважно акцентуючи увагу на основних засобах його вираження – порядку слів та логічному наголосі.

3.3. Розвиток теорії актуального членування речення в лінгвістиці середини 60-х – кінця 80-х рр. ХХ ст.

Друга половина ХХ ст. виявилася плідною для вивчення проблем АЧР. Концепція В. Матезіуса, підтримана та розвинута І. П. Распоповим, отримала гучний резонанс серед лінгвістів.

Дослідження І. П. Распопова ґрунтується на синтаксичному підході – виявлення кореляції актуального та граматичного членування речення [254; 255; 256; 257]. Варіювання АЧР відповідно до зміни комунікативного завдання й збереження за тих самих умов граматичного членування свідчить про те, що ці два членування мають неоднакову семантико-функціональну роль у реченні й через це містяться в різних площинах його структури [254, с. 43].

Грамматичне членування у формі граматичного зв'язку слів відбиває відношення та зв'язки, які реально існують між предметами, явищами й ознаками. Грамматичне членування є лише в попередній обробці тим матеріалом думки, який

є джерелом повідомлення та який потім цілеспрямовано організується завдяки АЧР [там само, с. 44].

Вибір тієї чи іншої синтаксичної конструкції саме з тим характером зв'язку між її елементами, який виражається в граматичному членуванні, не буває випадковим і залежить від комунікативного завдання, яке зумовлює АЧР. Варіанти АЧР хоча й не визначаються, проте обмежуються граматичним членуванням речення. Це дозволяє зробити висновок, що й АЧР залежить від граматичного та спирається на нього [там само, с. 45].

Загалом І. П. Распопов зробив висновок, що речення є комунікативною одиницею, а тому обов'язково містить як граматичне, так і актуальне членування [там само, с. 48].

Взаємовідносини та взаємозв'язок компонентів АЧР можуть бути різноманітними. Дослідник виокремив шість типів речень.

1-й тип. Основа висловлення за допомогою слів не виражена. Увесь лексико-граматичний склад речення є предикованою частиною (у всіх прикладах її виділено жирним шрифтом). Цей тип можна назвати *нерозчленованим*. Він спостерігається в односкладних реченнях, нерозчленований характер яких пояснюється недостатнім наповненням їхнього лексичного складу, найчастіше в безособових реченнях: *Тихо* «Тихо» [там само, с. 58]. Усе висловлення в таких реченнях має об'єктно-констатувальний характер. Проте цей тип можуть представляти й нерозчленовані речення з повним граматичним складом: рос. *Уже совсем стемнело* – укр. *Уже зовсім стемніло* [там само, с. 59].

2-й тип. Основа представлена у висловленні лексичним складом, який указує на обмеження дійсності, визначаючи обставини чи ті конкретні умови, за яких відбувається певна дія (місце, час чи обставина дії), а предикована частина розкриває детальний зміст цієї дії: рос. *На дворе ещё было совсем темно* – укр. *На вулиці було ще зовсім темно* [там само, с. 61].

3-й тип. В основі висловлення називається якась особа чи предмет, на якому зосереджено увагу мовця, а предикована частина містить розгорнуте висловлення про цю особу чи предмет, які в реченні виступають підметом чи додатком:

рос. *Больного... обступили доктора* – укр. *Хворого обступили лікарі* [там само, с. 65].

4-й тип. Основа позначає якусь особу чи предмет і одночасно визначає обставини чи вказує умови, у яких діє особа чи щось відбувається з предметом, а в предикованій частині міститься розгорнуте висловлення про цю особу чи предмет: рос. *На другое утро Базаров раньше всех проснулся...* – укр. *Наступного дня Базаров раніше за всіх прокинувся* [там само, с. 67].

5-й тип. В основі висловлення вказується на якийсь факт, який мав чи має місце в дійсності, а в предикованій частині цей факт (місце, час, суб'єкт дії) тією чи іншою мірою уточнюється: рос. *Лиза ждала его целый день* – укр. *Ліза чекала на нього весь день* – уточнюється час [там само, с. 70].

6-й тип. Основа висловлення містить назву осіб і предметів (щонайменше двох), які знаходяться в якомусь відношенні один до одного, а в предикованій частині це відношення визначається конкретно (розкривається його реальний зміст): рос. *Эта мысль поразила доктора* – укр. *Ця думка вразила лікаря* [там само, с. 73].

П. В. Чесноков спробував встановити повну відповідність між членами речення на всіх його рівнях та розчленуванням логічної фрази. На думку дослідника, «розчленування логічної фрази на частини може здійснюватися в трьох планах: відповідно до структури, відповідно до ходу думки, відповідно до віднесення думки до дійсності» [311, с. 84]. Перше членування ділить речення на «мінімальні структурно-самостійні смислові відрізки, еквівалентні членам речення» [там само].

Відповідно до співвіднесення думки до дійсності, логічна фраза поділяється на дві частини, одна з яких є поняттям про предмет думки, а друга – поняттям про ознаку предмета думки [там само, с. 88]. Ці частини мають назви логічний суб'єкт судження та логічний предикат судження відповідно.

Відповідно до ходу думки, тобто до руху від старого знання до нового, логічна фраза ділиться на *дане* та *нове* [там само, с. 87].

Членування однієї й тієї ж логічної фрази відповідно до співвіднесеності думки може принципово не збігатися з її членуванням відповідно до ходу думки

[там само, с. 80]. Це відбувається тому, що логічний предикат логічної фрази завжди виражається присудком [там само, с. 81], а членування логічної фрази відповідно до ходу думки є абсолютно вільним, тому що нове, як і дане, може виражатися будь-яким членом речення.

Аналіз праць попередників привів В. З. Панфілова до висновку, що порядок із синтаксичним рівнем речення має ще й особливий рівень, зумовлений його АЧР [236; 237; 238; 314]. Оскільки на цьому рівні речення особливими граматичними засобами виражається суб'єктно-предикатна структура відповідної думки, то дослідник назвав його *логіко-граматичним рівнем*, а суб'єкт та предикат думки, яка виражається, *логіко-граматичним суб'єктом* та *предикатом* (це дозволяє говорити про логіко-граматичний підхід ученого до тлумачення явища АЧР).

Говорячи про кореляцію синтаксичного та логіко-граматичного рівнів речення (тобто спираючись на синтаксичний підхід), В. З. Панфілов зробив такі висновки.

Підмет і присудок – суто мовні категорії. Вони відносяться до синтаксичного рівня мови та характеризуються як граматично організаційні центри речення, які протиставляються один одному в кожній мові за певними граматичними й морфологічними ознаками.

Через відносну самостійність розвитку та функціонування мови виникають розходження між логічним навантаженням членів речення та їхньою першочерговою та основною функцією, закріпленою граматичними засобами. Тому з плином часу виробляються особливі засоби, якими фіксується те логічне навантаження членів речення, яке не відповідає їхній історичній мовній сутності.

Відмінність між синтаксичним та логіко-граматичним рівнями речення в синхронному плані виявляється: 1) у можливості розбіжності підмета та присудка відповідно з логіко-граматичним суб'єктом та предикатом у тих типах речень, які характеризуються обома рівнями; 2) у наявності речень, які мають логіко-граматичне членування, проте не виокремлюють у своєму складі підмет та присудок, і, навпаки, у наявності такого виду випадків, коли речення допускають синтаксичне членування на підмет та присудок, але не мають логіко-граматичне

членування на суб'єкт та предикат; 3) у можливості розбіжності предикативності та модальності як явищ логіко-граматичного рівня відповідно з присудковістю та способом як явищами синтаксичного рівня речення тощо.

Тотожність речень на синтаксичному рівні не означає тотожності цих речень на логіко-граматичному рівні, тому що за тотожного складу синтаксичних членів речення в їхньому конкретному словесному вираженні речення, яке розглядається на логіко-граматичному рівні, може виражати різну думку та мати різну структуру [236, с. 220].

О. О. Лаптева у своїх дослідженнях [180; 181] використовувала терміни В. Матезіуса *основа* та *ядро*. На думку вченої, АЧР належить до граматичного рівня. Аргументами на користь такого погляду вона назвала явища граматично ідентифікаційної ролі порядку слів та явища тісної залежності деяких граматичних категорій та категорій АЧР.

Зауважимо, що дослідниця заперечувала наявність нерозчленованих речень типу рос. *Мне холодно* – укр. *Мені холодно*, рос. *Стало сыро* – укр. *Стало сирю*, де нерозчленованість виражена граматично, та рос. *Я пошла в кино* – укр. *Я пішла в кіно*, де вона не виражена через граматичну двоскладність. Прийнято вважати, що вони утворюють певний клас, байдужий до актуалізації. Проте відсутність у них актуалізації навряд можна пов'язувати з їхніми категоріальними властивостями – адже будь-яке з подібних речень може бути представленим членуванню (наприклад, рос. *Море – смеялось* – укр. *Море сміялося*) [181, с. 120].

О. О. Лаптева дотримувалася думки, що актуалізація повинна розумітися в плані потенційної можливості кожного висловлення (окрім однослівного) виступати в мовленні розчленовано в комунікативному відношенні. Здійснення цієї можливості пов'язане з комунікативними установками мовця, до завдань якого може входити чи не входити спеціальне роз'яснення інформативної структури висловлення.

Уважаючи, що не можливо не визнати факт існування безпосереднього відношення між структурою речення як одиницею мови та структурою логічного судження як основною формою мислення, Л. С. Бархударов [27] зосередив свою

увагу на питанні кореляції АЧР (чи логіко-комунікативного) і синтаксичної структури речення.

Дослідник також наголосив, що питання АЧР виходить далеко за межі синтаксису, і запропонував відносити проблему АЧР до лінгвістичної стилістики. АЧР має першочергове значення для такої галузі прикладного мовознавства, як лінгвістична теорія перекладу, яка цікавиться мовними одиницями винятково з функціонального погляду, тобто з погляду змісту, який вони виражають. Одна з основних вимог перекладу – збереження незмінності АЧР.

О. В. Ісаченко спирався у своєму дослідженні на семантичний підхід до АЧР [134; 135; 136]. Мовознавець уважав, що в кожній мові існує оптимальне розташування елементів речення на часовій осі. Під час створення абстрактної схеми речення обов'язково дотримуються цього оптимального порядку слів. Такий порядок дослідник назвав *позаконтекстовим*, чи *граматичним* (на відміну від порядку слів, зумовленого контекстом у найширшому смислі).

Лінгвістична теорія проводить чітку межу між так званою поверхневою структурою, тобто відрізком тексту під безпосереднім спостереженням, та так званою глибинною структурою, яка лежить в основі певного відрізка тексту. Завдання лінгвіста – розкрити глибинну структуру на основі аналізу поверхневої структури [135, с. 27].

Окремі питання порядку слів трактуються здебільшого на основі спостережень над текстом, тобто на основі вивчення поверхневих структур. Учення про АЧР, виокремлення *відомого* та *нового* відноситься цілком до синтаксису тексту [там само, с. 29].

О. В. Ісаченко зауважив, що не треба плутати граматичний порядок з тим порядком, який у традиційній граматиці називається «нормальним», «природним», «звичайним» або «первинним». Граматичний порядок слів може бути навіть фіктивним, тобто таким, який не трапляється в тексті. Установлення граматичного порядку слів є необхідним для кожної мови, оскільки всі синтаксичні правила неминуче повинні враховувати лінійність розміщення структурних елементів [там само].

У російській мові граматичний порядок слів не є фіктивним, у низці випадків його можна об'єктивно встановити на основі синтаксичних структур, що як складові входять до рамкового речення. Так, у семантичному відношенні речення рос. *Он купил мне нужную книгу* – укр. *Він купив мені потрібну книгу* та рос. *Он купил нужную мне книгу* – укр. *Він купив потрібну мені книгу* явно не є синонімічними. Відмінність між цими реченнями полягає в їхній різній глибинній структурі: у першому реченні займенник *он* можна замінити на *я*, а тоді отримаємо рос. *Я купил себе нужную книгу* – укр. *Я купив собі потрібну книгу*. Подібна заміна у другому реченні призведе до іншого результату – рос. *Я купил нужную мне книгу* – укр. *Я купив потрібну мені книгу* [там само, с. 30].

Крім того, перше речення є елементарним, а друге речення – складним і утворюється в результаті схрещування двох елементарних речень рос. *Я купил книгу* – укр. *Я купив книгу* та рос. *Книга нужна мне* – укр. *Книга потрібна мені* [там само].

Н. І. Серкова спиралася у своєму дослідженні на синтаксичний підхід до АЧР, маючи на увазі, що під час розрізнення теми та реми необхідно брати до уваги вид зв'язку цих елементів з іншими елементами понадфразової єдності з погляду перспективи: ретроспективний зв'язок, коли елемент пов'язаний з тим, що згадувалося раніше, та проспективний зв'язок, коли елемент пов'язаний з тим, що йде далі [269, с. 95].

Досліджуючи АЧР, І. Ф. Вардуть запропонував назвати рівень, який утворюється формальним членуванням, *потенційно-синтаксичним*, а відповідний розділ граматики – *потенційним синтаксисом*. Рівень, який утворюється АЧР, і всі одиниці цього рівня запропонував назвати *актуально-синтаксичними*, а відповідний розділ граматики – *актуальним синтаксисом*. Одиниці цих рівнів повинні носити назви речення та повідомлення відповідно [55; 56; 57].

Щоб розглянути сутність АЧР, мовознавець використав також протиставлення «*комунікативність – номінативність*». Оскільки текст – це потік актуально-синтаксичних величин, то саме ці величини здійснюють мовне спілкування, через що вони *комунікативні*. Потенційно-синтаксичні величини

виступають лише потенційними засобами спілкування. Вони призначені для називання предметів інформації, тобто тих сегментів дійсності, інформація про які передається відповідними актуально-синтаксичними одиницями. У цьому розумінні вони *номінативні* [55, с. 119].

Крім того, І. Ф. Вардуть виокремив *фразу* – найвищу межу актуально-синтаксичного рівня та *фразему* – одиницю найнижчої межі, яка вимовляється без паузи. Фрази за своїм складом не однорідні. Фраза може містити величини, не пов'язані на потенційно-синтаксичному рівні.

Проте незалежно від складу всі фрази поєднує кількісний момент – їх зміст вимовляється мовцем завжди за один акт мовлення, за один акт використання мови для передачі інформації. У цьому сенсі фраза є *одиницею синтаксичного часу* [57, с. 21].

Актуально-синтаксичний аналіз починається з поділу тексту на фрази, а фраз на фраземи. Далі йде аналіз одиниць, які виявляються у фразах і для яких фраземи є вихідним матеріалом. На думку вченого, ці одиниці (повідомлення та члени повідомлень) є найбільш цікавими для актуального синтаксису.

На відміну від фрази, *повідомлення* – якісна величина. Це цілісне структурне утворення, яке несе нову інформацію [там само, с. 22]. За числом фраз в уривку тексту визначають: скільки одиниць синтаксичного часу, скільки окремих актів мовлення треба для його побудови.

Нова інформація в повідомленні чи співвідноситься зі словесно вираженою темою повідомлення як вихідною інформацією, чи подається атематично, як звичайна констатація.

Розрізняють *двоскладові* (чи пропозитивні) повідомлення та повідомлення *односкладові* (чи ті, що констатують).

Як структурне утворення повідомлення складається з *членів* – елементів, які характеризуються суворими залежностями. Члени утворюються з фразем і несуть чи вихідну, чи нову інформацію [там само, с. 23].

Прибічницею логіко-граматичного підходу до АЧР можна назвати Н. З. Котелову. На відміну від І. Ф. Вардуть, який закликав не спиратися на думки

та мислення під час дослідження явища АЧР [55, с. 115], Н. З. Котелова дотримувалася погляду, що АЧР ілюструє тісний зв'язок мови та мислення [167]. Саме тому найбільш аргументованою як з філософського, так і з лінгвістичного погляду вона вважала інтерпретацію АЧР В. З. Панфілова.

Н. З. Котелова в загальних рисах накреслила значення явищ логіко-граматичного рівня для дослідження питань лексикології, фразеології, синтаксису, питань теорії знаків, співвіднесення мови та мислення.

Дослідження О. А. Бризгунової ґрунтується на семантичному підході, наведені нею матеріали деякою мірою розкривають специфіку участі інтонації в АЧР: вона спроможна показати межу складів даного й нового та зробити градування смислових відношень у цих складах [42, с. 47–48]. Описуючи інтонаційні конструкції, учена зазначила, що пересування їхнього центру може конкретизувати смисл синтаксично двозначного слова: рос. *В комнате была одна женщина* – укр. *У кімнаті була одна жінка* (якась) і рос. *В комнате была одна женщина* – укр. *У кімнаті була одна жінка* (а не дві) [41, с. 39].

Лексико-граматичні склади, які потенційно допускають більше, ніж один спосіб використання в комунікації з різними значеннями, визначаються як комунікативно багатозначні. Їм протистоять однозначні лексико-граматичні склади з одним способом їхнього використання в комунікації [42, с. 42].

У російській мові можна виокремити щонайменше п'ять видів багатозначності лексико-граматичного складу, які відрізняються особливостями взаємодії з інтонацією та результатами цієї взаємодії: 1) розповідне речення, 2) нейтральне питання, 3) повторення питання під час відповіді, 4) питання-пригадування, 5) оцінне речення [там само, с. 44].

В. В. Осокін як представник семантичного підходу стверджував, що члени речення є єдністю двох значень: синтаксичного значення й значення комунікативного навантаження.

У комунікативному навантаженні, яке визначає смислове членування, виділяються дві взаємопов'язані частини: *вихідний пункт висловлення* та *ядро цього висловлення* [229, с. 62].

У поширених та складних реченнях комунікативне навантаження та відношення між складовими ускладнене: і дане, і нове можуть виражатися не одним, а кількома словами. Щоб поставити логічний наголос, треба правильно знайти групу нового та виділити в ній головне. Члени речення для цього процесу не мають жодного значення, тому що нове може виступати будь-яким граматичним членом.

Залежно від характеру комунікативного навантаження однакове за типом речення, однакове за своїм лексичним складом висловлення може осмислюватися та відтворюватися по-різному. За умов зіставлення наголошеними можуть бути обидва члени [там само, с. 63].

Погляди В. С. Юрченка збігаються з думками багатьох інших дослідників АЧР, які використовували семантичний підхід. В *актуальному судженні* дослідник виділяв *дане й предикований член*. І дане, і предикований член можуть бути вираженими як одним, так і кількома словами. В останньому випадку мова йде про групу даного та предиковану групу. Проте й у тій і в тій групі слова мають не однакову комунікативну вагу. У групі даного слово, яке виділяється більше за інші слова, є основним компонентом цієї групи – *власне-дане* [332, с. 68]. Власне-дане знаходиться переважно на початку фрази та є вихідним пунктом мовлення. Ще більш рельєфно виділяється одне слово в межах предикованої групи. На це слово падає логічний наголос і воно називається *безпосередньо-предикованим членом*. Загалом такий погляд нагадує концепцію комунікативного динамізму Я. Фірбаса, проте в інших термінах.

Основним надбанням В. С. Юрченка є розгляд прикладів складного (ієрархічного) членування фрази: 1) випадок, коли дане виражається двічі – спочатку іменником, а потім займенником: рос. *Мальчик – он книгу читает* – укр. *Хлопчик – він книгу читає*; 2) випадок, коли фраза, яка має матеріально змістові дане та предикований член, приєднується до абстрактного предмета мовлення, вираженого вказівною часткою це: рос. *Это – мальчик книгу читает* – укр. *Це – хлопчик книгу читає* [там само, с. 77].

Більша частина дослідників відмітила в реченні співвідношення двох аспектів членування – синтаксичного та актуального. На думку В. В. Бабайцевої, існує ще третій аспект – логічний [23].

Під час синтаксичного членування виділяються члени речення: підмет, присудок та другорядні члени. Під час логічного членування з'ясовується суб'єктивно-предикативна структура вираженого судження, тобто виділяються суб'єкт і предикат (окреме – загальне, предмет – ознака, діяч – дія). Під час АЧР виділяються відоме (*дане*) та невідоме (*нове*).

Нерідко логічне та актуальне членування речення ототожнюють. Суб'єкт судження розглядається як *дане*, а предикат – як *нове*, те, що повідомляється про *дане* [там само, с. 33].

Дослідниця назвала низку специфічних особливостей логічного та актуального членування. Насамперед, логічне членування речення зумовлене експресивною функцією мови, а АЧР визначається комунікативною функцією мови, прагненням мовця підсилити *нове*.

По-друге, у двоскладних розповідних реченнях виражається двочленна думка. З погляду АЧР, таке речення може міститися в межах одного компонента, який виражає *нове*.

По-третє, для АЧР байдужа граматична форма тих членів речення, які виражають *дане* та *нове*, а суб'єкт та предикат логічного судження створюють у мові специфічні форми для свого вираження – підмет та присудок. Саме в цьому полягає принципова відмінність логічного судження від актуального.

Крім того, історично зумовлений зв'язок логічного та синтаксичного членування речення виявляється як у мові, так і в мовленні. АЧР виявляється лише в мовленні, хоча вже в процесі формування думки протиставляються *дане* та *нове*.

При морфологізованих членах двоскладного розповідного непоширеного речення можна виділити такі випадки кореляції трьох рівнів членування речення.

1. За умови простої констатації дійсності якихось фактів логічне членування речення відповідає синтаксичному: суб'єкт виражається підметом, а предикат –

присудком. З погляду АЧР такі речення є односкладними: рос. *Отец нашет* – укр. *Батько оре*, рос. *Ночь темна* – укр. *Ніч темна* [там само, с. 34].

2. Під час відповіді про ознаку (дію) предмета думки (діяча) логічний суб'єкт та дане збігаються з підметом, а логічний предикат і нове – з присудком.

3. У процесі відповіді на питання про предмет думки синтаксичне членування відрізняється від АЧР: дане виражається присудком, а нове – підметом. Логічне членування в цьому випадку дослідниця не виділила.

Погляди М. М. Гухман на АЧР подібні до думок В. В. Бабайцевої. Вона також виділила в реченні три рівні: 1) рівень АЧР (членування на дане та нове); 2) рівень виявлення реальних смислових зв'язків між складовими частинами висловлення (носій ознаки та ознака); 3) рівень аналізу, який містить синтаксичні члени речення (підмет і присудок) [96, с. 20–22].

І. І. Ковтунова для позначення складових частин АЧР користувалася термінами *тема* та *рема* [151; 152; 153; 154]. Якщо в реченні спостерігається перехід від теми до реми, то мова йде про динамічне наростання (*стилістично нейтральний порядок слів*), якщо від реми до теми – про динамічний спад (*експресивний порядок слів*). Усередині теми та реми, які складаються з кількох слів, спостерігається динамічна рівновага – зупинка руху, при якій розташовані поряд слова мають однакову динамічну вагу.

На думку дослідниці, АЧР протиставляється граматичному членуванню: речення, яке береться поза контекстом та має певне граматичне членування, у контексті може додатково набувати членування іншого порядку; суттєве саме для цього контексту й цілком ним визначене – членування на тему висловлення та те, що про цю тему мовиться [154, с. 102]. Крім того, те ж речення може набувати різний зміст залежно від комунікативної мети, яку переслідує мовець [там само, с. 6].

У своєму дослідженні І. І. Ковтунова спиралася й на морфологічний підхід до АЧР. Для іменника найбільш характерною є функція теми. Ця функція характерна не тільки для називного відмінка. У синтагматично незалежних висловленнях іменник найчастіше слугує темою у двох випадках: у називному

відмінку в ролі підмета й у непрямих відмінках у функції детермінанта з суб'єктним чи об'єктним значенням [там само, с. 79]. У синтагматично залежних висловленнях, тобто в тих, у яких є відмінність між актуальним та синтаксичним членуванням, іменник виступає темою чи першим членом комплексної теми, виступаючи залежним компонентом словосполучення [там само, с. 80].

У функції реми іменник уживається досить рідко. У синтагматично незалежних висловленнях ця функція звичайна для іменника в ролі присудка. У синтагматично залежних висловленнях позиція реми для іменника є результатом актуалізації.

Що стосується відмінкових словоформ з обставинним значенням, найчастіше вони приєднуються до теми, позначаючи дане [там само, с. 83].

Особові займенники у переважно виступають у ролі теми-даного. Особливе положення таких займенників на рівні АЧР пов'язане з тим, що особовий займенник зазвичай позначає особу (чи предмет), не просто відому з попереднього висловлення, а загальну для більшої частини тексту, а іноді й для всього твору. Це робить займенник комунікативно найменш значимим. У ролі реми особові займенники виступають рідко [там само, с. 87].

Короткі форми прикметників та повні прикметники в предикативній функції виступають здебільшого як рема [там само, с. 88].

Для інфінітива, як і для іменника, характерна роль теми [там само, с. 89].

Для дієвідмінюваних дієслів характерна функція реми. Дієслово рідко буває темою. Для цього воно повинно розташовуватися на початку речення [там само, с. 90].

Для прислівників з якісно-характеризаційним значенням типовою є роль реми [там само, с. 91].

О. О. Крилова розглянула АЧР на основі різних підходів [174; 175; 176; 177; 178]. Передусім, згідно із синтаксичним підходом, порядок слів залежить від того, яку мету ставить перед собою мовець, яку нову, важливу для нього інформацію він хоче передати своїм висловленням. Зміна мети повідомлення відбивається на АЧР [178, с. 14].

Для визначення теми та реми дослідниця застосувала кілька методів – «метод питань» та контекстний метод [там само, с. 15].

Майже однією з перших О. О. Крилова звернула увагу на аналіз складнопідрядних речень з погляду АЧР, який привів дослідницю до думки про кілька ярусів АЧР. Перший ярус дозволяє виділити ті два компоненти (тему та рему), предикативне відношення між якими конститує все складнопідрядне речення як цілісну комунікативну одиницю. На основі цього погляду однотипним буде членування таких трьох речень: рос. *Дом стариков Базаровых был невелик и неказист; Дом, принадлежавший старикам Базаровым, был невелик и неказист; Дом, который принадлежал старикам Базаровым, был невелик и неказист* – укр. *Дім старих Базарових був невеликим та непоказним; Дім, який належав старим Базаровим, був невеликим та непоказним; Дім, який належав старим Базаровим, був невеликим та непоказним*. Усюди основа висловлення містить назву предмета з вказівкою на його належність, а предикована частина називає ознаки, які приписуються предмету в процесі акту предикації [там само, с. 87]. Порівнявши ці речення між собою далі, дослідниця виявила й розбіжності в АЧР, які полягають у тому, що складнопідрядне речення, на відміну від простих, допускає подальше членування – тепер уже не всього речення, а його підрядної частини [там само, с. 88].

Ураховуючи поняття кількох ярусів АЧР, дослідниця дала таке визначення речення в комунікативно-синтаксичному аспекті: «якщо є комунікативно значущі одиниці А та В, які перебувають між собою в предикативних відношеннях, і немає більших, які теж перебували б між собою в предикативному відношенні, куди б не входили дані А й В, то А та В разом становлять речення; якщо є комунікативно значущі одиниці А й В, які перебувають між собою в предикативному відношенні, проте одна з них чи обидві входять до складу одиниці С чи D, пов'язаних між собою предикативними відношеннями, то А й В разом не становлять речення» [там само].

З цього погляду підрядна частина не є реченням: предикативне відношення, яке її конститує, виявляється лише на другому рівні актуального членування.

Навпаки, частини складносурядних речень є саме реченнями, тому що предикативні відношення між комунікативно-значущими одиницями, які становлять кожен з частин складносурядного речення, розташовуються на одному, першому рівні АЧР [там само, с. 89].

О. О. Крилова спробувала також розглянути детермінанти в аспекті комунікативного синтаксису. Обставини, які детермінують, мають низку ознак: неактуалізована позиція на початку речення, семантична несистемність зв'язку в граматично правильному поєднанні, збереження в тій же позиції в усіх формах даного речення, свобода сполучуваності з іншими схемами [174, с. 44].

Як ми вже згадували в розділі 2, спочатку АЧР розглядали як психологічне та логічне явище. Дослідження В. Матезіуса надали АЧР статус лінгвістичного явища. Проте можна знайти й у другій половині ХХ ст. учених, які спиралися на психологічне тлумачення явища. Так, О. О. Леонтьєв уважав, що АЧР треба розглядати з психологічного боку й неправильно відносити його до логіки чи лінгвістичної царини [182; 183].

На думку дослідника, комунікація – це акт мовлення, психологічна основа речення. Вона є категорією мовленнєвого мислення й входить до складу моделі породження мовлення як один з її рівнів [209, с. 347]. Комунікація складається з двох членів: суб'єкта та предиката. О. О. Леонтьєв зазначав, що теорія АЧР є розвитком такої ж концепції.

Т. П. Ломтев підтримував синтаксичний підхід до АЧР та дворівневу структуру речення: конструктивний та комунікативний рівні [186; 187]. *Конструктивний* рівень не містить повідомлення, а відповідно, предикації. Лише *комунікативний* рівень речення містить повідомлення, предикацію. Конструктивний рівень є конструктивною основою речення, елементи якої з'єднуються в одне ціле за правилами словосполучення.

Вираз стає комунікативною одиницею, коли виявляється одна з можливих актуалізацій – наявність логічного наголосу чи зміна порядку слів [187, с. 170].

Дослідник уважав, що на комунікативному рівні є дві частини – тема (виражає дане в реченні) і рема (виражає нове в реченні) – які є тотожними

суб'єкту та предикату [там само, с. 171]. Речення без АЧР виражає таку ж істину, що й речення з АЧР [там само, с. 172]. Речення з логічним наголосом передбачає існування прихованого, латентного питального чи заперечного речення [там само, с. 173].

В актуалізованому реченні темою є та частина його змісту, на яку не поширюється приховане питання чи заперечення, а ремою є та частина, на яку спрямоване приховане питання чи заперечення. Рема є відповіддю на приховане питання й функціонує в реченні як сигнал для читача чи слухача звернути увагу на цю частину речення [там само, с. 174].

Проблема АЧР – це проблема зворотного зв'язку під час побудови речення, а не проблема комунікативності. Саме тому, на думку Т. П. Ломтева, речення в наукових текстах здебільшого не мають АЧР [там само, с. 175].

О. Л. Пумпянський у своєму дослідженні використав кілька підходів до АЧР (логіко-граматичний, синтаксичний та комунікативний) і спирався на концепцію В. З. Панфілова про логіко-граматичне членування речення, вважаючи, що логіко-граматичне членування речення можна досліджувати не лише на мовленнєвому рівні (як це роблять представники АЧР), а й на мовному. Речення різних мов, які виражають ту ж думку, на логіко-граматичному рівні будуть мати ту ж структуру [253, с. 66].

Будь-яке речення будь-якої мови, яке несе однакову наукову та технічну інформацію, має однакове логіко-граматичне членування й складається з двох компонентів: *логіко-граматичного предиката* й *логіко-граматичного суб'єкта*. Логіко-граматичний суб'єкт може виражатися не лише експліцитно, а й імпліцитно, тобто припускатися ситуацією (усне мовлення) чи бути латентно наявним у контексті (письмове мовлення).

У російській мові спостерігається розходження в поданні основної та допоміжної інформації в усному та писемному мовленні. В усному мовленні допоміжна інформація наявна в реченні імпліцитно, оскільки вона є зрозумілою із ситуації, чи ж тихо промовляється в кінці речення. У письмовому мовленні допоміжна інформація переважно присутня експліцитно на початку речення, а

основна інформація розміщується в кінці. В англійській мові не спостерігається особливого розходження між поданням основної та допоміжної інформації в усному та писемному мовленні [там само, с. 67].

Під час розробки чітких критеріїв розмежування основної та допоміжної інформації в науковій та технічній літературі основне значення має поняття про полісемію та моносемію членів речення.

На логіко-граматичному рівні всі члени речення полісемічні та залежно від логіко-граматичного членування несуть чи основну інформацію, чи допоміжну. Звідси виникає необхідність теоретичного оцінювання інформаційної сили та слабкості полісемічних членів речення при різних конкретних варіантах логіко-граматичного членування речення в науковій та технічній літературі.

Носіями основної інформації в реченні є сильні члени речення – сильний присудок, сильний додаток, сильна обставина, сильний підмет, які розташовуються в кінці речення [там само, с. 68].

Носіями допоміжної інформації в реченні є слабкі члени речення – слабкий підмет, слабкий додаток, слабка обставина. У російській науковій та технічній літературі ці члени речення розташовуються на його початку.

На логіко-семантичному рівні всі члени речення моносемічні, тобто спроможні нести в різних реченнях аналогічне інформаційне навантаження. Моносемія членів речення особливо поширена в синтетичних мовах, де спостерігається логіко-граматична еквівалентність слабого підмета, слабого додатка та слабкої обставини.

Загалом, дослідник вивів шість логіко-граматичних формул в англійській мові та дев'ять у російській [там само, с. 72]. Проте в нашому дослідженні ми не будемо зупинятися на них детально.

Досліджуючи АЧР, Т. М. Ніколаєва звернулася до поняття *акцентованості* – формального вияву одного з центрів АЧР [203; 204; 205; 206]. Саме це поняття мають на увазі, говорячи, що тема чи рема акцентовані. Дослідниця назвала чотири випадки акцентованості: 1) нульовий випадок акцентованості (ті речення, у яких не представлені як яскраво акцентовані ані тема, ані рема; вони є

відображенням компромісу між змістовим та формальним поглядами; логічний наголос збігається з фразовим і розташовується в межах останнього наголошеного слова); 2) чітке членування на дві протиставлені синтагматичні частини – тему та рему; 3) так званий *логічний наголос*, який здебільшого стоїть на ремі; 4) інверсивний випадок, до якого належать речення типу рос. *Морщиниста была эта ладонь* – укр. *Зі зморшками була ця долоня* [203, с. 50].

Досліджуючи актуальне, чи *композиційно-синтаксичне*, членування Г. О. Золотова зауважила, що його виразником є логічний наголос, який вона запропонувала назвати *кульмінаційним наголосом*, щоб усунути термінологічні розбіжності [124, с. 334]. Слово, яке несе кульмінаційний наголос, знаходиться в кінці речення, а тому можна сказати, що порядок слів допомагає виявити логічний наголос. Через це дослідниця запропонувала позначити відношення цих понять схематично не так, як показано в схемі Рис. 3.8, а так, як показано в схемі Рис. 3.9 [там само, с. 335].

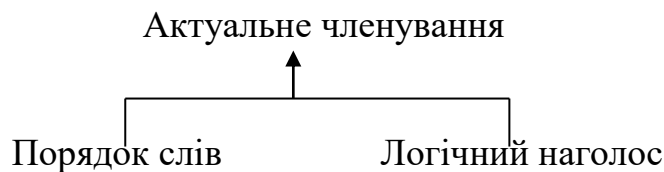

Рис. 3.8. Відношення між актуальним членуванням, порядком слів та логічним наголосом

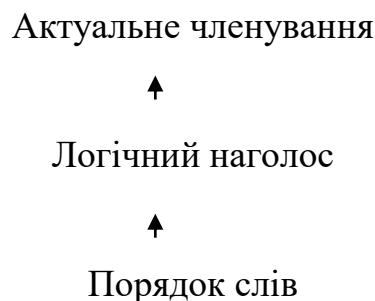

Рис. 3.9. Відношення між актуальним членуванням, порядком слів та логічним наголосом за Г. О. Золотовою

Також наголосимо, що, на думку Г. О. Золотової, АЧР не змінює первинного характеру конструктивного зв'язку, воно лише перебудовує компоненти речення та навантажує їх додатковим значенням даного – нового, теми – реми [122, с. 149].

О. Б. Сиротиніна приділила увагу АЧР у розмовному (усному) мовленні, у якому АЧР виражається безпосередньо, а кожне речення з погляду АЧР є ясним та однозначним для кожного слухача певної мови. АЧР в усному мовленні виражається інтонаційними засобами [273]. Проте, в усному мовленні багато речень без яскраво вираженої теми, а тому, на думку дослідниці, характерним є не членування в повному сенсі на тему-рему, не їхнє протиставлення, а виділення власне реми та розрізнення за ступенем комунікативної значущості інших елементів речення. Саме через це О. Б. Сиротиніна використала терміни *комунікативна структура речення*, *комунікативно значимий* та *комунікативно незначимий член* [там само, с. 173].

Прості висловлення членуються на тему та рему відносно легко. Проте є складніші висловлення з кількома темами та ремами. АЧР у таких висловленнях є ступеневим. Багатоступеневі висловлення організуються на основі складних речень [272, с. 121].

У кодифікованому письмовому реченні, на думку О. Б. Сиротиніної, порядок слів виконує три функції: 1) комунікативну (вираження АЧР і ширше – будь-якої актуалізації речення, вираження комунікативної значущості слова); 2) граматичну (вираження синтаксичної організації предикативної конструкції та речення); 3) стилістичну (експресивні висловлення, їхнє стилістичне забарвлення) [там само, с. 124].

С. О. Шувалова розглянула кореляцію *теми висловлення з даним та реми з новим*. Хоча більшість лінгвістів теоретично визнає відсутність відношень прямої тотожності між *темою* та *даним* і *ремою* та *новим*, іноді саме критерій відомості визначає поділ речення на тему та рему.

Основну увагу дослідниця звернула на дистанційно розташовану тему висловлення, яку вона назвала *елементом даного у складі теми*, а не *інтраядерною основою*, як П. Адамец [326, с. 186].

Досить детально С. О. Шувалова зупинилася й на *анафоричному елементі* в складносурядному реченні. Залежно від функції анафоричного елементу, складносурядні речення поділено на чотири групи. До першої групи входять речення, у яких анафоричний елемент сам становить тему висловлення, яке міститься у другій частині складносурядного речення [там само, с. 190]. Другу групу становлять складносурядні речення, у яких анафоричний елемент входить до теми висловлення разом з іншими членами речення [там само, с. 191]. У третій групі представлені складносурядні речення, у яких анафоричний елемент входить до складу реми висловлення, яке міститься в другій частині складносурядного речення [там само, с. 194]. Четверта група містить речення, у яких анафоричний елемент сам становить рему висловлення [там само, с. 196].

Т. В. Єлфімова розглянула АЧР складнопідрядного речення. Серед причинних складнопідрядних речень з постпозитивною підрядною частиною дослідниця виокремила два динамічні типи речень за ознакою комунікативної завершеності / незавершеності головної частини, яка визначається спроможністю / неспроможністю головної частини повністю реалізувати мету висловлення [107, с. 202].

Тематична чи рематична функція головної частини залежить від її комунікативної завершеності / незавершеності, відповідно, умови, які створюють комунікативну завершеність / незавершеність, є й умовами, які визначають природу головної частини як компонента АЧР.

Здебільшого, у складнопідрядних реченнях розчленованого типу препозитивна основна частина має структурну (синтаксичну) завершеність, тобто не містить елементів, які вимагають обов'язкового доповнення. Наявність в еквівалента предикативної одиниці, представленій головною частиною, завершеності в статичному аспекті не передбачає обов'язкової наявності завершеності й у динамічному аспекті [там само, с. 203].

На думку Т. В. Єлфімової, перший динамічний тип складається з речень з комунікативною незавершеністю головної частини. Складнопідрядне речення є одним цілісним висловленням, у якому тема – головна частина – протиставляється ремі – підрядній частині. Межі граматичного та актуального членування збігаються в реченнях з нерозчленованим сполучником та не збігаються в реченнях з розчленованим сполучником.

Умови, у яких виникає комунікативна незавершеність головної частини, можуть бути різноманітними. 1) Висловлення, у яких тема містить відому інформацію, а рема – нову інформацію. Тематичність препозитивної головної частини зумовлена наявністю в попередньому контексті комунікативного завдання, яке розв'язується підрядною частиною [там само, с. 204]. 2) Висловлення, у яких тема й рема містять нову інформацію. Між попереднім контекстом та головною частиною існують протиставні відношення. Зміст головної частини є протилежним тому, що ми очікуємо, ураховуючи зміст попереднього контексту [там само, с. 207]. Підрядна частина знімає це протиріччя. Протиріччя між смислом попереднього контексту та головною частиною є тим чинником, який визначає комунікативну незавершеність головної частини [там само, с. 208].

Другий динамічний тип утворюють речення з комунікативною завершеністю головної частини. Вони є висловленнями зі складною ремою. У таких висловленнях головна частина загалом не виступає темою, тому що вже сама виражає певну мету висловлення [там само, с. 209].

На думку М. Галідея, ФПР пов'язана з організацією речення як повідомлення; це мовний компонент, який створює текст. Це не просто питання про кореляцію речення з контекстом, у якому воно трапляється. У ФПР, як і в будь-якому іншому компоненті лінгвістичної організації, представлений смисловий компонент мовця. Мовець може вирішити не співвідносити те, про що він говорить, з контекстом висловлення. Кожного разу він робить свій вибір.

У реченні дослідник виокремив три виміри граматичної структури: емпіричний, міжособистісний і текстовий [400, с. 174]. Так, у реченні англ. *The*

sun was shining on the sea – укр. *Сонце світило над морем* в емпіричному вимірі *The sun* виступає діячем, *was shining* – процесом, а *on the sea* – локативом. У міжособистісному вимірі *The sun was* – це модальна складова, *shining on the sea* – пропозиціональна. У текстовому вимірі *The sun* виступає темою, а *was shining on the sea* – ремою.

Крім того, М. Галідей переглянув тематичні системи, вважаючи, що існує значно більше структур, ніж учені здебільшого вивчають. Дослідник поділив тематичні системи на дві групи – ті, які пояснюють структуру в усьому складному реченні, та ті, які пояснюють підструктури певних його частин. Лінгвіст зупинився на першому виді.

Ці тематичні системи мають три види, кожний з яких формує підмережу в загальній мережі систем. М. Галідей назвав їх інформацією, тематизацією та ідентифікацією. Вони відповідно описують структури дане – нове, тема – рема та відоме – невідоме [там само, с. 174].

Інформаційні вибори реалізуються фонологічно, інтонаційними рисами. Тематизація реалізується послідовністю елементів у складному реченні. Ідентифікація реалізується певними структурними засобами [там само, с. 175].

У межах кожної інформаційної одиниці розташовано один чи більше пунктів, які виділяються й виражають вибір інформаційного фокуса мовцем. Інформаційний фокус реалізується фонологічним виділенням, тобто наголосом певного складу.

Інформаційний фокус пов'язує кожну інформаційну одиницю з попереднім висловленням, приписуючи структуру, елементи якої можна назвати *дане* та *нове*. Ці терміни не варто тлумачити як попередньо згадуваний та попередньо не згадуваний, але як «призначений або не призначений мовцем статус похідності від попереднього контексту» [там само, с. 176]. А тому те, що мовець вважає даним, фактично може не бути сказаним, а те, що вважається новим, може бути контрастним чи суперечним. Саме в цьому розумінні елемент, до якого інформаційний фокус приписаний, можна назвати новим у структурі. Чи будуть

інші елементи даним, залежить, проте, від того, маркований чи немаркований фокус.

Згідно з правилом, якщо інформаційний фокус розташований на останньому лексичному елементі інформаційного блоку, то він є немаркованим, і в цьому разі всі елементи є невизначеними як дане чи нове. Але фокус може бути й на будь-якому іншому елементі, і тоді всі інші елементи є даним [там само, с. 177].

Тематизація – це організація повідомлення в тему та не-тему (рему). Тут елемент, який мовець вважає темою, стоїть на першому місці. У більшості випадків тема входить до складу даного. Усе ж ці одиниці мають різні витоки: «дане – нове» – це риса дискурсу, а «тема – рема» – ні. Загалом, дослідник так підсумував відмінності: у діалозі дане означає те, про що ви говорили, а тема означає те, про що я говорю [там само, с. 179].

Аналізуючи тему в різних реченнях, дослідник зробив висновок, що в спеціальних питаннях питальне слово стоїть на місці теми, а тому виступає темою. У загальних питаннях темою виступає особова форма дієслівної групи [там само, с. 180]. Такий висновок кардинально відрізняється від висновків як попередників, так і сучасників М. Галідея.

Ідентифікація (ототожнення) відноситься до набору виборів у складних реченнях зі спорідненими підрядними реченнями. Наприклад, з реченням англ. *John broke the window* – укр. *Джон розбив вікно* пов'язані речення англ. *What John broke was the window* – укр. *Те що Джон розбив, було вікно*, англ. *The one who broke the window was John* – укр. *Той, хто розбив вікно, був Джон*. Проте речення англ. *It was John who broke the window* – укр. *Саме Джон розбив вікно* належать до іншого типу [там само, с. 182].

Тотожні (ідентифікаційні) підрядні речення характеризуються поділом на дві частини, одна з яких номіналізована, і які з'єднуються дієсловом *бути*.

В ідентифікаційному реченні набір елементів може номіналізуватися, щоб утворити «відоме». Найчастішим варіантом є той, у якому лише один елемент випадає за межі номіналізації і стає «невідомим» [там само, с. 185].

В. О. Васильєв звернув увагу на інтонаційні засоби вираження реми [58, с. 7]. Найважливішими для вираження думки в її інтелектуально-комунікативному плані є висотний (мелодичний) і фразово-акцентний компоненти.

Важливість фразово-акцентного компонента інтонації полягає в тому, що положення останнього повного наголосу у фразі слугує основним інтонаційним засобом сигналізації про найважливіший, основний момент інформації, про який повідомляється чи запитується в реченні [там само, с. 8].

Конкретне інтонаційне оформлення реми, на думку В. О. Васильєва, залежить від її виду. По-перше, щодо кількості слів реми класифікуються на однослівні та багатослівні. У багатослівній ремі завжди є *акцентне ядро*, яке в англійській та російській мовах переважно утворюється повнонаголошеним складом останнього слова реми [там само, с. 12]. По-друге, дослідник класифікував реми й за їх немаркованістю / маркованістю, розуміючи під останньою наявність у даного виду реми ознак, які відсутні в іншого її виду. Цими ознаками є позиція у фразі однослівної реми й акцентного ядра багатослівної реми, а також сила наголосу на однослівній ремі чи на акцентному ядрі багатослівної. Оскільки *немаркований* означає *нормальний* (у трактуванні «той, що відповідає нормі»), то позиційно немаркована однослівна рема міститься в кінці англійської та російської фраз. Позиційно маркована рема стоїть чи на початку, чи в середині фрази [там само, с. 14].

Другий спосіб маркування реми полягає у виділенні її сильним емпатичним наголосом (акцентно-емпатичне маркування). Емпатично-маркована рема є переважно однослівною. Акцентне ядро багатослівної (позиційно) немаркованої реми може бути завдяки вимові із сильним динамічним наголосом перетворене в емпатично-марковану фразовокінцеву однослівну рему.

Акцентно-емпатичне маркування реми на початку чи в середині фрази посилює саме позиційне маркування. При цьому посилюється й вияв контрасту, який часто виступає й при одному лише позиційному маркуванні однослівної реми [там само, с. 15].

Третій принцип класифікації видів реми заснований на кількості рем у фразі: реми можуть бути одиничними (в одноремних фразах) та множинними (у багаторемних фразах).

По-четверте, необхідно розрізняти реми залежно від місцезнаходження теми. За цим принципом виділяються реми, які знаходяться в тій самій фразі, що й теми, та реми, теми яких лежать за межами даної фрази, наприклад, у попередній фразі, як це має місце в еліптичних фразах, що складаються з однієї лише реми, чи тема перебуває поза контекстом, у ситуації [там само, с. 16].

В. Г. Гак розглянув кореляцію трьох рівнів аналізу речення: семантичного, комунікативного й синтаксичного [74; 75; 76].

На *семантичному* рівні виокремлюють семантичний суб'єкт, дію, об'єкт, такі характеристики, як відображення реальних субстанцій, дій та їхніх ознак. Семантичний рівень аналізу розкриває змістовий аспект висловлення (показує, про що мовиться в ньому).

На *комунікативному* (логіко-граматичному) рівні виділяються логічний суб'єкт, чи тема, тобто те, що є предметом повідомлення, та логічний предикат, чи рема, тобто те, що повідомляється про цей предмет. Комунікативний рівень розкриває інформативний аспект висловлення (показує, для чого повідомляється певне висловлення).

На *синтаксичному* рівні виділяються функціональні члени речення: підмет, присудок, додаток, обставина, означення. Синтаксичний рівень аналізу показує формальну організацію речення.

Д. М. Шмельов, як і переважна більшість учених, у синтаксичній організації речення виділяв два рівні, які передбачають два різних аспекти дослідження: структурна організація речення та АЧР [325, с. 98].

У дієслівно-іменного непоширеного речення існує чотири варіанти (1. рос. *Мальчик читает* – укр. *Хлопчик читає*. 2. *Мальчик читает*. 3. *Читает мальчик*. 4. *Читает мальчик*), кожний з яких характеризується певною сполучуваністю, тобто власними синтагматичними зв'язками.

Перший варіант має найбільш широку, найбільш вільну сполучуваність. Його зв'язок з реченнями найрізноманітнішої структури, так само введення до складного речення чи так званого стягненого речення (рос. *Мальчик читает и пишет* – укр. *Хлопчик читає та пише*), виявляється найбільш вірогідним. Поява кожного з трьох інших варіантів викликається специфічними контекстними умовами. У цьому розумінні вони виявляються більш синтагматично зв'язаними [там само, с. 103].

Дослідник уважав не зовсім точним визначати рух від даного до нового у фразі як рух від дійсно відомого до невідомого чи вже названого до менш відомого, до тієї частини речення, яка містить більше інформації. Правильніше казати, що фраза будується так, що якась її частина може бути представленою як дане, як вихідний пункт повідомлення, а інша – як нове [там само, с. 123].

Л. О. Черняховська під час дослідження АЧР спиралася на концепцію Я. Фірбаса про ступінь КД, оскільки ця концепція наочно ілюструє сутність смислового членування. Модель інформаційної структури, яку дослідниця взяла за теоретичну основу, виходить з багатьох положень теорії ФПР. Ця модель є такою: речення, яке не входить у конкретну ситуацію й розраховане на одержувача «взагалі», не відбиває нічого індивідуального, проте воно все ж про щось повідомляє і, незважаючи на відсутність контексту та індивідуальних чинників, є комунікативною одиницею, яка виражає деякий зміст. У ньому завжди вказується вихідний пункт повідомлення та його смисловий центр [310, с. 11].

Вираження конкретного комунікативного завдання може ніяк не впливати на формально-граматичну та інформаційну структури речення, перетвореного на висловлення. Це відбувається в тому випадку, коли контекст приблизно збігається з тим, який є в ізольованому реченні, не внесеному до мовленнєвої ситуації. Проте поява конкретного комунікативного завдання може спричинити зміни в інформаційній та формально-граматичній структурі. Саме такий процес дослідниця назвала актуальним, чи мовленнєвим, членуванням [там само, с. 12].

Дослідниця виокремила висловлення, тема яких не містить нового й має низьку семантико-контекстуальну вагомість. Такі висловлення вона назвала

диремами. Висловлення, у яких тема, як і інші компоненти, містить нове, дослідниця визначила як *монореми*.

Проаналізувавши переклад речень з російської мови англійською, Л. О. Черняховська зробила висновок, що в обох мовах спостерігається порядок від теми до реми, проте часто треба змінювати формально-граматичну структуру заради смислової [там само, с. 254].

М. Я. Блох [37; 38] виокремив у реченні номінативне (граматичне, синтаксичне) та актуальне членування. Виокремлення номінативного членування є традиційним. Цей тип членування можна провести в межах синтагматичної моделі, зокрема, на моделі безпосередніх складників, що ґрунтується на традиційному синтаксичному аналізі.

Мета АЧР – визначити відносну важливість складників речення з погляду їхньої актуальної інформативної ролі у висловленні, тобто з погляду їхнього безпосереднього семантичного внеску до загальної інформації, що розкривається реченням у контексті зв'язного мовлення [38, с. 243].

Основні складники АЧР – це *тема* й *рема*. Між темою та ремою розміщуються перехідні елементи АЧР різного ступеня інформативної цінності (так званий *перехід*).

Тема АЧР може збігатися чи не збігатися з підметом речення. Рема АЧР може збігатися чи не збігатися з присудком чи його групою (додатком та обставиною) [там само, с. 244].

АЧР знаходить своє вираження лише в конкретному контексті мовлення, тому іноді його називають *контекстуальним членуванням* речення.

На думку М. Я. Блоха, АЧР втратить зв'язок із синтаксисом, якщо його компоненти будуть розглядатися з погляду їхньої відомості / невідомості слухачеві [там само, с. 245]. Інформативна цінність мовлення полягає не лише в пред'явленні нових слів, які виражають предмети чи явища, що не згадувалися раніше, а й у розкритті різних нових зв'язків між елементами подій, хоча самі ці елементи можуть бути вже відомими слухачеві.

Учений звернув увагу й на АЧР питального речення, вважаючи, що цей тип речень містить не інформацію, а запит про цю інформацію. Рема питального речення, яка є центром запиту, у змістовому плані є відкритою [37, с. 18].

На думку Г. А. Вейхмана, *предикативне членування* не обмежується межами речення [59]. Мовний потік він членує на авто- та синсемантичні сегменти, де синтаксичною автосемантиєю вважається відсутність, а синсемантиєю – наявність у сегмента обов'язкових зовнішніх синтаксичних (так само лексико-синтаксичних та інтонаційних) зв'язків. У межах автосемантичного сегмента чи сполучення сегментів (речення чи синтаксична єдність) напруга виникає та ліквідується. Це – предикати. Синсемантичні сегменти, у яких напруга лише виникає, але не ліквідується, є суб'єктами (наприклад, питання, не постпозитивна підрядна частина). Синсемантичні сегменти, у яких напруга, що виникла за межами цього сегмента, лише ліквідується, виступають предикатами (наприклад, відповідь, постпозитивна головна частина).

О. І. Москальська [200; 201; 202] зосередила увагу на контексті та його впливі на АЧР, указавши три основні моделі тема-рематичного ланцюга (Рис. 3.10, Рис. 3.11, Рис. 3.12) [202, с. 15].

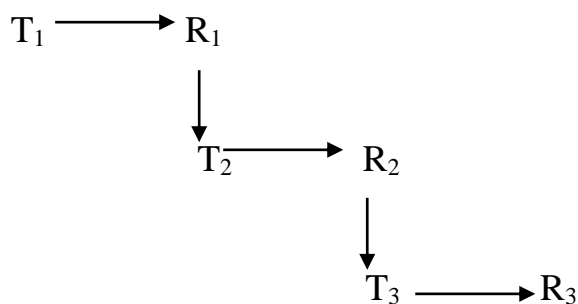

Рис. 3.10. Проста лінійна тематична прогресія

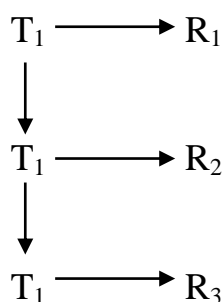

Рис. 3.11. Тема-рематичний ланцюг з наскрізною темою

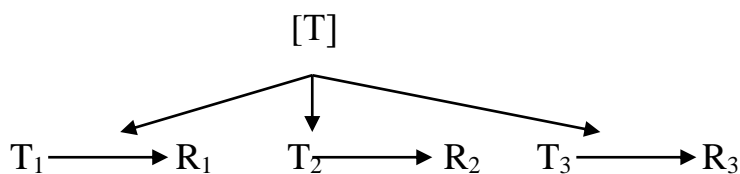

Рис. 3.12. Тема-рематичний ланцюг на основі похідних тем, які впливають із загальної теми (гіпертеми)

Сегменти тема-рематичних ланцюгів, побудованих на основі похідних тем, пов'язані за допомогою синтаксичного паралелізму, який полягає в повторенні тієї ж моделі речення й у симетричному розташуванні головних членів речення.

Описані моделі комунікативної прогресії трапляються не лише в чистому вигляді, а значно частіше в різних комбінаціях одна з одною [там само, с. 16].

Грунтовним є дослідження В. Є. Шевякової, яка продовжила зіставлення синтаксичного та актуального членування [317; 318; 319; 320; 321; 322; 323; 447].

Дослідниця розкрила специфіку АЧР як розповідних, так і питальних речень. Загалом, її погляди дуже близькі до думок Я. Фірбаса. Відрізняються лише терміни для типів питань: *неозначено-предикатне питання* (тобто спеціальне питання), у якому нерозкритим є предикат, та *неозначено-зв'язкове питання* (загальне), у якому невідомим є характер зв'язку між суб'єктом та предикатом [317, с. 108].

Крім того, наголосимо й на таких зауваженнях дослідниці. По-перше, вона не визнавала існування зв'язки між суб'єктом та предикатом. По-друге, вважаючи предикат смисловим центром повідомлення, В. Є. Шевякова закликала не недооцінювати роль суб'єкта, оскільки інформація речення створюється сполученням предиката та суб'єкта.

Детально В. Є. Шевякова торкнулася питання смислового контексту (видів логічного зв'язку між реченнями) і виокремила три види [322, с. 96–111].

1. Ланцюговий контактний зв'язок (проста лінійна тематична прогресія в О. І. Москальської) – нове кожного речення перетворюється у відоме наступного, а про нього так само знову повідомляється нове.

2. Паралельний зв'язок (тема-рематичний ланцюг з наскрізною темою в О. І. Москальської) – дане попереднього речення залишається даним (темою) наступного, а нове попереднього не перетворюється на дане наступного, воно чи залишається новим для наступного, проте в зміненому вигляді – розширеному чи скороченому, чи замінюється іншим новим.

3. Лінійний зв'язок – і дане, і нове суміжних речень різні. Цей вид логічного зв'язку між реченнями наочно підтверджує відносність поняття *відомість* даного, наголошує на існуванні так званого позаконтекстуального суб'єкта (низка лінгвістів цей суб'єкт називають *новою* темою, а деякі взагалі не вважають темою, об'єднуючи її з ремою та вважаючи все моноремою).

Я. Г. Тестелець трактував терміни *дане* та *нове* не так, як більшість мовознавців. Усупереч традиції, дослідник відносив *дане* та *нове* не до синтаксичних об'єктів, а до семантичних. Унаслідок цього частина значення того ж слова може відноситися до *даного*, а частина – до *нового* [294, с. 62].

Учений використав у своєму дослідженні знак \exists , під яким він мав на увазі оператор введення змінної в розгляд, незалежно від наявності чи відсутності в семантичній структурі окремого твердження про існування та одиничність об'єкту, позначеного даною змінною. Відповідно, цей знак не дорівнює слову «існувати» у трактуванні дослідника. Так, речення рос. *Миша читает не книгу, а газету* – укр. *Мишко читає не книгу, а газету* Я. Г. Тестелець представив у такому вигляді на семантичній мові: « $\exists \times$ (Миша читает \times & \times есть газета)» « $\exists \times$ (Миша читает \times & \times есть книга)» [там само, с. 63]. Отже, у сфері думки мовця виявляється два висловлення.

На думку Н. О. Слюсареві, якщо протиставити актуальний синтаксис логічному, то варто наголосити, що логічний синтаксис передає об'єктивні відношення між предметами та явищами пізнаваної людиною дійсності, що її оточує. Актуальний синтаксис дає можливість для її суб'єктивного опису в категоріях комунікативного завдання (чи настанови) [278, с. 85].

Темою дослідниця вважала предмет, виражений іменними частинами мови, тобто іменником чи його еквівалентами, суб'єктивно обраний мовцем для

повідомлення про нього деяких відомостей. Тема є тим пунктом висловлення, який визначає ступінь контекстуальної залежності цього висловлення від попередніх та наступних. Тема має такі функції: динаміка тексту, ідентифікація та референція [там само, с. 113].

Функція ідентифікації яскраво виступає під час використання подвійної теми, тобто назви того ж референта двічі в межах одного речення, де одна номінація представлена займенником, а обидві номінації співвідносяться з одним присудком [там само, с. 116–117].

Подвійна тема подібна до особливого випадку підсилення теми, яке можна знайти в конструкціях з прикладкою. У них також явно виступає ідентифікаційна функція. Такі випадки можна назвати ускладненою темою, тому що прикладка містить рематичний відтінок [там само, с. 117].

Рема, чи інформаційний фокус, маркується інтонаційним ядром, тобто виділяється наголосом чи зміною контуру. Саме до цього елемента мовець прагне повернути увагу слухача. Здебільшого він розташований у кінці речення. Водночас можливе й переміщення фокусу [там само, с. 122].

Н. О. Слюсарева вважала дієслово важливим для тема-рематичних структур англійської мови й не погоджувалася відносити його до переходу від теми до реми, уміщуючи його до складу реми [там само, с. 127].

Для англійської мови характерна дієслівна конструкція з подвійною ремою, перша складова якої може бути представленою іменною чи ад'єктивною частиною, а друга – інфінітивом [там само, с. 130]. Особливий випадок подвійної реми – це сполучення з модальними дієсловами [там само, с. 131].

У працях з теорії інформації неодноразово наголошувалося, що людина, сприймаючи та переробляючи інформацію у своїй свідомості, відчуває вплив соціального та особистого досвіду, який відкладається в семантичних категоріях, якими вона оперує. Одночасно відбувається ціннісна орієнтація сприйнятого свідомістю. Крім того, отримання інформації суб'єктом зумовлюється властивостями об'єкта, оскільки людина співвідносить те, що пізнає, з тим, що вже є у свідомості, тобто усталеним чи стійким знанням про стійкі властивості

об'єкта. Водночас, кожний об'єкт розглядається як єдність стійкого та змінного. Саме останнє, виступаючи на тлі стійкого, виявляється носієм нової інформації. Отже, стійкість пов'язана з категорією тотожності, а змінність – з категорією розбіжності. Інакше кажучи, в об'єкті можна виокремити первинну структуру як носія потенціальної, латентної інформації та вторинну структуру, яка змінила низку параметрів, як носія актуальної інформації. Отримання людиною інформації зумовлюється не лише якостями об'єкта, який сприймається, а й досвідом та знаннями суб'єкта, у свідомості якого здійснюється визначення цих властивостей у параметрах категорій тотожності та розбіжності, стійкого та змінного [277].

Н. Д. Светозарова не поглиблювалася в дослідження АЧР. Вона запропонувала п'ять функцій інтонації [264, с. 18–22]: 1. Функція організації та членування мовленнєвого потоку. 2. Функція вираження ступеня зв'язку між одиницями членування. 3. Функція оформлення та протиставлення типів висловлень. 4. Функція вираження відношень між елементами інтонаційних одиниць (акцентуація різних моментів у висловленні). 5. Функція вираження емоційних значень та відтінків.

Н. Д. Арутюнова та Є. М. Ширяєв ставили перед собою завдання показати в найзагальнішому вигляді основні закономірності зміни комунікативної спрямованості буттєвих речень і спричинювані цими змінами структурні зсуви.

У класичному випадку темі в буттєвих реченнях відповідає локалізатор, а ремі – буттєве дієслово разом з ім'ям предмета: рос. *В нашем лесу / нет ягод* – укр. *У нашому лісі немає ягід* [21, с. 53]. Такі речення є нейтральними та не залежать від контексту. Інтонаційна схема таких речень відповідає загальній просодичній нормі російської мови та має підвищення тону на останньому слові теми (*лесу*) та зниження тону на останньому слові реми (*ягод*).

У висловленнях такого плану повідомляється про наявність, існування (чи про відсутність, неіснування) у певній області предметів того чи іншого класу.

Рема в таких висловленнях подвійна: вона з'єднує буттєве та таксономічне значення, тобто буттєве речення повідомляє одночасно про наявність / відсутність

предметів у тій чи іншій області та про їхнє входження до певного розряду, властивості якого відомі адресатові [там само].

Речення цього типу не співвідносяться з питаннями. Це пояснюється тим, що повідомлюване семантично двочленне, питання ж зосереджує увагу адресата на якійсь одній смисловій ланці. Проте в розмовному мовленні нейтральні буттєві речення можуть використовуватися у відповідях на питання, які не вказують на рід (вид) предметів [там само, с. 54]: рос. *В этом лесу что-нибудь есть?* – *Да, в этом лесу что-нибудь есть* – укр. *У цьому лісі що-небудь є?* – *Так, у цьому лісі щось є* [там само, с. 55].

Урівноваженість буттєвих речень створюється семантично подвоєною ремою, яка містить буттєве дієслово та ім'я предмета. У тексті, а особливо в діалозі, буттєве речення легко втрачає рівновагу: то один, то інший компонент реми набуває особливого комунікативного значення. Переміщення центру повідомлення спричиняє зміни в інтонації, розподілі логічного наголосу, порядку слів і под.

Особливим комунікативним різновидом нейтрального типу є *інтродуктивні*, чи *презентативні*, речення. Їхня мета полягає в тому, щоб повідомити адресату про існування певного об'єкта (частіше особи), про який йде мова в подальшій оповіді чи розмові: рос. *Есть у меня один приятель* – укр. *Є у мене один приятель* [там само, с. 55]. Інтродуктивні буттєві речення обов'язково вимагають продовження.

Використання дієслівного компонента в таких реченнях є обов'язковим (рос. *есть, жить, жил-был* – укр. *є, жити, жив собі*) [там само].

Комунікативна рівновага буттєвих речень досить нестійка. Утрата комунікативної рівноваги починається із загального буттєвого питання, яке завжди спрямовує увагу адресата на певний тип інформації. У загальному буттєвому питанні інтерес зосереджується на буттєвому компоненті (*есть, нет*), який і несе на собі логічний наголос: рос. *У них есть дети?* – укр. *У них є діти?* [там само, с. 58].

Відповідь завжди відрізняється від розповідного речення просодичними рисами. У відповіді наголос не об'єднує буттєве дієслово з ім'ям предмета: рос. *Мыши в доме **есть**?* – ***Нет**, мышей в доме **нет*** – укр. *Миші в будинку є?* – *Ні, мишей у будинку немає* [там само, с. 59].

Актуалізація імені предмета відбувається в ситуаціях, коли відомою є наявність у певній області якогось предмета, проте невідомо, якого саме: рос. ***Что** у тебя в среднем ящике?* – *В ящике **письменные принадлежности*** – укр. *Що в тебе в середній шухляді?* – *У шухляді **письмові приладдя*** [там само, с. 62].

Речення, у яких логічний наголос падає на ім'я предмета, характерні для описового тексту.

Актуалізація локалізатора відбувається в тому випадку, коли мовець запитує про місцезнаходження неозначеного предмета, в існуванні якого в певній області він сумнівається: рос. ***Где** здесь **есть** булочная?* – укр. *Де тут знаходиться булочна* [там само, с. 65].

Дослідники розглянули й інший тип буттєвих речень – речення з подійним ім'ям. Подійні імена називають явища, характерна ознака яких – можливість застосувати до них часовий параметр: події мають часову протяжність та можуть бути орієнтованими на часовій осі: рос. *В комнатах **идет** уборка* – укр. *У кімнатах **відбувається** прибирання* [там само, с. 126]. У таких реченнях темою виступає обставина місця (*в комнатах*), а ремою конкретне дієслово та назва події (*идет уборка*). Умови та обставини актуалізації в таких реченнях подібні до умов буттєвих речень.

М. Ю. Федосюк мав на меті з'ясувати можливі способи передачі нової інформації ремою [298; 299]. На думку дослідника, художня проза не завжди дотримується експліцитного принципу передачі нової інформації, при якому тема висловлення позначає дещо вже відоме з попереднього тексту чи ситуації – «дане».

Під даним здебільшого розуміють «щось, що є відомим з конситуації». Проте дослідник одразу зробив кілька зауважень. По-перше, варто пам'ятати, що

рема є невідомою для слухача, а не мовця. По-друге, називаючи компонент висловлення *даним*, ми маємо на увазі обізнаність слухача лише у факті існування певних предметів, ознак чи ситуацій дійсності. По-третє, під змістом, який не передавався попереднім текстом і разом з тим даним, треба розуміти такі відомості про предмети, ознаки та явища дійсності, які відомі адресатові мовлення завдяки його життєвому досвіду [299, с. 41].

М. Ю. Федосюк так визначив термін *дане*: «данним є такі компоненти змісту висловлення, які позначають предмети, ознаки або ситуації, про існування яких в описаному фрагменті дійсності адресату мовлення вже відомо з попереднього тексту, колишнього життєвого досвіду, ситуації спілкування або з комбінації цих джерел» [там само, с. 42].

Даючи визначення даного, М. Ю. Федосюк спирався й на термін *прагматичної пресупозиції (презумпції)* – такий компонент змісту висловлення, який мовець вважає істинним та вже відомим слухачеві: дане – це виражена деяким компонентом висловлення прагматична пресупозиція існування, яка збігається з реальними відомостями, наявними в слухача [там само, с. 43].

Дослідник також звернув увагу на способи імпліцитної передачі нового.

По-перше, воно може передаватися за допомогою такого словосполучення, один із залежних компонентів якого називає дане, а інші компоненти імпліцитно передають нову інформацію. Переважно такі словосполучення інформують про існування в уже відомому адресатові мовлення фрагменті дійсності деякого раніше не згаданого об'єкта чи невідомих читачеві властивостях чи діях вже відомих об'єктів [там само].

По-друге, для імпліцитної передачі нової інформації можуть слугувати й такі словосполучення, у яких уже відомий з попереднього контексту об'єкт, навпаки, позначається стрижневим словом, а визначення, яке стоїть біля цього слова, власне й передає нові відомості.

Третій спосіб імпліцитної передачі нової інформації в ремі полягає у використанні для позначення раніше згаданого предмета чи події такої назви, яка

є контекстним синонімом, проте в той же час по-іншому характеризує вже відомий адресатові мовлення об'єкт [там само, с. 44].

Можливий і четвертий спосіб імпліцитної передачі нової інформації. Він полягає у вміщенні до рем висловлень назв таких об'єктів, які не були згадані в попередньому контексті, проте пов'язані з раніше згаданими предметами асоціацією за суміжністю, що викликає ефект імпліцитного повідомлення щодо існування в описаному фрагменті дійсності заново названих об'єктів [там само, с. 45].

Зазвичай вважається, що є певна єдина комунікативна структура речення, через що різні описи – це підходи до того ж предмета. Між тим О. В. Падучева зазначала, що для розв'язання різних завдань потрібні, загалом, різні відомості, тому відмінність не в підході, а в сутності справи [230, с. 109].

Для побудови речення дослідниця виокремила такі 5 завдань [там само, с. 110–111]: 1) розставити слова та інтонувати речення (встановити його лінійно-інтонаційну структуру) під час синтезу речення з його синтаксичного пред'явлення, тобто на основі заданого лексичного та синтаксичного складу; 2) інтонувати речення з уже розташованими словами; 3) з'ясувати, які значення передаються в цій мові варіюванням лінійно-інтонаційної структури речення, тобто порядку слів та інтонації; 4) установити місце заперечення під час породження речення з його семантичного пред'явлення; 5) виразити оптимально наявний зміст: смисл та різні акценти, контрасти, мінливі фокусування тощо.

Розглядаючи явище АЧР, варто також звернути увагу на дослідження АЧР у східних мовах і зазначити, що більшість даних є подібними до даних індоєвропейських мов. Так, дослідження О. Ю. Айхенвальд (берберська мова), А. Г. Білової (арабська мова), І. Ш. Козинського, Н. К. Соколовської (австралійські мови), Н. В. Омеляновича (бірманська мова), М. Н. Орловської (монгольська мова) засвідчили, що АЧР у цих мовах тісно пов'язане із синтаксичним [70].

3.4. Дослідження актуального членування речення в мовознавстві кінця ХХ ст.

Дослідження АЧР, що проводилися впродовж 90-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст., мають переважно прикладний характер, спрямовані на вивчення АЧР різних типів речення в різних мовах.

Праці О. М. Селіверстової та Л. А. Прозорової цікаві тим, що дослідниці виокремили два самостійних явища «функціонально-семантичної сфери АЧР»: комунікативну перспективу й інформативну структуру (термін М. Галідея) [267, с. 189].

Для пояснення комунікативної перспективи висловлення вчені використали поняття *пропозиції*. *Пропозиція* – реляційна структура, створена набором елементів (агенс, пацієнс, локатив, предикат) та сіткою відношень, які їх об'єднують [там само]. Ці елементи можуть розподілятися за кількома рівнями.

Комунікативна перспектива задає, по-перше, порядок розташування елементів пропозиції, який при цьому необов'язково має лінійний характер.

По-друге, комунікативна перспектива визначає векторність відношень, які зв'язують елементи та можуть змінювати свій напрямок (рос. *Мальчик пишет – Пишет мальчик*).

По-третє, комунікативна перспектива може змінювати область дії семантичних відношень, які з'єднують елементи пропозиції [там само]. Отже, накладання комунікативної перспективи на пропозицію означає, що зроблено вибір між можливими позиціями елементів, усі семантичні зв'язки отримали напрямок та реалізовано один з можливих варіантів області їхньої дії (якщо є кілька варіантів).

Елементи пропозиції, побудованої відповідно до комунікативної перспективи, О. М. Селіверстова та Л. А. Прозорова назвали *комунікативними елементами*. Оскільки семантичні відношення, які об'єднують комунікативні елементи, мають векторність, то комунікативні елементи, на які орієнтовано семантичне відношення, можуть бути *елементами, які характеризуються (характеризуємыми)*, а комунікативний елемент, який приписує йому відповідну

характеристику, – тим *елементом, який характеризує (характеризуючим)*. Кожний комунікативний елемент виконує чи першу, чи другу функцію.

Інформативна структура, на думку дослідниць, визначається відношенням *нового й відомого (даного)* [там само, с. 190] і може впливати на вибір комунікативної перспективи, проте не тотожна їй та не визначає її одноставно.

О. Йокояма у своєму дослідженні вживала термін *теорія комунікативної компетенції (transactional discourse model)*. Учена аналізувала комунікацію як процес передачі знань від одного співрозмовника до іншого відповідно до правил кооперації. У моделі, створеній на основі цієї теорії, співрозмовники А і В представлені двома множинами знань А і В, які перетинаються. До складу множин А та В входять підмножини C_a та C_b , які складаються з тієї частини їхніх знань, яка активізована в момент безпосередньо перед висловленням. У той момент, коли А починає говорити, C_b є підмножиною C_a , оскільки в того, хто приготувався говорити, активізованих знань більше, ніж у того, хто приготувався слухати, принаймні щодо тієї пропозиції, яку мовець збирається повідомити слухачеві. У момент після висловлення ця різниця може дорівнювати нулю, тому що названа пропозиція стала частиною не лише C_a , а й C_b , тобто ці множини збігаються [139, с. 94].

Вартим уваги видається розрізнення дослідницею семи видів знання: знання коду (мається на увазі так звана мовна компетенція, тобто знання граматики чи лексикону), референтне знання (яке дозволяє «наклеїти етикетку» на референта, вичленити його з множини подібних до нього), пропозиціональне знання (яке дозволяє назвати певну дію), предикаційне знання (яке дозволяє поставити питання *Що сталося?*, коли людина знає, що щось сталося, проте не знає, що саме), специфікаційне знання (яке дозволяє назвати учасника та обставини дії, наприклад, відповісти на питання *Що це там упало?*), екзистенційне знання (яке дозволяє запитати *Хто це?*) та знання дискурсивної ситуації (припущення мовця про те, що міститься в множинах А, В, C_a та C_b , тобто про те, що міститься на перетині цих множин) [там само, с. 95–96].

О. Йокояма виділила в комунікативному процесі *перші* та *неперші* висловлення. Перші висловлення є найбільш наближеними до контекстуально чи конситуативно незалежних висловлень. Такі висловлення можуть мати два види знань: дейктична низка (тобто референтні знання учасників комунікативного акту та їхня орієнтація за місцем та часом висловлення) і предикаційне знання (знання того, що щось сталося) [там само, с. 96].

Неперші висловлення відрізняються від перших тим, що в момент, який передує непершому висловленню, можна розраховувати на місцезнаходження в перетинанні S_a та S_b не лише предикаційного та дейктичного знання, а й усього того, що було переміщеним туди в результаті попереднього висловлення. Це, звісно, збільшує набір знань, які мають об'єктивне право посісти початкову позицію в подальшому, непершому висловленні [там само, с. 99].

А. П. Загнітко, як і переважна більшість учених, розрізняв два аспекти речення: конструктивний (статичний) та комунікативний (динамічний) [111; 112; 113]. Їх відмінність полягає в тому, що при конструктивному підході до речення воно розглядається як автономна одиниця й усі її особливості пояснюються з внутрішньої структурації, тобто через його власну формально-граматичну будову.

При комунікативному підході речення аналізується не як самостійна автономна величина, а як частина тексту, тобто воно розглядається в тому лінгвістичному та екстралінгвістичному контексті, у якому воно існує й набуває різноманітних стилістичних модифікацій [111, с. 121].

Комунікативна будова речення характеризується незалежністю від формально-граматичної. Вона визначається мовним контекстом, комунікативним завданням, що виникає в цьому контексті й відносно якого речення організовує порядок своїх компонентів, і відбувається наголошення певного елемента. Тому те саме речення, що має формально-граматичну будову, під час функціонування в різних текстах з нерівнорядними комунікативними завданнями створює кілька комунікативних одиниць, що відрізняються актуальною інформацією. Водночас АЧР зумовлює видозміну граматичної будови речення: порядок слів і фразовий наголос [там само, с. 122].

Т. Є. Янко, досліджуючи АЧР в комунікативному аспекті [335; 336], виокремила три типи комунікативних значень: 1) комунікативні значення, які *конституують* мовленнєві акти, чи власне ілокутивні значення (значення реми, яке конститує мовленнєвий акт повідомлення й перетворює речення на повідомлення, що відрізняється від питання; значення інтерогативності, яке утворює питання й робить питання питанням; значення імперативності тощо); 2) комунікативні значення, які *не конституують* мовленнєві акти, чи невласне ілокутивні значення, які протиставлені тим значенням, що конституують, і яких у реченні може не бути; вони слугують основою для початку здійснення мовленнєвого акту (значення теми, значення відомого (невласне питального компонента) у питанні та ін.); 3) комунікативні значення, які *модифікують* компоненти мовленнєвих актів і яких також може не бути (контраст, верифікація, емпфаза тощо).

Комунікативні значення перших двох типів сумісні зі значеннями третього типу, тобто існує контрастна тема, контрастна рема, контрастний питальний компонент, контрастний непитальний компонент і контрастний імператив, верифікативна тема, верифікативна рема, емпфатична рема, емпфатичний питальний компонент питання [335, с. 19].

Комунікативні значення передають відношення між мовцем, слухачем та світом. Найважливіший тип комунікативних значень визначає намір мовця виступити з повідомленням чи констатацією факту, поставити питання, дати наказ, висловити сильні почуття з приводу ненормативних явищ життя, покликати.

Комунікативні значення та їхні комбінації становлять план змісту так званих *комунікативних складових*, а самі комунікативні складові є компонентами *комунікативних структур*. Комунікативні структури втілюють у собі *комунікативні стратегії* мовців [там само, с. 20].

Комунікативна складова слугує носієм комунікативного значення. Теми, реми, питальні та непитальні компоненти питань, контрастні теми, контрастні

реми – це приклади комунікативних складових. Комунікативна складова є лінійним фрагментом речення, іноді розірваним [там само, с. 35].

На думку дослідниці, комунікативна стратегія мовця полягає у виборі комунікативних намірів та розподілі квантів інформації за комунікативними складовими. Комунікативна складова передбачає: 1) вибір глобального мовленнєвого наміру; 2) вибір тих компонентів семантики речення та екстралінгвістичної конситуації, які відповідають модифікаційним комунікативним значенням; 3) визначення того, який об'єм інформації припадає на одну тему, одну рему тощо; 4) співвіднесення квантів інформації щодо ситуації зі станами свідомості співрозмовників і чинником емпатії; 5) визначення порядку розташування комунікативних складових; 6) налаштування комунікативної структури висловлення на певний комунікативний режим, стиль та жанр [336, с. 34].

Основну увагу у своєму дослідженні Т. Є. Янко приділила інтонації, яка маркує тему та рему, детально розглянувши типи інтонації, навівши приклади та тонограми [там само, с. 26–27].

С. Г. Ільєнко розглядала АЧР не як особливий рівень мови, а як специфічний комунікативно-синтаксичний аспект синтаксису, протиставлений конструктивно-синтаксичному аспекту [131].

Осмислення специфіки власне комунікативного аспекту, на думку С. Г. Ільєнко, доцільно пов'язати з уявленням про *комунікативну вісь*, з одного боку якої знаходиться мовець («Я»), а з іншого – слухач («Ти»). Актуалізація висловлення відбувається з незмінною орієнтацією на слухача, проте з урахуванням позиції мовця. АЧР є тим універсальним засобом, який у певному сенсі покликаний відбивати як позицію мовця (його комунікативний намір), так і позицію слухача (його *комунікативну підготовленість*).

Уведення понять *комунікативна вісь* та *комунікативна підготовленість* виконує методичне, а не теоретичне завдання, дозволяючи розглянути АЧР на ширшому тлі комунікативного процесу, який є двостороннім за своєю природою. Крім того, орієнтація на поняття *комунікативна вісь* дозволяє виявити

інтерпретаційне місце для таких фактів мови, як звертання та вставні слова, які в традиційному, не аспектному, висвітленні нерідко опиняються на задвірках граматичної системи. Вони оголошувалися то «словами, непов'язаними з реченням та його членами речення», то отримували статус члена речення, проте такого, який вступає в особливий зв'язок з іншими членами речення [там само, с. 402]. Між тим складнощі кваліфікації звертань та вставних слів пов'язані з неправомірністю їхнього віднесення до власне стройових компонентів, якими вони не є, а виступають як компоненти власне комунікативні.

Щодо компонентів АЧР, С. Г. Ільєнко підтримала ідею бінарного поділу речення на тему та рему [там само, с. 403], проте не заперечила й ідею інформаційних центрів О. О. Лаптевої, оскільки ці концепції охоплюють різні типи мовлення, а відтак доповнюють одна одну. У них ті ж засоби реалізації комунікативної розчленованості: порядок слів, інтонація, частки, проте роль порядку слів у цих двох видах членування різна. Основна закономірність АЧР бінарного характеру – тяжіння реми до кінця висловлення, після теми.

Говорячи про використання АЧР для мовленнєвої організації складного речення, на думку С. Г. Ільєнко, варто звернути увагу на факт, який дослідники здебільшого не фіксують. Так, ідеться про інтерпозиційне використання підрядної частини складнопідрядного речення: підрядна частина, яка розділяє головну, може бути засобом чіткого розмежування теми та реми [там само, с. 407].

Л. О. Панасенко розглядала АЧР у комунікативному аспекті. Цікавим видається таке твердження. За когнітивного підходу проблема АЧР пов'язана з питанням семантичної асиметрії синтаксичних конструкцій та принципів, які контролюють семантико-граматичну правильність синтаксичних конструкцій.

Під *семантичною асиметрією* дослідниця розуміла семантичну несинонімічність двох речень, які є інверсивними формами просторових чи часових відносин [235, с. 23].

Семантична асиметрія передбачає семантичні та граматичні обмеження мовної системи в процесі утворення речення та тема-рематичного поділу: англ. *My sister resembles Madonna* – укр. *Моя сестра схожа на Мадонну* і

англ. *Madonna resembles my sister* – укр. *Мадонна схожа на мою сестру*, де друге речення здається неможливим.

Обмеження, які накладає мова, походять від обмежень, які накладає концептуальна система, так званий механізм *когнітивного якірування* (*cognitive anchoring* – процес пов'язання внутрішньої реакції з певним зовнішнім стимулом за визначенням Л. Талмі).

У межах когнітивного підходу синтаксичні структури вважаються формальними засобами, за допомогою яких мова представляє одну концепцію як покликання чи «якір» на іншу. Згідно з думкою Л. Талмі [429], *когнітивне якірування* вміщує дві фундаментальні функції когнітивної системи: фігуру та підґрунтя. Поділ на тему – рему, властивий мові, керується поділом на *фігуру – підґрунтя / тло* (*figure – ground*), які є властивими концептуальній системі.

Отже, семантична асиметрія, а відтак і тема-рематичне членування речення, можуть бути висвітленими вибором об'єктів з різними можливостями виступати покликанням, і саме в цьому розумінні стає зрозумілим, чому речення *Madonna resembles my sister* є неможливим.

Аналіз АЧР у різних аспектах можна знайти в доробках багатьох українських дослідників: Н. О. Курносової, Р. В. Курносової, С. В. Суховецької (порівняльний аналіз тема-рематичного членування в англійській та російській мовах, рекомендації для перекладу науково-технічних текстів з російської англійською мовою) [179]; В. М. Абашиної (актуальне членування російського складного речення в комунікативно-прагматичному висвітленні) [1], Н. В. Лешкової (особливості комунікативної організації граматично розчленованих складнопідрядних речень на матеріалі детермінантних складнопідрядних речень) [185]; Н. О. Меркулової, Є. Ю. Савченко, М. О. Вінтоніва (засоби тема-рематичного поділу висловлення) [197; 261; 67]; Т. М. Гапонової, М. О. Вінтоніва (актуальне членування складносурядних речень в українській мові) [79; 68] В. В. Орехова (актуальне членування неповних складнопідрядних речень прислівного типу) [228]; П. А. Іващенко (порівняння

актуального членування речення в текстах ділових бізнес-новин англомовних та україномовних вебсайтів) [137].

Зауважимо, що на сучасному етапі лінгвістичних досліджень багато дослідників вважають явище АЧР важливим і вносять відповідні питання до підручників і навчальних посібників [120; 168; 49; 266; 258].

Висновки до розділу 3

Учені Празької лінгвістичної школи сформували термінологічну, теоретичну та емпіричну основу дослідження актуального членування речення, накреслили напрями подальших досліджень.

Взаємозв'язок функціональної перспективи речення із синтаксисом та порядком слів вивчали й інші чеські вчені на засадах, закладених В. Матезіусом. М. Докуліль, Ф. Данеш та К. Гаузенблас виділили різні рівні структури речення, а також низку рівнів організації висловлення (семантичний і граматичний рівні, рівень функціональної перспективи речення). Я. Фірбас та П. Новак проаналізували засоби реалізації функціональної перспективи речення.

Й. Філіпець, досліджуючи драматичний текст, визначив у тексті три основні типи тематичної прогресії (проста лінійна немаркована прогресія; прогресія з темою, яка пронизує висловлення; прогресія з кількома темами, які пов'язані з однією розірваною ремою) і чотири модифікаційних типи (тип тісно переплетених тем текстової та ситуаційної послідовності; тип, у якому теми утворюють низку, змінюючи одна одну; тип прогресії з темою / ремою, яка повторюється; тип рематичних висловлень з еліптичною темою).

У дослідженнях чеських мовознавців представлений і морфологічний підхід до актуального членування (Я. Фірбас).

Поступово вчені все частіше почали спиратися на комунікативний синтаксис, використовуючи поняття *актуального членування* для пояснення відхилень порядку слів та під час вивчення інтонації в різних типах речень (Є. І. Кореневський, Л. М. Булгакова, Т. В. Строева, В. Т. Коломієць та ін.). Проте деякі лінгвісти використовували логічний (П. С. Попов, П. В. Таванець,

Г. В. Колшанський, В. Г. Адмоні, Є. М. Галкіна-Федорук, В. З. Панфілов, Ю. К. Щеглов, О. Л. Пумпянський, Г. А. Вейхман) і психологічний (О. О. Леонт'єв) підходи та відповідну термінологію.

Дуже важливими є дослідження смислового членування речення К. Г. Крушельницької: вона однією з перших серед російських мовознавців почала ґрунтовно описувати це явище. Її концепція ґрунтується на семантичному підході.

Значний розвиток концепція актуального членування отримала після праць І. П. Распопова, який не лише розглянув кореляцію граматичного та актуального членувань речення, а й виокремив шість типів речень залежно від розташування основи та предикованої частини.

Не всі дослідники погоджувалися з назвою та кількістю складових частин актуального членування. Так, Л. Теньєр наполягав на використанні зв'язки поряд з *підметом* та *присудком*, запозичивши термін у Г. Габеленца. На думку І. Ф. Вардуля, число компонентів має дорівнювати чотирьом: *тематичне*; *нове*; *те, що констатує*; та *ситуативне*. Н. Хомський запропонував терміни *топiк* та *коментар*. О. В. Падучева виокремила *незалежний початок*, *смилову тему*, *підкреслену смислову тему*, *нормальну рему*, *зсунуту рему*, *контрастний початок* та *емфатичну препозицію*.

Багато суперечок викликала й кількість рівнів у реченні. Так, В. В. Бабайцева та М. М. Гухман запропонували виділяти в реченні три рівні: граматичний, актуальний і логічний / смисловий.

Заслуговує на увагу дослідження питання логічного зв'язку між реченнями (Й. Філіпець, О. І. Москальська, В. Є. Шевякова).

У другій половині ХХ ст. учені неодноразово зверталися до питань термінології актуального членування (О. О. Лаптева, Б. О. Ільїш, І. І. Ковтунова, В. Є. Шевякова та ін.), вивчали значення актуального членування речення для таких прикладних дисциплін, як перекладознавство (Л. С. Бархударов, В. Дресслер, Л. О. Черняхівська, В. Є. Шевякова, Я. Г. Тестелець), генеративна лінгвістика (П. Сгалл, Н. Хомський), машинний переклад (Є. Гаїчова, П. Сгалл).

Явище актуального членування речення досліджувалося не лише на матеріалі індоєвропейських мов (хоча переважна більшість робіт спирається саме на ці мови), а й на матеріалі східних мов: берберська мова (О. Ю. Айхенвальд), арабська мова (А. Г. Белова), австралійські мови (І. Ш. Козинський, Н. К. Соколовська), бірманська мова (Н. В. Омелянович), монгольська мова (М. Н. Орловська).

Значний внесок у теорію актуального членування речення зробили українські дослідники. Так, І. Р. Вихованець докладно описав три варіанти функціонального синтаксису (семантичний синтаксис, синтаксис тексту та комунікативний синтаксис). А. П. Загнітко створив періодизацію еволюції поглядів на актуальне членування речення, виділивши чотири періоди, а також розглянув термінологію актуального членування. Дослідження Н. О. Курносової, Р. В. Курносової та С. В. Суховецької містять порівняльний аналіз тема-рематичного членування в англійській і російській мовах, рекомендації для перекладу науково-технічних текстів з російської англійською. В. М. Абашина описала актуальне членування російського складного речення в комунікативно-прагматичному висвітленні. Н. В. Лешкова дослідила особливості комунікативної організації граматично розчленованих складнопідрядних речень на матеріалі детермінантних складнопідрядних речень. Н. О. Меркулова, Є. Ю. Савченко, М. О. Вінтонів вивчали засоби тема-рематичного поділу висловлення. Т. М. Гапонова та М. О. Вінтонів подали детальний опис актуального членування складносурядних речень в українській мові. В. В. Орехов вивчав актуальне членування неповних складнопідрядних речень прислівного типу. П. А. Іващенко порівняла актуальне членування речення в текстах ділових бізнес-новин англійських та україномовних вебсайтів.

Основні положення цього розділу викладені в публікаціях автора [211; 212; 213; 215; 217; 219; 220; 221; 222; 420].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Докладно проаналізувавши динаміку вивчення явища актуального членування речення в науковій літературі, ми дійшли висновку, що в сучасній історіографії мовознавства немає студій, у яких би висвітлювався розвиток концепцій актуального членування речення комплексно. Наявні праці дають лише побіжний лінгвістичний огляд і не охоплюють тему дослідження в повному обсязі, оскільки автори відповідних праць не ставили перед собою такого завдання.

У дисертації комплексно розглянуто розвиток концепцій актуального членування, досліджено відповідне коло питань максимально повно, враховуючи еволюцію інтерпретацій лінгвістів. Отримані результати дали підстави сформулювати відповідні висновки, які мають теоретичне та практичне значення.

1. *Актуальне членування речення* – таке членування, при якому враховується комунікативне завдання в кожному конкретному акті мовлення. Таке завдання передбачає деяку інформацію, яку вважають відомою, та деяку інформацію, яку мовець бажає повідомити про відоме та яку, відповідно, вважають невідомою, новою. Найуживанішими термінами для позначення складових частин актуального членування речення стали *тема* та *рема*. Серед інших термінів слід відмітити *логічний суб'єкт* та *логічний предикат*, *психологічний суб'єкт* і *психологічний предикат*, *основу* та *ядро*, *дане й нове*, *відоме* та *повідомлюване*, *тему й предмет повідомлення*, *топiк* і *коментар*, *тему й кінцеву частину*, *тло й фігуру* тощо. Крім бінарного членування на тему та рему, наявне також членування на кілька елементів (*психологічний підмет*, *психологічний присудок* і зв'язка в Г. Габеленца, *тематичне*; *нове*; *те, що констатує*, та *ситуативне* у І. Ф. Вардуля) та градуальне членування (*комунікативний динамізм* у Я. Фірбаса, *власне логічний суб'єкт*, *абсолютний* та *дифузний логічний предикат* у Ю. К. Щеглова).

2. Увагу на явище, яке у ХХ ст. отримало назву *актуальне членування речення*, лінгвісти звертали й раніше, говорячи про *природний перебіг подій* та *природний перебіг думок* (Ц. Дюмарсе, Н. Бозе), про *природний підмет* і *присудок* та *штучний підмет* і *присудок* (Й. Аделунг). Найближчим до сучасного

трактування явища актуального членування був А. Вейль. Саме його концепція про *вихідний пункт висловлення та основну, кінцеву частину висловлення* стала безпосереднім джерелом учення В. Матезіуса. Вартим уваги є й той момент, що в концепції А. Вейля найважливішою є саме кінцева частина речення, а не початок, як у його попередників. Крім того, А. Вейль надавав великого значення видам логічного зв'язку між реченнями (пізніше це питання зацікавило Й. Філіпця, В. Є. Шевякову, О. І. Москальську).

3. Значним кроком уперед для актуального членування був і психологічний синтаксис Г. Габеленца, Г. Пауля, Ф. Вегенера та їхніх послідовників Г. Амманна, Е. Драха й К. Бооста. Основна заслуга Г. Габеленца – запровадження термінів *психологічний підмет* та *психологічний присудок*. Г. Пауль почав розглядати кореляцію актуального й граматичного членування (звичайно, без застосування цих термінів). Заслуговують на увагу доробки Г. Амманна, який запропонував терміни *тема* та *рема*, що найчастіше використовуються в сучасному актуальному синтаксисі.

У російському та українському мовознавстві кінця XIX ст. – початку XX ст. панівним підходом до актуального членування також був психологічний чи логічний (Ф. І. Буслаєв, О. О. Потебня, П. В. Смирновський, П. Ф. Фортунатов, О. О. Шахматов, О. М. Пешковський, Л. В. Щерба).

4. Формування теоретико-методологічної основи актуального членування речення розпочалося із синтаксичних студій учених Празької лінгвістичної школи. Цьому сприяло віднесення явища актуального членування до лінгвістичної, а не психологічної чи логічної царини. Найважливішим поштовхом для досліджень актуального членування стали праці В. Матезіуса. Саме він запропонував відповідний термінологічний апарат та сформулював одну з основних проблем – з'ясування кореляції актуального та формального (граматичного) членування речення. Крім В. Матезіуса, вагомий внесок у дослідження явища актуального членування речення зробили такі чеські лінгвісти, як Ф. Данеш, М. Докуліль, К. Гаузенблас, Я. Фірбас, Й. Філіпець, П. Адамець, П. Новак, П. Сгалл, К. Пала, Е. Бенеш, Л. Угліржова.

Проте й після появи праць В. Матезіуса деякі мовознавці продовжували застосовувати логічний (чи логіко-граматичний) підхід до явища актуального членування (П. С. Попов, П. В. Таванець, Г. В. Колшанський, В. Г. Адмоні, Є. М. Галкіна-Федорук, В. З. Панфілов, Ю. К. Щеглов, О. Л. Пумпянський та ін.).

5. На особливу увагу заслуговують концепції К. Г. Крушельницької та І. П. Распопова: саме ці мовознавці досліджували суто актуальне членування речення у зв'язку з порядком слів. К. Г. Крушельницька вживала терміни *сміслові членування й дане та нове*, що дозволяє охарактеризувати її підхід як семантико-синтаксичний. І. П. Распопов використав суто синтаксичний підхід, виділивши *основу висловлення та предиковану частину*. Саме його дослідження викликали широкий резонанс у російському мовознавстві.

У другій половині ХХ ст. дослідники приділили багато уваги термінології актуального членування речення та деяким дискусійним питанням (О. О. Лаптева, Б. О. Ільш, І. І. Ковтунова, У. Чейф, Г. А. Вейхман, В. Є. Шевякова), а також вивчали значення актуального членування речення для таких прикладних дисциплін, як перекладознавство (Л. С. Бархударов, В. Дресслер, Л. О. Черняховська, В. Є. Шевякова), генеративна лінгвістика (П. Сгалл, Н. Хомський), машинний переклад (Є. Гаїчова, П. Сгалл).

6. На кінець ХХ ст. мовознавці дослідили актуальне членування різних типів речення в різних мовах, а найголовніше – на основі таких підходів до цього явища: семантичного, синтаксичного, логіко-граматичного й комунікативного та морфологічного. За порівняно короткий час було накопичено значні практичні дані, створено ґрунтовну методологічну та теоретичну основу для подальших досліджень.

Явище актуального членування речення досліджувалося не лише на матеріалі індоєвропейських мов, а й на матеріалі східних мов: берберська мова (О. Ю. Айхенвальд), арабська мова (А. Г. Белова), австралійські мови (І. Ш. Козинський, Н. К. Соколовська), бірманська мова (Н. В. Омелянович), монгольська мова (М. Н. Орловська).

Значний внесок у теорію актуального членування речення зробили українські дослідники. Так, І. Р. Вихованець докладно описав три варіанти функціонального синтаксису. А. П. Загнітко створив періодизацію еволюції поглядів на актуальне членування речення, а також розглянув термінологію актуального членування. Дослідження Н. О. Курносової, Р. В. Курносової та С. В. Суховецької містять порівняльний аналіз тема-рематичного членування в англійській та російській мовах. В. М. Абашина описала актуальне членування російського складного речення в комунікативно-прагматичному висвітленні. Н. В. Лешкова дослідила особливості комунікативної організації граматично розчленованих складнопідрядних речень на матеріалі детермінантних складнопідрядних речень. Н. О. Меркулова, Є. Ю. Савченко, М. О. Вінтонів вивчали засоби тема-рематичного поділу висловлення. Т. М. Гапонова та М. О. Вінтонів подали детальний опис актуального членування складносурядних речень в українській мові. В. В. Орехов вивчав актуальне членування неповних складнопідрядних речень прислівного типу. П. А. Іващенко порівняла актуальне членування речення в текстах ділових бізнес-новин англійських та україномовних вебсайтів.

7. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в широкому залученні до аналізу матеріалів неіндоєвропейських мов, що дозволить створити універсальну теорію та вийти на якісно новий рівень узагальнень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

НАУКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Абашина В. М. Актуальне членування російського складного речення в комунікативно-прагматичному висвітленні : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.02 / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ, 2009. 40 с.
2. Абашина В. Н. Вопросы коммуникативно-прагматического описания сложного предложения в русском языке: аспект актуального членения. Львов : Изд. центр ЛНУ им. И. Франко, 2006. 344 с.
3. Абрамичева О. М. Теорія і практика молодогограматизму в українському і російському мовознавстві : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2005. 20 с.
4. Адамец П. Актуальное членение, глубинные структуры и перифразы. *Papers on Functional Sentence Perspective*. Prague, 1974. P. 189–195.
5. Адамец П. К вопросу о выражении референциальной соотнесенности в чешском и русском языках / пер. с чеш. Н. А. Кондрашова. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1985. Вып. XV. С. 487–497.
6. Адамец П. Порядок слов в современном русском языке. Prague : Academia, 1966. 96 с.
7. Адмони В. Г. Введение в синтаксис современного немецкого языка. Москва : Изд-во лит. на ин. яз., 1955. 391 с.
8. Адмони В. Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики. Ленинград : Наука, 1988. 240 с.
9. Адмони В. Г. Основы теории грамматики. Москва; Ленинград : Наука, 1964. 105 с.
10. Адмони В. Г. Теоретическая грамматика немецкого языка: Строй современного немецкого языка : учеб. пособие. 4-е изд., дораб. Москва : Просвещение, 1986. 333 с.

11. Айхенвальд А. Ю. О статусе топикализации в берберских языках. *Восточное языкознание: грамматическое и актуальное членение предложения* / сост. С. Б. Янкивер, отв. ред. В. Н. Солнцев. Москва : Наука, 1984. С. 11–31.
12. Алексеев М. Н., Колшанский Г. В. О соотношении логических и грамматических категорий. *Вопросы языкознания*. 1955. № 5. С. 3–19.
13. Амирова Т. А., Ольховиков Б. А., Рождественский Ю. В. История языкознания : учеб. пособие. Москва : Academia, 2003. 671 с.
14. Амирова Т. А., Ольховиков Б. А., Рождественский Ю. В. Очерки по теории лингвистики. Москва : Наука, 1975. 559 с.
15. Андерхилл Р. Причастия в турецком языке / пер. с англ. М. С. Полинской. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1987. Вып. XIX. С. 324–339.
16. Анохина С. П. Опыт сопоставительного подхода к актуальному членению предложения. *Сопоставительный анализ грамматической и лексической семантики*. Куйбышев : Изд-во КГПИ, 1982. С. 25–37.
17. Аристотель. Риторика. *Античные риторики*. Москва : МГУ, 1978. С. 15–164.
18. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы. Москва : Наука, 1976. 383 с.
19. Арутюнова Н. Д. Семантическая структура и функции субъекта. *Известия АН СССР. Серия литературы и языка*. 1979. Т. 38. № 4. С. 323–334.
20. Арутюнова Н. Д. Синтаксис. *Общее языкознание. Внутренняя структура языка*. Москва : Наука, 1973. С. 259–343.
21. Арутюнова Н. Д., Ширяев Е. Н. Русское предложение. Бытийный тип (структура и значение). Москва : Русский язык, 1983. 198 с.
22. Бабайцева В. В. Семантика простого предложения. *Предложение как многоаспектная единица (русский язык)* : сборник. Москва : МГПИ им. В. И. Ленина, 1983. С. 7–24.
23. Бабайцева В. В. Соотношение логического, актуального и синтаксического членения двусоставного повествовательного

нераспространенного предложения при морфологизированных главных членах. *Развитие русского языка в советскую эпоху*. Воронеж : Изд-во Воронежск. гос. ун-та, 1969. С. 33–35.

24. Багмут А. Й. Інтонаційна будова простого розповідного речення у слов'янських мовах. Київ : Наук. думка, 1970. 176 с.

25. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / пер. с 3-го франц. изд. Е. В. и Т. В. Вентцель; ред., вступит. статья и примеч. Р. А. Будагова. Москва : Изд-во иностр. лит., 1955. 416 с.

26. Барнет В. К принципам строения высказываний в разговорной речи. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1985. Вып. XV. С. 524–528.

27. Бархударов Л. С. Структура простого предложения современного английского языка. Москва : Высш. шк., 1966. 200 с.

28. Белова А. Г. Синтаксическое и актуальное членение в письменном тексте арабского языка. *Восточное языкознание: грамматическое и актуальное членение предложения* / сост. С. Б. Янкивер, отв. ред. В. Н. Солнцев. Москва : Наука, 1984. С. 32–38.

29. Белошапкина В. А. Сложное предложение в современном русском языке (некоторые вопросы теории). Москва : Просвещение, 1967. 160 с.

30. Белошапкина В. А. Современный русский язык: Синтаксис. Москва : Высш. школа, 1977. 248 с.

31. Березин Ф. М. История лингвистических учений : учеб. пособие. Москва : Высш. школа, 1975. 394 с.

32. Березин Ф. М. История русского языкознания : учеб. пособие. Москва : Высш. школа, 1979. 223 с.

33. Бернштейн С. И. Основные понятия грамматики в освещении А. М. Пешковского // Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. Москва : Просвещение, 1956. 511 с.

34. Бертагаев Т. А. О сегментации или о членении предложения. *Члены предложения в языках различных типов*. Ленинград : Наука, 1972. С. 87–97.

35. Білодід О. І. Граматична концепція О. О. Потебні. Київ : Вища школа, 1977. 302 с.
36. Білодід О. І., Кримський О. І. О. О. Потебня і філософська традиція. *Наукова спадщина О. О. Потебні і сучасна філологія. До 150-річчя з дня народження О. О. Потебні* : зб. наук. праць. Київ : Наук. думка, 1985. С. 4–10.
37. Блох М. Я. Коммуникативные типы предложений в аспекте актуального членения. *Иностранные языки в школе*. 1976. № 5. С. 14–22.
38. Блох М. Я. Теоретическая грамматика английского языка : учебник. Москва : Высш. шк., 1983. 383 с.
39. Бондарко А. В. Грамматическая категория и контекст. Москва : Наука, 1971. 116 с.
40. Борисенко Т. Л. О различных аспектах исследования тематического компонента актуального членения предложения. *Коммуникативно-синтаксический и стилистический аспекты анализа текста* : сб. статей. Москва : УДН, 1980. С. 22–33.
41. Брызгунова Е. А. Интонация и смысл предложения. *Русский язык за рубежом*. 1967. № 1. С. 35–41.
42. Брызгунова Е. А. О смыслоразделительных возможностях русской интонации. *Вопросы языкознания*. 1971. № 4. С. 42–52.
43. Будагов Р. А. Портреты языковедов XIX – XX вв.: Из истории лингвистических учений. Москва : Наука, 1988. 317 с.
44. Будагов Р. А. Язык – реальность – язык. Москва : Наука, 1983. 262 с.
45. Булаховський Л. А. О. О. Потебня, великий мовознавець нашої Батьківщини (до 60-річчя з дня смерті). *Українська мова в школі*. 1951. № 5. С. 7–15.
46. Булаховський Л. А. Питання синтаксису простого речення в українській мові. *Дослідження з синтаксису української мови*. Київ : Академія Наук УРСР, 1958. С. 5–28.

47. Булгакова Л. М. Место подлежащего относительно сказуемого в современном английском языке. *Иностранные языки в школе*. 1950. № 2. С. 24–32.
48. Булыгина Т. В. Пражская лингвистическая школа. *Основные направления структурализма*. Москва : Наука, 1964. С. 46–126.
49. Бурмистрович Ю. Я. Важнейшие концепции современной русистики : учеб. пособие. Абакан : Изд-во Хакасск. гос. ун-та им. Н. Ф. Катанова, 2008. 216 с.
50. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. Москва : Учпедгиз, 1959. 624 с.
51. Быков В. Б. О соотношении синтаксического и коммуникативного аспектов сложноподчиненного причинного предложения в русском языке (на материале произведений XVIII века). *Komminucativ-funktionale Sprachbetrachtung : Beitrage zur III. Internationalen Konferenz über kommunikativ-funktionale Sprachbetrachtung in Halle (Saale) am 25. und 26. November 1980*. 1981. Teil III. S. 26–29.
52. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка : учебник. 3-е изд., испр. Москва : Высш. школа, 1991. 432 с.
53. Валгина Н. С. Теория текста: учеб. пособие. Москва : Логос, 2003. 280 с.
54. Валько О. В. Емфаза як категорія комунікативної структури речення. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Філологічна"*. 2016. Вип. 62. С. 56–58.
55. Вардуть И. Ф. К обоснованию актуального синтаксиса. *Язык и мышление: сб. статей*. Москва : Наука, 1967. С. 115–122.
56. Вардуть И. Ф. О двух синтаксических уровнях языка. *Исследования по японскому языку : сб. статей*. Москва : Наука, 1967. С. 5–19.
57. Вардуть И. Ф. Основные понятия актуального синтаксиса. *Исследования по японскому языку : сб. статей*. Москва : Наука, 1967. С. 20–29.

58. Васильєв В. О. Про інтонаційні засоби вираження реми (на матеріалі англійської і російської мов). *Інтонація як мовний засіб вираження думки* / за ред. А. Й. Багмут. Київ : Наук. думка, 1975. С. 7–17.

59. Вейхман Г. А. Предикативное членение высших синтаксических единиц. *Вопросы языкознания*. 1977. № 4. С. 49–56.

60. Виноградов В. В. Идеалистические основы синтаксической системы проф. А. М. Пешковского, ее эклектизм и внутренние противоречия. *Вопросы синтаксиса современного русского языка*. Москва : Учпедгиз, 1950. С. 36–74.

61. Виноградов В. В. Из истории изучения русского синтаксиса (от Ломоносова до Потебни и Фортунатова). Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1958. 400 с.

62. Виноградов В. В. Некоторые задачи изучения синтаксиса простого предложения (На материале русского языка). *Вопросы языкознания*. 1954. № 1. С. 3–29.

63. Виноградов В. В. О членении предложения и о членах предложения // Виноградов В. В. Грамматика русского языка. Москва : Изд-во АН СССР, 1960. Т. 2. Синтаксис. Ч. II. С. 86–98.

64. Виноградов В. В. Синтаксические взгляды профессора А. В. Добиаша // Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике / сост. М. В. Ляпон, Н. Ю. Шведова. Москва : Наука, 1975. С. 328–356.

65. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 222 с.

66. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ : Наук. думка, 1992. 222 с.

67. Вінтонів М. О. Видільні частки в комунікативному аспекті речення. *Лінгвістика* : зб. наук. праць. Луганськ, 2010. № 2. С. 276–280.

68. Вінтонів М. О. Складносурядні речення в аспекті актуального членування. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2015. № 5. Т. 2. С. 18–21.

69. Вінтонів М. Статус реми в структурі висловлення. *Типологія та функції мовних одиниць*. 2015. № (2) 4. С. 31–40.

70. Восточное языкознание: грамматическое и актуальное членение предложения / сост. С. Б. Янкивер, отв. ред. В. Н. Солнцев. Москва : Наука, 1984. 187 с.

71. Всеволодова М. В. Текст как категориальная единица коммуникативного уровня языка (о некоторых проблемах прикладной лингвистики). *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць / укл. А. П. Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк, 2008. Вип. 16. С. 245–251.

72. Всеволодова М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса. Москва : МГУ, 2000. 502 с.

73. Гаичова Е. Сгалл П. Актуальное членение языка и его место в описании языка. *Формальное описание структуры естественного языка* : сб. науч. трудов. Новосибирск, 1980. № 10. С. 39–60.

74. Гак В. Г. К проблеме синтаксической семантики (семантическая интерпретация «глубинных» и «поверхностных» структур). *Инвариантные синтаксические значения и структура предложения* : сб. науч. трудов. Москва, 1969. С. 77–85.

75. Гак В. Г. Коммуникативные трансформации и системность средств логического выделения во французском языке. *Филологические науки*. 1975. № 5. С. 49–59.

76. Гак В. Г. О семантической организации повествовательного текста. *Лингвистика текста*. Москва, 1976. С. 5–14.

77. Галкина-Федорук Е. М. Выражение неопределенности в современном русском языке неопределенными местоимениями и наречиями. *Вопросы стилистики. К 70-летию К. И. Белинского*. Москва, 1966. С. 113–227.

78. Галкина-Федорук Е. М. Суждение и предложение. Материалы к курсам языкознания. Москва : МГУ, 1956. 73 с.

79. Гапонова Т. М. Актуальне членування складносурядних речень в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2010. – 20 с.

80. Гапонова Т. М. Типологія компонентів і засоби вираження актуального членування речення. *Теоретические и прикладные проблемы русской филологии* : научно-методич. сб. Славянск, 2011. Вып. XXI. С. 61–65.

81. Георгиева Е. Средства актуального членения в болгарском языке. *Papers on Functional Sentence Perspective*. Prague : Academia, 1974. P. 179–184.

82. Глущенко В. А., Тищенко К. А. Актуалістичний метод у працях з історії українського мовознавства. *Наукові праці*. Миколаїв, 2016. Вип. 266. Т. 278. Філологія. Мовознавство. С. 30–34.

83. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод: сучасні концепції. *Наукові праці*. Миколаїв, 2012. Вип. 183. Т. 195. Філологія. Мовознавство. С. 17–20.

84. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод і його структура. *Мовознавство*. 2010. № 6. С. 32–44.

85. Глущенко В. А. Порівняльно-історичний метод в українському та російському мовознавстві XIX ст. – 30-х рр. XX ст. : монографія. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2017. 255 с.

86. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Донецьк, 1998. 222 с.

87. Глущенко В. А. Про онтологічний компонент лінгвістичного методу. *Життя – у слові* : зб. наук. праць на пошану академіка В. М. Русанівського. Київ, 2011. С. 454–458.

88. Головин Б. Н. Введение в языкознание. Москва : Высш. шк., 1977. 312 с.

89. Голуб О. М. Лінгвістична спадщина П. О. Бузука в сучасному контексті : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2006. 20 с.

90. Горбачик А. Л. Порядок слов и лексико-синтаксический состав предложения. *Русский язык за рубежом*. 1979. № 1. С. 84–86.
91. Горпинич В. А. Русский язык. Синтаксис : учебник. Київ : Вища школа, 1986. 248 с.
92. Грамматика современного русского литературного языка / отв. ред. Н. Ю. Шведова. Москва : Наука, 1970. 767 с.
93. Грамматические концепции в языкознании XIX века / отв. ред. С. Д. Кацнельсон. Ленинград : Наука, 1985. 296 с.
94. Гуревич В. В. Актуальное членение предложения в его разных проявлениях. *Вопросы языкознания*. 2004. № 3. С. 69–87.
95. Гухман М. М. Основные направления структурализма. Москва : Наука, 1964. 360 с.
96. Гухман М. М. Позиции подлежащего в языках разных типов. *Члены предложения в языках различных типов*. Ленинград : Наука, 1972. С. 19–35.
97. Данеш Ф., Вахек Й. Пражские исследования в области структурной грамматики на современном этапе. *Пражский лингвистический кружок*: сб. статей. Москва : Прогресс, 1967. С. 325–337.
98. Данеш Ф., Гаузенблас К. Проблематика уровней с точки зрения структуры высказывания и системы языковых средств. *Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие* : Доклады симпозиума 18–22 апреля 1967 г. Москва : Наука, 1969. С. 7–20.
99. Данеш Ф. Опыт теоретической интерпретации синтаксической омонимии. *Вопросы языкознания*. 1964. № 6. С. 3–16.
100. Даниленко В. П. Ономаσιологическая сущность концепции функциональной грамматики Вилема Матезиуса. *Филологические науки*. 1986. № 1. С. 56–62.
101. Даниленко В. П. У истоков учения об актуальном членении предложения (период до Анри Вейля). *Филологические науки*. 1990. № 5. С. 82–89.
102. Дейк Т. А. ван. Вопросы прагматики текста. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1978. Вып. VIII. С. 259–336.

103. Дейк Т. А. ван., Кинч В. Стратегии понимания связного текста / пер. с англ. В. Б. Смиренского. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1988. Вып. 23. С. 153–211.
104. Димитрова С. Актуализация предложения и ее зависимость от представления говорящего о степени осведомленности адресата (на материале русского языка). *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1985. Вып. XV. С. 535–545.
105. Добиаш А. В. Опыт семасиологии частей речи и их форм на почве греческого языка. Прага, 1897. 204 с.
106. Добиаш А. В. Синтаксис Аполлония Дискола. Киев, 1882. 160 с.
107. Елфимова Т. В. Соотношение актуального и грамматического членения в причинных сложноподчиненных предложениях с постпозитивной придаточной частью. *Спорные вопросы синтаксиса* : сб. статей. Москва : Изд-во Моск. ун-та им. М. В. Ломоносова, 1974. С. 199–215.
108. Есперсен О. Философия грамматики / пер. с англ. В. В. Пасека, С. П. Сафроновой. 2-е изд., стереотип. Москва : УРСС, 2002. 408 с.
109. Жихарева О. Л. Проблема походження східнослов'янських мов у мовознавстві ХІХ ст. – 20-х–30-х рр. ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2004. 22 с.
110. Загнітко А. А. Концептуальні постулати функціональної комунікативності проф. М. В. Всеволодovою. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк, 2008. Вип. 17. С. 321–325.
111. Загнітко А. П. Основи українського теоретичного синтаксису. Горлівка : ГДПШМ, 2004. Ч. II. 254 с.
112. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису. Донецьк : ДонНУ, 2006. 378 с.
113. Загнітко А. П. Український синтаксис: Науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс : навч. посіб. Київ : ІЗМН, 1996. Ч. 2. 1996. 240 с.
114. Загнітко А. Теорія граматики і тексту : монографія. Донецьк : Ноулідж (Донецьке відділення), 2014. 480 с.

115. Загнітко А. Типологія внутрішньотекстової тематичної прогресії: структурні та функційні параметри // Парадигмально-категорійні основи прикладної лінгвістики : монографія / А. Загнітко та ін. Вінниця : ТОВ Нілан-ЛТД, 2015. С. 187–207.
116. Загнітко А. Функційна типологічність у синтаксисі: внутрішньореченнєвий валентний простір // Тенденції розвитку української лексики та граматики. Ч. II : монографія / ред. І. Кононенко, І. Митнік, С. Романюк / А. Загнітко та ін. Варшава; Івано-Франківськ, 2015. С. 372–391.
117. Звегинцев В. А. Московская и Казанская школа языкознания // Звегинцев В. А. История языкознания XIX – XX веков в очерках и извлечениях. 3-е изд. Москва : Просвещение, 1964. Ч. 1. С. 184–186.
118. Звегинцев В. А. Мысли о лингвистике. Москва : Изд-во МГУ, 1996. 99 с.
119. Звегинцев В. А. Очерки по общему языкознанию. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1962. 384 с.
120. Зенков Г. С., Сапожникова И. А. Введение в языкознание: учеб. пособие. Бишкек: ИИМОП КГНУ, 1998. 218 с.
121. Зигварт Х. Логика / пер. с 3-го нем. изд. И. А. Давыдова. 4-е изд. Москва : Территория будущего, 2008. Т. 1. 464 с.
122. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. 3-е изд., стереотип. Москва : Едиториал УРСС, 2003. 368 с.
123. Золотова Г. А. О роли семантики в актуальном членении предложения. *Русский язык: вопросы его истории и современного состояния* ; под ред. Н. Ю. Шведовой. Москва : Наука, 1978. С. 142–154.
124. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. Москва : Наука, 1973. 352 с.
125. Золотова Г. А. Роль ремы в организации и типологии текста. *Синтаксис текста* : сб. статей. Москва : Наука, 1979. С. 113–133.

126. Зубенко К. В. Принципи класифікації частин мови у європейському мовознавстві XIX – XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2014. 20 с.

127. Зубкова Л. Г. Лингвистические учения конца XVIII – начала XX вв.: Развитие общей теории языка в системных концепциях. Москва : Изд-во Ун-та дружбы народов, 1989. 215 с.

128. Иванов В. В. Категория определенности-неопределенности и шифтеры. *Категория определенности-неопределенности в славянских и балканских языках*. Москва : Наука, 1979. С. 90–118.

129. Ившин В. Д. Синтаксис речи современного английского языка (Смысловое членение предложения) : учеб. пособие. 2-е изд., перераб. и дополн. Ростов-на-Дону : Феникс, 2002. 320 с.

130. Ившин В. Д. Стилистические и информационные возможности текста и его актуальное членение. *Теория перевода и методика обучения переводу* : тезисы докладов. Калуга : Изд-во Калужского СНИО, 1989. С. 18–20.

131. Ильенко С. Г. Русистика: Избранные труды. Санкт-Петербург. : Изд-во РПГУ им. А. И. Герцена, 2003. 674 с.

132. Ильиш Б. А. Об актуальном членении предложения. *Вопросы теории английского и немецкого языков*. Вологда, 1969. С. 27–33.

133. Ильиш Б. А. Строй современного английского языка: учебник. 2-е изд. Ленинград : Просвещение, 1971. – 367 с.

134. Исаченко А. В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении со словацким. Братислава : Изд-во Словацкой академии наук, 1960. 576 с.

135. Исаченко А. В. О грамматическом порядке слов. *Вопросы языкознания*. 1966. № 6. С. 27–34.

136. Исаченко А. В. Фразовое ударение и порядок слов. *To Honor Roman Jakobson*. The Hague; Paris, 1967. V. 2. P. 967–976.

137. Иващенко П. А. Актуальне членування речення у текстах ділових бізнес-новин англомовних та україномовних вебсайтів. *Науковий часопис НПУ*

імені М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов. 2013. Вип. 10. С. 107–113.

138. Інтонація як мовний засіб вираження думки / за ред. А. Й. Багмут. Київ : Наук. думка, 1975. 174 с.

139. Йокояма О. Теория коммуникативной компетенции и проблематика порядка слов в русском языке. *Вопросы языкознания*. 1992. № 6. С. 94–102.

140. Кадомцев О. Г. Інтонація як виразник комунікативної спрямованості висловлення. *Мовознавство*. 1973. № 1. С. 53–58.

141. Карат О. В. Діахронічні універсалиї в лінгвістиці ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / ДЗ "Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського". Одеса, 2015. 20 с.

142. Карлсон Л. Соединительный союз but / пер. с англ. М. А. Дмитриевской. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1986. Вып. XVIII. С. 277–299.

143. Карпухина Т. П. Место морфемного повтора в актуальном членении предложений с инвертированным порядком слов (на материале английской художественной прозы). *Вестник ТГПУ*. 2006. Вып. 4 (55). С. 71–77.

144. Категория определенности – неопределенности в славянских и балканских языках / отв. ред. Т. М. Николаева. Москва : Наука, 1979. 365 с.

145. Кацнельсон С. Д. Вступительная статья // Пауль Г. Принципы истории языка. Москва : Изд-во иностр. лит, 1960. С. 5–20.

146. Кацнельсон С. Д. Теоретико-грамматическая концепция А. А. Потебни. *Грамматические концепции в языкознании XIX века*. Ленинград : Наука, 1985. С. 59–78.

147. Кифер Ф. О роли прагматики в лингвистическом описании / пер. с нем. В. В. Туровского. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1985. Вып. XVI. С. 333–348.

148. Клець О. О. Проблема мовних союзів: лінгвоісторіографічний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2010. 20 с.

149. Ковалик І. І., Самійленко С. П. Загальне мовознавство : Історія лінгвістичної думки. Київ : Вища школа, 1985. 216 с.

150. Коваль Л. М. Предикативність односкладного речення: логічний та граматичний аспекти. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків, 2012. – Вип. 33. 2012. С. 117–122.

151. Ковтунова І. І. О порядке слов в русском языке (нормы словорасположения в книжно-литературной речи). *Русский язык в школе*. 1971. № 4. С. 7–12.

152. Ковтунова І. І. Порядок слов в русском литературном языке XVIII – первой трети XIX в. Пути становления современной нормы. Москва : Наука, 1969. 231 с.

153. Ковтунова І. І. Порядок слов как предмет грамматического изучения. *Вопросы языкознания*. 1973. № 4. С. 50–61.

154. Ковтунова І. І. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения : учеб. пособие. 2-е изд., стереотип. Москва : УРСС, 2002. 238 с.

155. Кодухов В. И. Введение в языкознание : учебник. 2-е изд., перераб. и дополн. Москва: Просвещение, 1987. 288 с.

156. Кожевникова К. О смысловом строении спонтанной устной речи. Линейное построение речи и нелинейное формирование содержания. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1985. Вып. XV. С. 512–523.

157. Колесов В. В. Л. В. Щерба : кн. для учащихся. Москва: Просвещение, 1987. 160 с.

158. Коломієць В. Т. Порядок слів у чеській прозі першої половини XIX ст. *Вопросы славянского языкознания*. Львов; Харьков, 1953. Кн. 3. С. 117–127.

159. Колшанский Г. В. Коммуникативная функция и структура языка. 3-е изд. Москва : URSS ЛКИ, 2007. 174 с.

160. Колшанский Г. В. Контекстная семантика. Москва : Наука, 1980. 149 с.

161. Колшанский Г. В. Лингвистические основы анализа языкового стиля. *Проблемы лингвистической стилистики*. Москва, 1969. С. 55–69.
162. Колшанский Г. В. Логика и структура языка. Москва : Высш. шк., 1966. 240 с.
163. Колшанский Г. В. О природе контекста. *Вопросы языкознания*. 1959. № 4. С. 47–49.
164. Кондрашов Н. А. История лингвистических учений : учеб. пособие. Москва : Просвещение, 1979. 224 с.
165. Кононов А. Н., Барулин А. Н. Теоретические проблемы турецкой грамматики. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1987. Вып. XIX. С. 5–36.
166. Кореневский Е. И. Уроки синтаксиса в VI классе (Из опыта работы в московской школе № 32 им. Лепешинского). *Русский язык в школе*. 1940. № 5. С. 33–40.
167. Котелова Н. З. О логико-грамматическом уровне языка. *Язык и мышление* : сб. статей. Москва : Наука, 1967. С. 122–136.
168. Кочерган М. П. Основы зiставного мовознавства : пiдручник. Київ : Академiя, 2006. 423 с.
169. Крушельницкая К. Г. К вопросу о смысловом членении предложения. *Вопросы языкознания*. 1956. № 5. С. 55–67.
170. Крушельницкая К. Г. Коммуникативное задание предложения и способы его выражения. Москва : Наука, 1978. 125 с.
171. Крушельницкая К. Г. О коммуникативно-односоставных предложениях. *Вопросы романо-германской филологии* : сб. науч. трудов МГПИИЯ им. М. Тореза. Москва, 1975. Вып. 91. 1975. С. 147–153.
172. Крушельницкая К. Г. О синтаксической природе актуального членения предложения. *Инвариантные синтаксические значения и структура предложения*. Москва : Наука, 1969. С. 96–103.
173. Крушельницкая К. Г. Очерки по сопоставительной грамматике немецкого и русского языков. 2-е изд., стереотип. Москва : КомКнига, 2006. 272 с.

174. Крылова О. А. Детерминанты в аспекте коммуникативного синтаксиса. *Вопросы языкознания*. 1976. № 2. С. 43–52.

175. Крылова О. А. Лингвистическая стилистика. М.: Высш. шк., 2006. Книга 1. Теория. 319 с.

176. Крылова О. А. Понятие многоярусности актуального членения и некоторые синтаксические категории (сочинение, подчинение, обособление и присоединение). *Филологические науки*. 1970. № 5. С. 86–91.

177. Крылова О. А., Хавронина С. А. Порядок слов в русском языке. Москва: Русский язык, 1976. 130 с.

178. Крылова О. А. Спорные вопросы актуального синтаксиса. *Коммуникативно-синтаксический и стилистический аспекты анализа текста*: сб. ст. Москва: УДН, 1980. С. 3–22.

179. Курносова Н. О., Курносова Р. В., Суховецька С. В. Особливості тематичного членування в англійській та російській мовах. *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка*. 2004. № 17. С. 175–177.

180. Лаптева О. А. Нерешенные вопросы теории актуального членения. *Вопросы языкознания*. 1972. № 2. С. 34–47.

181. Лаптева О. А. Чехословацкие работы последних лет по вопросам актуального членения предложения. *Вопросы языкознания*. 1963. № 4. С. 120–127.

182. Леонтьев А. А. Актуальное членение предложения и способы его выражения в русском языке. *Теория языка, методы его исследования и преподавания. К 100-летию со дня рождения Льва Владимировича Щербы*: сб. статей. Ленинград: Наука, 1981. С. 167–172.

183. Леонтьев А. А. Высказывание как предмет лингвистики, психолингвистики и теории коммуникации. *Синтаксис текста*: сб. статей. Москва: Наука, 1979. С. 18–36.

184. Лешка О. К вопросу о структурализме (Две концепции грамматики в Пражском лингвистическом кружке). *Вопросы языкознания*. 1953. № 5. С. 88–103.

185. Лешкова Н. В. Актуальне членування детермінантних складнопідрядних речень : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов. Горлівка, 2006. 202 с.

186. Ломтев Т. П. Грамматическое и логическое в предложении. *Исследования по славянской филологии: сборник, посвященный памяти В. В. Виноградова* : сб. статей. Москва : МГУ, 1974. С. 198–219.

187. Ломтев Т. П. Структура предложения и вопрос об актуальном членении предложения. *Русское и славянское языкознание*. Москва : Наука, 1973. С. 170–175.

188. МакКоли Дж. О месте семантики в грамматике языка. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1981. Вып. X. С. 235–301.

189. Марченко О. Ю. Фонемна дистрибуція: історія вивчення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2013. 20 с.

190. Матвеева Г. Ф. К постановке вопроса о связи актуального членения предложения с функционально-смысловыми типами речи. *Синтаксис и стилистика: функциональный аспект*. Москва : УДН, 1982. С. 23–34.

191. Матезиус В. О лингвистической характерологии (на материале современного английского языка) / пер. с англ. О. И. Романовой. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1989. Вып. 25. С. 18–26.

192. Матезиус В. Основная функция порядка слов в чешском языке / пер. с чеш. Г. В. Матвеевой. *Пражский лингвистический кружок* : сб. статей. Москва : Прогресс, 1967. С. 246–265.

193. Матезиус В. Язык и стиль. *Пражский лингвистический кружок* : сб. статей. Москва : Прогресс, 1967. С. 444–523.

194. Мельничук А. С. Методологические поиски в современных подходах к исследованию языка. *Методологические основы новых направлений в мировом языкознании* / отв. ред. А. С. Мельничук. Київ : Наук. думка, 1992. С. 3–15.

195. Мельничук А. С. Порядок слов и синтагматическое членение предложений в славянских языках. Киев, 1958. 64 с.

196. Мельничук О. С. Світогляд О. О. Потебні. *Потебнянські читання* : зб. наук. праць. Київ : Наук. думка, 1981. С. 5–14.
197. Меркулова Н. О. Засоби тема-рематичного поділу висловлення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Дніпропетровський. нац. ун-т. Дніпропетровськ, 2006. 20 с.
198. Мещанинов И. И Члены предложения и части речи. Москва : Наука, 1945. 269 с.
199. Мова як система : навч. посіб. / В. А. Глущенко та ін. 3-є вид., доповн. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2018. 180 с.
200. Москальская О. И. Грамматика текста : учеб. пособие. Москва : Высш. шк, 1981. 183 с.
201. Москальская О. И. Семантика текста. *Вопросы языкознания*. 1980. № 6. С. 32–42.
202. Москальская О. И. Текст как лингвистическое понятие. *Иностранные языки в школе*. 1978. № 3. С. 9–17.
203. Николаева Т. М. Актуальное членение – категория грамматики текста. *Вопросы языкознания*. 1972. № 2. С. 48–53.
204. Николаева Т. М. Акцентно-просодические средства выражения категории определенности-неопределенности. *Категория определенности-неопределенности в славянских и балканских языках* / отв. ред. Т. М. Николаева. Москва : Наука, 1979. С. 119–174.
205. Николаева Т. М. Лингвистика текста. Современное состояние и перспективы. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1978. Вып. VIII. С. 5–39.
206. Николаева Т. М. «Экстренное введение в ситуацию»: особый вид просодического выделения. *Теория языка, методы его исследования и преподавания* : сб. статей. Ленинград, 1981. С. 182–187.
207. Ніколайчук А. С. Паратаксіс і гіпотаксіс у складному реченні: історія вивчення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2014. 20 с.

208. Нилсон Б. Определенность и референтность в связи с аккумулятивом в турецком языке / пер. с англ. Е. В. Филяковой. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1987. Вып. XIX. С. 426–441.

209. Общее языкознание: формы существования, функции, история языка ; отв. ред. Б. А. Серебренников. Москва : Наука, 1970. 604 с.

210. Овчаренко В. М. Теорія «родовідного дерева» та «хвильова» теорія в українському мовознавстві (XIX ст. – 20-х–30-х рр. XX ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2003. 20 с.

211. Огиенко Е. А. Генезис и становление явления актуального членения предложения: Пражская лингвистическая школа. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. 2013. № 4 (22). Ч. 2. С. 132–136.

212. Огієнко К. Актуальне членування речення: види логічного зв'язку між реченнями. Семантика мови і тексту : матеріали XI Міжнародної наук. конф. (Івано-Франківськ, 26–28 вересня 2012 р.). Івано-Франківськ, 2012. С. 451–453.

213. Огієнко К. Концепція актуального членування речення Вілема Матезіуса. Вісник студентського наукового товариства Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов : Матеріали ІХ Міжрегіональної конференції молодих учених та аспірантів «Дослідження молодих науковців у галузі гуманітарних наук» (Горлівка, 29 квітня 2011 р.). Горлівка, 2011. Вип. 26: Мовознавство. Ч. 2. С. 141–144.

214. Огієнко К. О. Актуальне членування речення: витоки теоретико-методологічної бази. *Теоретические и прикладные проблемы русской филологии* : научно-методич. сб. Славянск, 2010. Вып. XX. С. 91–100.

215. Огієнко К. О. Актуальне членування речення в мовознавстві початку 60-х – кінця 80-х рр. XX ст. *Вісник Дніпропетровського університету* : наук. журнал. Дніпропетровськ, 2012. Вип. 18. Т. 20, № 11. С. 157–167.

216. Огієнко К. О. Актуальне членування речення в психологічному аспекті: праці Г. Габеленца. *Теоретические и прикладные проблемы русской филологии* : научно-методич. сб. Славянск, 2011. Вып. XXI. С. 56–61.

217. Огієнко К. О. Актуальне членування речення в студіях учених Празької лінгвістичної школи. *Мова і культура*. 2011. Вип. 14. Т. V (151). С. 25–31.

218. Огієнко К. О. Актуальне членування речення: огляд лінгвоісторіографічних досліджень. *Теоретические и прикладные проблемы русской филологии* : научно-методич. сб. Славянск, 2010. Вып. XIX. С. 50–56.

219. Огієнко К. О. Актуальне членування речення у прикладному мовознавстві ХХ століття. International research and practice conference “Modern philology: relevant issues and prospects of research” : Conference proceedings (Lublin, October 20–21, 2017). Lublin, 2017. P. 148–150.

220. Огієнко К. О. Внесок дослідників початку 60-х – кінця 80-х рр. ХХ ст. до теорії актуального членування речення. Proceedings of IX International scientific conference “Modern achievements of world science” (Morrisville, August 27, 2017). Morrisville, 2017. P. 35–40.

221. Огієнко К. О. Дослідження з актуального членування речення в мовознавстві 90-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків, 2012. Вип. 33. С. 212–218.

222. Огієнко К. О. Ідеї актуального членування речення в мовознавстві 40-х – початку 60-х рр. ХХ ст. *Теоретические и прикладные проблемы русской филологии* : научно-методич. сб. Славянск, 2012. Вып. XXIII. С. 72–79.

223. Огієнко К. О. Ідеї актуального членування речення в працях Г. Габеленца. Актуальні питання сучасної науки : Матеріали науково-теоретич. та науково-методич. конф. викладачів та студентів Слов'янського державного педагогічного університету, учителів загальноосвітніх закладів (філологічний факультет, 19 – 21 квітня 2011 р.). Слов'янськ, 2011. Вип. 3. С. 164–169.

224. Огієнко К. О. Метод питань як основний синтаксичний засіб розмежування теми й реми. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. Т. 1, № 30. С. 128–131.

225. Огієнко К. О. Метод питань як основний синтаксичний метод розмежування теми й реми. Світ мови – світ у мові : матеріали IV Міжнародної наукової конференції (Київ, 26–27 жовтня 2017 р; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова). Київ, 2017. С. 126–129.

226. Огієнко К. О. Термінологія актуального членування речення та його складових: лінгвоісторіографічне висвітлення. Сучасний вимір філологічних наук : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 21–22 липня 2017 р.). Львів, 2017. С. 24–27.

227. Орел А. С. Історія фонологічних систем східнослов'янських мов: лінгвоісторіографічний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2009. 20 с.

228. Орехов В. В. Актуальне членування неповних складнопідрядних речень прислівного типу. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія*. 2013. Вип. 9. С. 71–76.

229. Осокин В. В. Логическое ударение (На материале русского языка). Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1968. 145 с.

230. Падучева Е. В. Высказывание и его ответственность с действительностью: Референциальные аспекты семантики местоимений. – Москва : Наука, 1985. 271 с.

231. Падучева Е. В. Коммуникативная структура предложения и понятие коммуникативной парадигмы. *Научно-техническая информация. Серия 2. Информационные процессы и системы*. 1984. № 10. С. 25–33.

232. Пала К. О некоторых проблемах актуального членения. *Prague Studies in Mathematical Linguistics*. 1966. № 1. P. 81–92.

233. Пала К. Отношение между порядком слов и актуальным членением в чешском языке. *Prague Studies in Mathematical Linguistics*. 1967. № 2. P. 51–64.

234. Пампура С. Ю. К вопросу о методах лингвистических исследований. Современная филология: теория и практика : материалы X Международной научно-практической конференции. Москва, 2012. С. 163–166.

235. Панасенко Л. А. Краткий курс лекций по теоретической грамматике современного английского языка. Синтаксис : Учебно-методическое пособие для студентов IV курса по специальности «Зарубежная филология» (английский язык). Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2005. 74 с.
236. Панфилов В. З. Взаимоотношение языка и мышления. Москва : Наука, 1971. 232 с.
237. Панфилов В. З. Грамматика и логика (Грамматическое и логико-грамматическое членение простого предложения). Москва; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1963. 79 с.
238. Панфилов В. З. Категория модальности и ее роль в конституировании структуры простого предложения и суждения. *Вопросы языкознания*. 1977. № 4. С. 37–48.
239. Пауль Г. Принципы истории языка /; пер. с нем. под ред. А. А. Холодовича. Москва : Изд-во иностр. лит, 1960. 500 с.
240. Петерсон М. Н. Фортунатов и Московская лингвистическая школа. *Ученые записки Московского университета*. 1946. Вып. 107. Т. 3. Кн. 2. С. 25–35.
241. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. 8-е изд., доп. Москва : Языки славянской культуры, 2001. 544 с.
242. Подкорытов Г. А. О природе научного метода. Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1988. 224 с.
243. Попов П. С. О логическом ударении. *Вопросы языкознания*. 1961. № 3. С. 87–97.
244. Попов П. С. Суждение и предложение. *Вопросы синтаксиса современного русского языка* / под ред. В. В. Виноградова. Москва : Учпедгиз, 1950. С. 5–35.
245. Попов П. С. Суждение и предложение. *Философские записки*. Москва, 1953. Т. 6. С. 71–93.
246. Попов Ю. В. Общая грамматическая теория в немецком языкознании. Минск : Выш. шк., 1972. 294 с.

247. Попов Ю. В. Предложение и коммуникация в психологическом синтаксисе. *Язык и стиль* : сборник / под ред. Т. А. Дегтерева. Москва : Мысль, 1965. С. 96–127.

248. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Воронеж : Типография Н. Д. Гольдштейн, 1874. Т. I. Введение. 157 с.

249. Потебня А. А. Мысль и язык. 2-е изд. Харьков : Типография Адольфа Даре, 1898. 228 с.

250. Пражский лингвистический кружок : сб. статей / сост., ред. и предисл. Н. А. Кондрашова. Москва : Прогресс, 1967. 559 с.

251. Приступа Т. І. Історія морфологічних явищ східнослов'янських мов в українському і російському мовознавстві 70-х рр. ХІХ ст. – 30-х рр. ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2013. 20 с.

252. Пумпянский А. Л. Информационная роль порядка слов в научной и технической литературе. Москва : Наука, 1974. 248 с.

253. Пумпянский А. Л. О логико-грамматическом членении предложения. *Вопросы языкознания*. 1972. № 2. С. 66–76.

254. Распопов И. П. Актуальное членение предложения (На материале простого повествовательного предложения преимущественно в монологической речи). Уфа : Изд-во Башкир. гос. ун-та им. 40-летия Октября, 1961. 163 с.

255. Распопов И. П. Методология и методика лингвистических исследований (Методы синхронного изучения языка) : пособие по спецкурсу. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1976. 110 с.

256. Распопов И. П. Очерки по теории синтаксиса. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1973. 220 с.

257. Распопов И. П. Строение простого предложения в современном русском языке. Москва : Просвещение, 1970. 191 с.

258. Ривлина А. А. Теоретическая грамматика английского языка : учебно-методическое пособие. Благовещенск : Изд-во БГПУ, 2009. 118 с.

259. Русская грамматика / В. Барнетова, Е. Беличова-Кржижкова, О. Лешка и др. Прага : Academia, 1979. Ч. 2. С. 667–1096.

260. Рябініна І. М. Джерела вивчення історії мови в українському та російському мовознавстві XIX ст. – 30-х рр. XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2007. 20 с.

261. Савченко Є. Ю. Просодичні засоби формування тема-рематичної структури висловлювання в англійському та українському мовленні : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / ДЗ "Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського". Одеса, 2013. 21 с.

262. Сафиуллина Ф. С. Соотношение актуального и грамматического членения и словоположения в татарском языке. *Татар тел белеме масъэлэрэ*. Казань : КДУ, 1972. Книга 5. С. 43–85.

263. Сафиуллина Ф. С. Учет актуального членения при переводе с русского языка на татарский. *Татар тел белеме масъэлэрэ*. Казань : КДУ, 1972. Книга 5. С. 22–42.

264. Светозарова Н. Д. Интонационная система русского языка. Ленинград : Изд-во ЛГУ им. А. А. Жданова, 1982. 175 с.

265. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : учеб. пособие. Киев : ЧУЛ Фитосоциоцентр, 2002. 336 с.

266. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.

267. Селиверстова О. Н., Прозорова Л. А. Коммуникативная перспектива высказывания. *Теория функциональной грамматики. Субъектность. Объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определенность / неопределенность*. Санкт-Петербург : Наука, 1992. С. 189–214.

268. Серкова Н. И., Снегирева Т. А. Коммуникативный синтаксис. Хабаровск : Изд-во ХГПИ, 1979. 92 с.

269. Серкова Н. И. О некоторых вопросах функциональной перспективы предложения в терминах «сверхфразовых единств». *Вопросы языкознания*. 1967. № 3. С. 92–100.

270. Серкова Н. И. Предпосылки членения текста на сверхфразовом уровне. *Вопросы языкознания*. 1978. № 3. С. 75–82.

271. Синтаксис простого и сложного предложения. Лекции / под ред. В. А. Белошапковой. Москва : МВ и ССО СССР, научно-методич. кабинет по заочному и вечернему обучению МГУ им. М. В. Ломоносова, 1973. 52 с.

272. Сиротинина О. Б. Лекции по синтаксису русского языка : учеб. пособие для филол. спец. ун-тов. Москва : Высш. школа, 1980. 141 с.

273. Сиротинина О. Б. Об актуальном членении в разговорной речи. *Papers on Functional Sentence Perspective*. Prague : Academia, 1974. P. 172–174.

274. Ситняк Р. М. Діахронна семасіологія: історія і сучасний стан : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Південноукраїнський нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2015. 18 с.

275. Слинько І. І. Парадигматика складного речення. *Мовознавство*. 1987. № 3. С. 12–16.

276. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.

277. Слюсарева Н. А. Категориальная основа тема-рематической организации высказывания-предложения. *Вопросы языкознания*. 1986. № 4. С. 3–15.

278. Слюсарева Н. А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка. Москва : Наука, 1981. 206 с.

279. Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка. Москва : Изд-во литературы на иностранных языках, 1957. 286 с.

280. Смирновский П. В. Учебник русской грамматики для младших классов средних учебных заведений. Москва : Типография торгового дома М. Г. Волчаникова и Н. Н. Шарапова, 1899. Часть II. Элементарный синтаксис. X, 131 с.

281. Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения (Семиологическая грамматика). Москва : Наука, 1981. 361 с.

282. Степанов Ю. С. Современные связи лингвистики и логики. Категория функции, препозициональной связи, синтаксического отрицания. *Вопросы языкознания*. 1973. № 4. С. 62–75.

283. Стрига Е. В. Лексичні засоби виділення теми і реми в англійській та українській мовах. *Записки з романо-германської філології*. Випуск 2 (33). 2014. С. 114–118.

284. Строева Т. В. О прямом и обратном порядке слов в современном немецком языке. *Памяти академика Льва Владимировича Щербы (1880–1941)* : сб. статей. Ленинград : Изд-во ЛГУ им. А. А. Жданова, 1951. С. 255–261.

285. Стросон П. Ф. О референции. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Радуга, 1982. Вып. XIII. С. 55–86.

286. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1972. 516 с.

287. Сущинский И. И. Коммуникативно-прагматическая категория акцентирования и ее роль в вербальной коммуникации. *Вопросы языкознания*. 1987. № 6. С. 110–120.

288. Сущинский И. И. О коммуникативно-прагматической категории "акцентирование". *Иностранные языки в школе*. 1984. № 2. С. 9–13.

289. Таванец П. В. Вопросы теории суждения. Москва : Изд-во АН СССР, 1965. 194 с.

290. Таванец П. В. Суждение и его виды. Москва : Изд-во АН СССР, 1953. 176 с.

291. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / пер. с франц. Г. В. Степанова. Москва : Прогресс, 1988. 656 с.

292. Теркулов В. І. Композити російської мови в ономаціологічному аспекті : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.02 / НАН України; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ, 2008. 38 с.

293. Тестелец Я. Г. Введение в общий синтаксис : учебник. Москва : Российск. гос. гуманит. ун-т, 2001. 800 с.

294. Тестелец Я. Г. Об одном способе разграничения «данного» и «нового». *Формальное описание структуры естественного языка* : сб. науч. трудов. Новосибирск, 1980. С. 61–75.

295. Тищенко К. А. Історія української мови в науковій концепції А. Ю. Кримського : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2006. 20 с.

296. Томашевский Б. В. Стилистика и стихосложение. Курс лекций. Ленинград : Учпедгиз, Ленинград. отд-ние, 1959. 535 с.

297. Торсуева И. Г. Интонация и смысл высказывания. Москва : Наука, 1979. 112 с.

298. Федосюк М. Ю. Нерешенные вопросы теории речевых жанров. *Вопросы языкознания*. 1997. № 5. С. 102–120.

299. Федосюк М. Ю. Способы передачи новой информации в художественном тексте. *Филологические науки*. 1983. № 6. С. 40–46.

300. Фельчак О. О. Питання походження української мови: лінгвоісторіографічний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2011. 20 с.

301. Філін Ф. П. О. О. Потебня і сучасне мовознавство. *Мовознавство*. 1975. № 5. С. 3–7.

302. Фирбас Я. Функции вопроса в процессе коммуникации. *Вопросы языкознания*. 1972. № 2. С. 55–65.

303. Фортунатов Ф. Ф. О преподавании грамматики русского языка в средней школе // Фортунатов Ф. Ф. Избранные труды: в 2-х т. Москва : Учпедгиз, 1957. Т. 2. 471 с.

304. Франчук В. Ю. А. А. Потебня: Книга для учителя. Москва : Просвещение, 1986. 143 с.

305. Франчук В. Ю. Олександр Опанасович Потебня. Киев : Наук. думка. 1985. 168 с.

306. Фридман Л. Г., Чесноков П. В. Грамматические проблемы лингвистики текста. Ростов-на-Дону : Изд-во Ростов. ун-та, 1984. 132 с.

307. Хисматова Ч. Г. Актуальное членение повествовательного предложения в английском и татарском языках : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Казанский государственный пед. университет. Казань, 2004. 168 с.

308. Холодов О. В. Теоретичні проблеми дослідження субстрату в європейському мовознавстві XIX – XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2008. 20 с.

309. Холодова Н. В. Морфологічна класифікація мов у лінгвістиці XIX – XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2010. 20 с.

310. Черняховская Л. А. Перевод и смысловая структура. Москва : Международные отношения, 1976. 264 с.

311. Чесноков П. В. Логическая фраза и предложение. Ростов-на-Дону : Изд-во Ростов. ун-та, 1961. 97 с.

312. Чесноков П. В. О предикативности как свойстве предложения. *Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков* : сб. статей. Ленинград : Наука, 1975. С. 171–178.

313. Чесноков П. В. Основные единицы языка и мышления. Ростов-на-Дону : Книга, 1966. 287 с.

314. Чесноков П. В., Панфилов В. З. Философские основы зарубежных направлений в языкознании. Москва : Наука, 1977. 295 с.

315. Шарабарова Л. И. Функции акцентного выделения в немецкой научной речи. *Коммуникативная функция текстовой просодии* : сб. статей. Москва : Изд-во МГПИИЯ им. М. Тореза, 1986. Вып. 274. С. 49–58.

316. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. 3-е изд. Москва : УРСС, 2001. 624 с.

317. Шевякова В. Е. Актуальное членение вопросительного предложения. *Вопросы языкознания*. 1974. № 5. С. 107–116.

318. Шевякова В. Е. Актуальное членение повествовательного предложения в английском языке (Конструкция с двойной инверсией). *Вопросы языкознания*. 1973. № 3. С. 91–98.

319. Шевякова В. Е. Актуальное членение предложения (пособие по адекватности перевода на материале английского языка). Москва : Наука, 1976. 136 с.
320. Шевякова В. Е. Взаимоотношение ремовыделительной и связующей функций инверсии. *Иностранные языки в школе*. 1979. № 1. С. 3–9.
321. Шевякова В. Е. К вопросу о логическом ударении. *Вопросы языкознания*. 1977. № 7. С. 107–118.
322. Шевякова В. Е. Современный английский язык. Порядок слов, актуальное членение, интонация. Москва : Наука, 1980. 384 с.
323. Шевякова В. Е. Фразоначальное инвертированное дополнение в английском языке: эмфаза или норма, рема или тема? *Иностранные языки в школе*. 1977. № 6. С. 20–26.
324. Шелякин М. А. Функциональная грамматика русского языка: учебник. Москва : Русский язык, 2001. 288 с.
325. Шмелев Д. Н. Синтаксическая членимость высказывания в современном русском языке. Москва : Наука, 1976. 152 с.
326. Шувалова С. А. К проблеме соотношения темы высказывания и «данного», ремы и «нового». *Спорные вопросы синтаксиса*: сб. статей. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1974. С. 184–198.
327. Шутова Е. И. Коммуникативный аспект предложения как синтаксический факт. *Восточное языкознание: грамматическое и актуальное членение предложения* : сб. статей. Москва : Наука, 1984. С. 165–178.
328. Щеглов Ю. К. К понятиям логических субъекта и предиката. *Машинный перевод и прикладная лингвистика*. 1964. № 8. С. 109–124.
329. Щерба Л. В. Фонетика французского языка. Очерк французского произношения в сравнении с русским : учеб. пособие для ин-тов и фак. иностр. яз. 6-е изд. Москва : Высш. шк., 1957. 311 с.
330. Щерба Л. В. Ф. Ф. Фортунатов в истории науки о языке. *Вопросы языкознания*. 1963. № 5. С. 89–93.

331. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. Москва : Наука, 1974. 428 с.
332. Юрченко В. С. О некоторых вопросах актуального членения фразы в современном русском языке. *Вопросы славянского языкознания*. Саратов : Изд-во Саратовск. ун-та, 1968. С. 67–80.
333. Юрченко В. С. Философия языка и философия языкознания. Линвофилофские очерки. 2-е изд. Москва : КомКнига, 2005. 368 с.
334. Юхансон Л. Определенность и актуальное членение в турецком языке / пер. с нем. И. М. Богуславского. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1987. Вып. XIX. С. 398–425.
335. Янко Т. Е. Коммуникативные стратегии русской речи. Москва : Языки славянской культуры, 2001. 384 с.
336. Янко Т. Е. О понятиях коммуникативной структуры и коммуникативной стратегии (на материале русского языка). *Вопросы языкознания*. 1999. № 4. С. 28–55.
337. Ярцева В. Н. Исторический синтаксис английского языка. Ленинград : Изд-во Академии наук СССР, 1961. 308 с.
338. Ярцева В. Н. Проблема вариативности и взаимоотношение уровней грамматической системы языка. *Вопросы языкознания*. 1983. № 5. С. 17–24.
339. Adelung J. Ch. Deutsche Sprachlehre für Schulen. 4. verbesserte und mit einer kurzen Geschichte der deutschen Sprache vermehrte Auflage. Berlin : Bossische Buchhandlung, 1801. 542 S.
340. Adelung J. Ch. Umständliches Lehrgebäude der deutschen Sprache zur Erläuterung deutschen Sprachlehre für Schulen. Leipzig : Johann Gottlob Immanuel Breitkopf, 1782. Bd. 1–2. 686 S.
341. Admoni W. Der deutsche Sprachbau. 3. verbesserte und vermehrte Auflage. Leningrad : Prosveschenije, 1972. 312 S.
342. Agrikola E. Vom Text zum Thema. *Studia grammatica*. Berlin : Akademie-Verlag, 1976. Bd. XI. S. 13–28.

343. Ammann H. Die menschliche Rede. Sprachphilosophische Untersuchungen. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchhandlung, 1974. Bd. 2. XII, 338 S.

344. Bačvarov J. Concerning the Peculiarities of the Bulgarian Grammatical System from the Point of View of the Functional Sentence Perspective. *Papers on Functional Sentence Perspective*. Prague: Academia, 1974. P. 185–188.

345. Barnet V. Komunikativní akt a výpověď. *Slovo a slovesnost*. 1973. Sv. 34. S. 30–33.

346. Batteux Ch. De la construction oratoire. Paris : Chez Desaint & Saillant, Libraires, rue S. Jean-de-Beauvais, 1763. 459 p.

347. Beauzee N. Grammaire générale ou exposition raisonnée des éléments nécessaires du langage, Pour servir de fondement à l'étude de toutes les langues. Paris : De l'imprimerie de J. Barbou, rue & vis-à-vis la grille des Mathurins, 1767. T. 2. 668 p.

348. Becker K. F. Ausführliche deutsche Grammatik als Kommentar der Schulgrammatik. Frankfurt-am-Main : Verlag von G. F. Kettembeil, 1836. 230 S.

349. Becker K. F. Organism der Sprache. 2. neubearbeitete Ausgabe. Frankfurt-am-Main : Verlag von G. F. Kettembeil, 1841. 604 S.

350. Běličová-Křížková H. Tzv. Stupňovací (gradační) vztah v slovanských jazycích. *Slavica Slovaca*. 1978. Sv. 13. S. 19–32.

351. Beneš E. Die funktionale Satzperspektive (Thema – Rhema – Gliederung) im Deutschen. *Deutsch als Fremdsprache*. 1967. № 1. P. 18–27.

352. Beneš E. On Two Aspects of Functional Sentence Perspective. *Travaux linguistiques de Prague*. Prague. 1968. V. 3. P. 267–274.

353. Blümel R. Einführung in die Syntax. Heidelberg : Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1914. 283 S.

354. Bolinger D. L. Contrastive accent and contrastive stress. *Language*. 1961. Vol. 37. № 1. P. 83–96.

355. Bolinger D. L. Forms of English. Accent, Morpheme, Order. Cambridge (Mass.) : Harvard university press, 1965. 334 p.

356. Bolinger D. L. Two Views of Accent. *Journal of Linguistics*. New York : Cambridge university press, 1985. Vol. 21. № 1. P. 79–123.
357. Boost K. Neue Untersuchungen zum Wesen und zur Struktur des deutschen Satzes. Der Satz als Spannungsfeld. Berlin : Akademie, 1959. 88 S.
358. Buttke K. Gesetzmäßigkeiten der Wortfolge im Russische. Halle (Salle) : Niemeyer, 1969. 121 S.
359. Carls U. The Theme-rheme Patterns of Texts as an Indication of Register. Berlin : Akademie, 1979. 168 p.
360. Chafe W. L. Givenness, Contrastiveness, Definiteness, Subject, Topics and Points of View. *Subject and Topic*. New York : Academic Press, 1976. P. 27–55.
361. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge (Mass.) : Cambridge University Press, 1965. 251 p.
362. Cooper W. E./ Ross J. R. Word Order. *Papers from the Paracession on Functionalism*. Chicago, 1975. P. 40–90.
363. Dahl Ö. Topic and Comment: a Study in Russian and General Transformational Grammar. Stockholm : Acta universitatis Gothoburgensis, 1969. 53 p.
364. Dahl Ö. Topic – Comment Structure in a Generative Grammar with a Semantic Base. *Papers on Functional Sentence Perspective*. Prague : Academia, 1974. P. 75–80.
365. Daneš F. A Three-Level Approach to Syntax. *Travaux linguistiques de Prague*. Prague. 1964. № 1. P. 225–240.
366. Daneš F. Functional Sentence Perspective and the Organization of the text. *Papers on Functional Sentence Perspective*. Prague : Academia, 1974. P.106–128.
367. Daneš F. One Instance of Prague School Methodology. Functional Analysis of Utterance and Text. *Theory and Method in Linguistics*. The Hague ; Paris : Mouton, 1970. P. 132–140.
368. Daneš F. Order of Elements and Sentence Intonation. *To Honor Roman Jakobson*. The Hague ; Paris : Mouton, 1967. Vol. 1–3. P. 499–512.
369. Daneš F. Sentence Intonation from a Functional Point of View. *Word*. New York : Publications of the Linguistic Circle of New York, 1960. Vol. 16. № 1. P. 34–54.

370. Daneš F. Zur semantischen und thematischen Struktur des Kommunikats. Probleme der Textgrammatik. *Studia grammatica*. Berlin : Akademie-Verlag, 1976. Bd. XI. S. 28–40.

371. Daneš F. Zur Terminologie der FSP. *Papers on Functional Sentence Perspective*. Prague : Academia, 1974. P. 217–222.

372. Deutschbein M. Neuenglische Stilistik. Leipzig : Quelle&Meyer, 1931. 250 S.

373. Dezsö L., Szépe G. Two Problems of Topic – Comment. *Papers on Functional Sentence Perspective*. Prague: Academia, 1974. P. 81–86.

374. Dic S. C. Functional Grammar. Dordrecht ; Cinnaminson : Foris Publications, 1981. 230 p.

375. Dijk T. A. van. Text and context: explorations in the semantics and pragmatics of discourse. New York : Academic Press, 1977. 261 p.

376. Dijk T. A. van. The Study of Discourse. Discourse as Structure and Process. *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*. London : Thousand Oaks; New Delhi : SAGE Publications. 1997. Vol. 1. 352 p.

377. Dokulil M., Daneš F. K tak zvaném významové a mluvnické stavbě věty. *O vědeckém poznání soudobých jazyků*. Praha : Academia, 1958. P. 231–246.

378. Drach E. Die redenden Künste. Leipzig : Quelle & Meyer, 1926. 151 S.

379. Drach E. Grundgedanken der deutschen Satzlehre. Frankfurt-am-Main : Diesterweg, 1937. 99 S.

380. Dressler W. Funktionelle Satzperspektive und Texttheorie. *Papers on Functional Sentence Perspective*. Prague : Academia, 1974. P. 87–105.

381. Dumarsais C. Ch. Logique et principes de grammaire. Paris : Ches Barrois, aîné, Libraire, quai des Auguftins, du côté du Pont Saint-Michel, 1769. 704 p.

382. Ertl V. O postavení podmětu po členech úvodních. *Naše řeč*. 1917. № 1. P. 33–38.

383. Filipec J. Zur Frage der funktionalen Satzperspektive im dramatischen Text. *Papers on Functional Sentence Perspective*. Prague : Academia, 1974. P. 129–141.

384. Firbas J. From Comparative Word-Order Studies (Thoughts on V. Mathesius' conception of the word-order system in English). *Brno Studies in English*. Praha : Academia, 1964. Vol. 4. P. 111–128.

385. Firbas J. Non-Thematic Subjects in Contemporary English (A Contribution to the Problem of Central and Peripheral Phenomena in the System of Functional Sentence Perspective). *Travaux linguistiques de Prague*. Praha : Academia, 1966. № 2. P. 239–256.

386. Firbas J. On Defining the Theme in Functional Sentence Analysis. *Travaux linguistiques de Prague*. Praha : Academia, 1964. № 1. P. 267–280.

387. Firbas J. On the Prosodic Features of the Modern English Finite Verb as Means of Functional Sentence Perspective (More Thoughts on Transition Proper). *Brno Studies in English*. Praha : Academia, 1968. Vol. 7. P. 11–48.

388. Firbas J. Some Aspects of the Czechoslovak Approach to the Problems of Functional Sentence Perspective. *Papers on Functional Sentence Perspective*. Prague : Academia, 1974. P. 11–37.

389. Gabelenz G. von der. Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse. Leipzig : T. O. Weigel Nachfolger, 1891. 529 S.

390. Gabelenz G. von der. Ideen zu einer vergleichenden Syntax. *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*. 1869. № 6. S. 376–384.

391. Gabelenz G. von der. Weiteres zur vergleichenden Syntax: Wort- und Satzstellung. *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*. 2010. № 8. S. 129–165.

392. Glushchenko V. A. Method Structure in Russian and Ukrainian Linguistic Tradition. *Collected Articles of the 3rd International Linguistics Conference (Taganrog, Russia)*. Newcastle upon Tyne, 2014. P. 293–300.

393. Groot A. W. de. Les oppositions dans les systèmes de la syntaxe et des cas. *Mélanges linguistiques offerts à Charles Bally, sous les auspices de la Faculté des Lettres de l'Université de Genève par des collègues des confrères des disciples reconnaissants*. Geneva : Georg & Cie, 1939. P. 107–127.

394. Gundel J. K. Topic-comment Structure and the Use of *tože* and *takže*. *Slavic and East-European Journal*. 1975. Vol. 19. № 2. P. 174–181.
395. Hajičová E. Negation and Topic vs. Comment. *Philologica Pragensia*. 1973. Sv. 2. S. 81–93.
396. Halliday M. A. K. Language Structure and Language Function. *New Horizons in Linguistics*. London : Harmondsworth, 1971. P. 140–165.
397. Halliday M. A. K. Notes on Transitivity and Theme in English (Parts I, II). *Journal of Linguistics*. London-New York, 1967. № 3. P. 37–81, P. 199–244.
398. Halliday M. A. K. Notes on Transitivity and Theme in English (Part III). *Journal of Linguistics*. London ; New York, 1968. Vol. 1. № 2. P. 179–215.
399. Halliday M. A. K., Hasan R. Spoken and written language. Oxford : Oxford University Press, 1989. 286 p.
400. Halliday M. A. K. System and function in language. London : Oxford University Press, 1976. XXI, 250 p.
401. Halliday M. A. K. The Place of «Functional Sentence Perspective» in the System of Linguistic Description. *Papers on Functional Sentence Perspective*. Prague : Academia, 1974. P. 43–53.
402. Hatcher A. G. Syntax and Sentence. *Word*. 1956. Vol. 12. № 2. P. 234–250.
403. Heusinger K. von. Information Structure and the Partition of Sentence Meaning. *Travaux du Cercle Linguistique de Prague n. s. / Prague Linguistic Circle Papers*. Amsterdam ; Philadelphia : Benjamins, 2002. № 4 275–305.
404. Hockett Ch. A Course in Modern Linguistics. New York : Macmillan, 1958. 621 p.
405. Hornby P. A. The Psychological Subject and Predicate. *Cognitive Psychology*. 1972. № 3. P. 632–642.
406. Kantor J. R. An Objective Psychology of Grammar. Bloomington : Indiana University, 1936. XVI, 344 p.
407. Kuno S. Functional Sentence Perspective: a Case Study from Japanese and English. *Linguistic Inquiry*. 1972. № 3. P. 269–320.

408. Lakoff G. The Global Nature of the Nuclear Stress Rule. *Language*. – Baltimore (Md) : Publications of the Linguistic Society of America, 1972. Vol. 48. № 2. P. 285–303.
409. Lyons J. Introduction to theoretical linguistics. Cambridge : University Press, 1968. 519 p.
410. Leech G., Svartvic J. A. Communicative Grammar of English. London : Longman, 1975. 324 p.
411. Li Ch. N., Thompson S. A. Subject and Topic: A New Typology of Language. *Subject and Topic*. New York : Academic Press, 1976. P. 445–489.
412. Mathesius V. A functional analysis of present day English on a general linguistic basis. Prague : Academia, 1975. 228 p.
413. Mathesius V. O pasivu v moderní angličtině. *Sborník filologický*. № 5. 1915. P. 198–220.
414. Mathesius V. O tak zvaném aktuálním členění větném. *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha, 1947. P. 234–242.
415. Mathesius V. Základní funkce českého pořádku slov. *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha, 1947. P. 327–352.
416. Monboddó J. B. Of the Origin and Progress of Language. Edinburgh : Printed for J. Balfour, 1796. V. 2. 588 p.
417. Nikolaeva T. M. Soviet Developments in Machine Translation: Russian Sentence Analysis. *Mechanical Translation*. 1958. Vol. 5, № 2. P. 51–59.
418. Novák P. Remarks on Devices of Functional Sentence Perspective. *Papers on Functional Sentence Perspective*. Prague : Academia, 1974. P. 175–178.
419. Novák P., Sgall P. On the Prague Functional Approach. *Travaux linguistiques de Prague*. Praha : Academia, 1968. № 3. P. 291–297.
420. Ohienko K. Functional Sentence Perspective: the 40-ies – the beginning of the 60-ies of the 20th century. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології : збірник наукових праць*. Слов'янськ, 2018. Вип. 6. С. 64–73.

421. Ohienko K. O. Functional Sentence Perspective: Notional Problems. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2018. VI (44). Issue 151. P. 40–44.
422. Paul H. Deutsche Grammatik. 2. unveränderte Nachdruck. Halle (Saale) : Niemeyer, 1956. Bd. III. T. 4. Syntax (I Hälfte). VIII+456 S.
423. Ries J. Was ist ein Satz? Prag : Taussig, 1931. Heft III. 236 S.
424. Schmerling S. F. Aspects of English Sentence Stress. Austin ; London : University of Texas press, 1976. 127 p.
425. Schmerling S. F. Re-examination of «Normal Stress». *Language*. Baltimore (Md): Publications of the Linguistic Society of America, 1974. Vol. 50. № 1. P. 66–73.
426. Sgall P. Functional Sentence Perspective in the Generative Description. *Prague Studies in Mathematical Linguistics*. 1967. № 2. P. 203–225.
427. Sgall P. Hajičová E., Panenova I. The meaning of the sentence and semantic pragmatic aspects. Prague : Academia, 1986. 353 p.
428. Svoboda A. On Two Communicative Dynamisms. *Papers on Functional Sentence Perspective*. Prague : Academia, 1974. P. 38–42.
429. Talmy L. Toward a Cognitive Semantics. Cambridge (Mass.): The MIT Press, 2000. V. I. 548 p.
430. Trávníček F. Historická mluvnice česka. Praha : Státní Ped. Nakladat., 1956. 196 p.
431. Trávníček F. Mluvnice spisovné češtiny. Druhé rozšířené vydání. Praha : Slovanské nakladatelství, 1951. Část II. 1498 p.
432. Trávníček F. On the So-called Functional Sentence Perspective. *Slovo a slovesnost*. 1966. Vol. XXII. № 3. S. 163–171.
433. Trávníček F. Základy československého slovosledu. *Slovo a slovesnost*. 1927. № 5. P. 78–86.
434. Uhliřová L. On the Role of Statistics in the investigation of FSP. *Papers on Functional Sentence Perspective*. Prague : Academia, 1974. P. 208–216.

435. Uhlířová L. Optional Constituents in Theme-Rheme Structure. *Prague Studies in Mathematical Linguistics*. 1976. № 5. P. 309–320.

436. Wackernagel J. Über ein Gesetz der indogermanischer Wortstellung. *Indogermanische Forschungen*. 1892. № 1. S. 333–346.

437. Wegener Ph. Untersuchungen über die Grundfragen des Sprachlebens. Halle (Saale) : Niemeyer, 1885. 183 S.

438. Weil H. De l'ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux langues modernes. Question de Grammaire générale. Troisième édition. Paris : Librairie A. Franck, 1879. 101 p.

439. Wundt W. Die Sprache. 3. Auflage. Leipzig : Scientia Verlag, 1975. Bd. 2. X, 678 S.

440. Yokoyama O. T. Discourse and Word Order. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishings, 1986. 361 p.

441. Zubatý J. Die Wortfolge in den slawischen Sprachen von Dr. Erich Berneker. *Listy filologické*. 1901. № 28. P. 129–134.

СЛОВНИКИ ТА ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

442. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва : Сов. энциклопедия, 1966. 608 с.

443. Вахек Й. Дубский Й. Лингвистический словарь Пражской школы / пер. с франц., немец., англ. и чеш. И. А. Мельника и В. З. Санникова. Москва : Прогресс, 1964. 352 с.

444. Русский язык: энциклопедия / гл. ред. Ф. П. Филин. Москва : Сов. энциклопедия, 1979. 432 с.

445. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.

446. Українська мова : енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с.

447. Шевякова В. Е. Актуальное членение предложения. *Языкознание. Большой энциклопедический словарь* / гл. ред. В. Н. Ярцева. 2-е изд. Москва : Большая российская энциклопедия, 1998. С. 22–23.

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації, у фахових виданнях України:

1. Огієнко К. О. Актуальне членування речення: огляд лінгвоісторіографічних досліджень. *Теоретические и прикладные проблемы русской филологии* : науко-методич. сб. Славянск, 2010. Вып. XIX. С. 50–56.
2. Огієнко К. О. Актуальне членування речення: витoki теоретико-методологічної бази. *Теоретические и прикладные проблемы русской филологии* : науко-методич. сб. Славянск, 2010. Вып. XX. С. 91–100.
3. Огієнко К. О. Актуальне членування речення в студіях учених Празької лінгвістичної школи. *Мова і культура*. 2011. Вып. 14. Т. V (151). С. 25–31.
4. Огієнко К. О. Дослідження з актуального членування речення в мовознавстві 90-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків, 2012. Вып. 33. С. 212–218.
5. Огієнко К. О. Актуальне членування речення в мовознавстві початку 60-х – кінця 80-х рр. ХХ ст. *Вісник Дніпропетровського університету* : наук. журнал. Дніпропетровськ, 2012. Вып. 18. Т. 20, № 11. С. 157–167.
6. Огієнко К. О. Метод питань як основний синтаксичний засіб розмежування теми й реми. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. Т. 1, № 30. С. 128–131.
7. Ohienko K. Functional Sentence Perspective: the 40-ies – the beginning of the 60-ies of the 20th century. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології* : збірник наукових праць. Слов'янськ, 2018. Вып. 6. С. 64–73.

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації, у зарубіжних спеціалізованих виданнях:

8. Огиенко Е. А. Генезис и становление явления актуального членения предложения: Пражская лингвистическая школа. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. 2013. № 4 (22). Ч. 2. С. 132–136.

9. Ohiienko K. O. Functional Sentence Perspective: Notional Problems. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2018. VI (44). Issue 151. P. 40–44.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

10. Огієнко К. О. Ідеї актуального членування речення в працях Г. Габеленца. Актуальні питання сучасної науки : Матеріали науково-теоретич. та науково-методич. конф. викладачів та студентів Слов'янського державного педагогічного університету, учителів загальноосвітніх закладів (філологічний факультет, 19–21 квітня 2011 р.). Слов'янськ, 2011. Вип. 3. С. 164–169.

11. Огієнко К. Концепція актуального членування речення Вілема Матезіуса. Вісник студентського наукового товариства Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов : Матеріали ІХ Міжрегіональної конференції молодих учених та аспірантів «Дослідження молодих науковців у галузі гуманітарних наук» (Горлівка, 29 квітня 2011 р.). Горлівка, 2011. Вип. 26: Мовознавство. Ч. 2. С. 141–144.

12. Огієнко К. Актуальне членування речення: види логічного зв'язку між реченнями. Семантика мови і тексту : матеріали ХІ Міжнародної наук. конф. (Івано-Франківськ, 26–28 вересня 2012 р.). Івано-Франківськ, 2012. С. 451–453.

13. Огієнко К. О. Термінологія актуального членування речення та його складових: лінгвоісторіографічне висвітлення. Сучасний вимір філологічних наук : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 21–22 липня 2017 р.). Львів, 2017. С. 24–27.

14. Огієнко К. О. Внесок дослідників початку 60-х – кінця 80-х рр. ХХ ст. до теорії актуального членування речення. Proceedings of IX International scientific conference “Modern achievements of world science” (Morrisville, August 27, 2017). Morrisville, 2017. P. 35–40.

15. Огієнко К. О. Актуальне членування речення у прикладному мовознавстві ХХ століття. International research and practice conference “Modern philology: relevant issues and prospects of research” : Conference proceedings (Lublin, October 20-21, 2017). Lublin, 2017. P. 148–150.

16. Огієнко К. О. Метод питань як основний синтаксичний метод розмежування теми й реми. Світ мови – світ у мові : матеріали IV Міжнародної наукової конференції (Київ, 26–27 жовтня 2017 р; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова). Київ, 2017. С. 126–129.

**Наукові праці, які додатково відображають наукові результати
дисертації:**

17. Огієнко К. О. Актуальне членування речення в психологічному аспекті: праці Г. Габеленца. *Теоретические и прикладные проблемы русской филологии* : научно-методич. сб. Славянск, 2011. Вып. XXI. С. 56–61.

18. Огієнко К. О. Ідеї актуального членування речення в мовознавстві 40-х – початку 60-х рр. ХХ ст. *Теоретические и прикладные проблемы русской филологии* : научно-методич. сб. Славянск, 2012. Вып. XXIII. С. 72–79.

ДОДАТОК Б

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ І ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ
ДОСЛІДЖЕННЯ

Результати дослідження були представлені здобувачем на 11 наукових, науково-практичних і науково-методичних конференціях, з них 7 – *міжнародні*, зокрема: XX Міжнародна наукова конференція ім. проф. С. Бураго «Мова і культура» (Київ, 20–23.06.2011, очна форма участі), XIV Міжнародна конференція з актуальних проблем семантичних досліджень «Художній текст у різних лінгвістичних парадигмах (на матеріалі української та російської мов)» (Харків, 03–04.04.2012, очна форма участі), XI Міжнародна наукова конференція «Семантика мови і тексту» (Івано-Франківськ, 26–28.09.2012, очна форма участі), Міжнародна науково-практична конференція «Сучасний вимір філологічних наук» (Львів, 21–22.07.2017, заочна форма участі), IX Міжнародна наукова конференція «Modern achievements of world science» (Морісвіль, США, 27.08.2017, заочна форма участі), Міжнародна дослідницька та практична конференція International research and practice conference «Modern philology: relevant issues and prospects of research» (Люблін, Польща, 20–21.10.2017, заочна форма участі), IV Міжнародна наукова конференція «Світ мови – світ у мові» (Київ, 26–27.10.2017, заочна форма участі); 1 – *всеукраїнська*: Всеукраїнська науково-теоретична та науково-методична конференція викладачів і студентів Донбаського державного педагогічного університету, учителів загальноосвітніх закладів (Слов'янськ, 24–26.04.2012, очна форма участі); 1 – *міжнародна онлайн конференція*: Scientific and Professional Conference «Actual Problems of Science and Education APSE» (Будапешт, Угорщина, 28.01.2018, заочна форма участі); 2 – *міжрегіональні*: IX Міжрегіональна конференція молодих учених та аспірантів «Дослідження молодих учених у галузі гуманітарних наук» (Горлівка, 29.04.2011, очна форма участі); Науково-теоретична та науково-методична конференція викладачів та студентів Слов'янського державного педагогічного університету,

учителів загальноосвітніх закладів (Слов'янськ, 19–21.04.2011, очна форма участі).

ДОДАТОК В

Таблиця В.1

ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ АКТУАЛЬНОГО ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ
(За О. О. Селівановою та С. Г. Ільєнко)

семантичний підхід надає перевагу чиннику відомого / невідомого	синтаксичний підхід ґрунтується на синтаксичних категоріях речення	логіко-граматичний підхід опозиція логічного суб'єкта та предиката	комунікативний підхід пов'язує членування з тричленним поділом мовного акту	морфологічний підхід простежує кореляцію теми й реми з частинами мови
Г. Пауль (частково) Г. Амманн (частково)	Г. Пауль Г. Амманн	Г. Габеленц Г. Пауль Ф. Вегенер	А. Вейль Г. Амманн Е. Драг К. Боост	Г. Пауль
А. В. Добіаш (частково)	О. О. Потєбня	Ф. І. Буслаєв О. О. Потєбня П. В. Смирновський П. Ф. Фортунатов А. В. Добіаш О. О. Шахматов О. М. Пешковський Л. В. Щєрба		
В. Матезіус К. Пала Е. Бенеш О. Белічова- Кржижкова	В. Матезіус П. Адамец К. Пала П. Сгалл Є. Гаїчова	Й. Зубатий В. Ертли Ф. Травнічек	Я. Фірбас К. Пала П. Сгалл Є. Гаїчова Л. Угліржова	Я. Фірбас О. Белічова- Кржижкова

Ш. Баллі Л. М. Булгакова П. С. Попов В. Т. Коломієць В. В. Виноградов Є. М. Галкіна-Федорук А. Г. Хетчер К. Г. Крушельницька Б. В. Томашевський	Е. Бенеш Й. Філіпець Л. Угліржова К. Г. Крушельницька Б. В. Томашевський	Ш. Баллі П. С. Попов В. Т. Коломієць П. В. Таванець В. В. Виноградов М. Дейчбейн Г. В. Колшанський В. Г. Адмоні Є. М. Галкіна-Федорук О. І. Смирницький Б. В. Томашевський	А. Свобода О. Белчова- Кржижкова В. Г. Адмоні	К. Г. Крушельницька
П. В. Чесноков О. В. Ісаченко І. Ф. Вардуль О. А. Бризгунова В. В. Осокін В. С. Юрченко Л. М. Будагова В. В. Бабайцева М. М. Гухман Т. М. Ніколаєва С. О. Шувалова М. Галідей	І. П. Распопов П. В. Чесноков В. З. Панфілов Н. Хомський Л. С. Бархударов Н. І. Серкова В. В. Бабайцева І. І. Ковтунова О. О. Крилова Т. П. Ломтєв О. Л. Пумпянський В. Г. Гак Г. А. Вейхман	П. В. Чесноков В. З. Панфілов Ю. К. Щеглов Н. З. Котелова В. В. Бабайцева О. О. Леонтєв О. Л. Пумпянський В. Г. Гак Г. А. Вейхман	І. І. Ковтунова А. Й. Багмут В. О. Васильєв О. О. Крилова О. О. Леонтєв Т. П. Ломтєв О. Л. Пумпянський О. Б. Сиротиніна Т. В. Єлфімова В. Г. Гак Л. О. Черняхівська М. Я. Блох	І. І. Ковтунова Т. Л. Борисенко Н. О. Слюсарєва Г. О. Золотова В. В. Гуревич

У. Чейф Д. М. Шмельов М. Я. Блох В. Є. Шевякова Т. Л. Борисенко Я. Г. Тестелець М. Ю. Федосюк О. О. Крилова	Г. О. Золотова Д. М. Шмельов М. Я. Блох В. Є. Шевякова Т. Л. Борисенко С. К. Дік Н. О. Слюсарєва Н. Д. Арутюнова Є. М. Ширяєв О. Ю. Айхенвальд А. Г. Белова І. Ш. Козинський Н. К. Соколовська Н. В. Омелянович М. Н. Орловська Л. Юхансон		В. Є. Шевякова Н. Д. Арутюнова Є. М. Ширяєв О. В. Падучева	
О. М. Селіверстова Л. А. Прозорова	А. П. Загнітко Н. О. Курносова Р. В. Курносова С. В. Суховецька Т. М. Гапонова		О. М. Селіверстова Л. А. Прозорова О. Т. Йокояма А. П. Загнітко Т. Є. Янко С. Г. Ільєнко Л. А. Панасенко В. М. Абашина Н. В. Лешкова	

ДОДАТОК Г

Таблиця Г.1.1

ТЕРМІНОЛОГІЯ АКТУАЛЬНОГО ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ ТА ЙОГО СКЛАДОВИХ ЧАСТИН (Частина I)

Варіанти термінів <i>психологічний підмет та психологічний присудок</i>	Варіанти термінів <i>логічного членування речення</i>	Варіанти термінів <i>актуального членування речення</i>
<p>hurokeimenon (основа), kategoroumenon (те, що мовиться про основу) Аристотель</p> <p>штучний підмет, штучний присудок Й. Аделунг</p> <p>психологічний підмет (суб'єкт), психологічний присудок (предикат) Г. Габеленц Г. Пауль (+ зв'язка, сполучний член) А. В. Добіаш О. М. Пешковський Ф. Травнічек</p> <p>психологічне речення Дж. Р. Кантор</p> <p>психологічне судження, підмет, присудок психологічного судження П. Ф. Фортунатов</p> <p>психологічний суб'єкт, психологічний предикат О. О. Шахматов П. А. Хорнбі</p> <p>психологічний присудок Л. В. Щерба</p> <p>психологічний підмет Й. Зубатий В. Ертль</p> <p>комунікація, суб'єкт, предикат О. О. Леонт'єв</p>	<p>логічний підмет, логічний присудок Ф. І. Буслаєв О. О. Потєбня Ф. Вегенер А. В. Добіаш П. В. Смирновський В. Ертль П. С. Попов В. Т. Коломієць П. В. Таванець П. В. Чесноков</p> <p>логічний присудок Л. В. Щерба</p> <p>логічне членування К. Беккер</p> <p>логіко-граматичний суб'єкт, логіко-граматичний предикат В. З. Панфілов Ю. К. Щеглов О. Л. Пумпянський Н. З. Котелова</p> <p>логіко-комунікативне членування Л. С. Бархударов</p> <p>комунікативний рівень, логіко-граматичний суб'єкт, логіко-граматичний предикат В. Г. Гак</p> <p>предикативне членування, логіко-граматичний суб'єкт, логіко-граматичний предикат Г. А. Вейхман</p>	<p>вихідний пункт висловлення, кінцева частина висловлення А. Вейль</p> <p>вихідний пункт висловлення, нове Л. М. Булгакова</p> <p>актуальне членування речення, вихідний пункт висловлення, основа; ядро висловлення В. Матезіус П. Адамець К. Пала Л. Угліржова О. Белічова-Кржижкова О. О. Лаптева Л. Юхансон О. Ю. Айхенвальд А. Г. Белова І. Ш. Козинський Н. К. Соколовська Н. В. Омелянович М. Н. Орловська</p> <p>основа висловлення, предикована частина І. П. Распопов</p> <p>функціональна перспектива речення Я. Фірбас Ф. Данеш М. Докуліль К. Гаузенблас В. Матезіус П. Сталл Є. Гаїчова Е. Бенеш А. Свобода</p>

Продовження таблиці Г.1

		<p>топік, коментар (the topic-comment structure) Ч. Хоккет Н. Хомський Дж. Лайонз</p> <p>топік, фокус інформації Є. Гаїчова, П. Сгалл Г. Ліч, Я. А. Свартвік</p> <p>актуальне / контекстуальне членування М. Я. Блох</p> <p>фігура (figure), підгрунтя (ground) Л. Талмі Л. О. Панасенко</p> <p>інформативно-актуальне членування М. О. Шелякін І. Б. Русакова</p>
--	--	---

Таблиця Г.1.2

ТЕРМІНОЛОГІЯ АКТУАЛЬНОГО ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ ТА ЙОГО СКЛАДОВИХ ЧАСТИН (Частина II)

Варіанти термінів тема-рематичного членування речення	Варіанти термінів комунікативного членування речення	Варіанти термінів смислового членування речення
<p>тема-рематичне членування, тема, рема Г. Амманн К. Боост Е. Бенеш Й. Філіпець Л. Угліржова Б. О. Ільїш І. І. Ковтунова Т. П. Ломтєв Т. М. Ніколаєва С. О. Шувалова Т. В. Єлфімова О. І. Москальська В. О. Васильєв В. Є. Шевякова Н. О. Слюсарєва М. Ю. Федосюк</p>	<p>комунікативний план речення, смислове слово Е. Драг</p> <p>комунікативна структура речення, тема. рема, комунікативно значимий член, комунікативно незначимий член О. Б Сиротиніна</p> <p>комунікативна перспектива О. М. Селіверстова Л. А. Прозорова</p> <p>теорія комунікативної компетенції О. Т. Йокояма</p> <p>комунікативна спрямованість, тема, рема</p>	<p>смислове членування, дане, нове К. Г. Крушельницька</p> <p>смислове членування, вихідний пункт висловлення, ядро висловлення В. В. Осокін</p> <p>інформаційна структура М. Галідей К. фон Гойзінгер</p> <p>актуальне судження, дане, предикований член В. С. Юрченко</p> <p>смислове / мовленнєве членування, тема, рема, вихідний пункт повідомлення, смисловий центр</p>

Продовження таблиці Г.1.2

<p>тема, привід, монорема Ш. Баллі В. де Гроот</p> <p>тематичний компонент, рематичний компонент Т. Л. Борисенко</p> <p>тема, кінцева частина С. К. Дік</p> <p>комунікативна структура речення, смислова тема, наголошена смислова тема, нормальна тема, зсунута тема, контрастний початок, емфатична позиція, дислокація складної реми, контрастна дислокація складної реми О. В. Падучева</p> <p>тема, рема, атонічна тема, вакернагелівська тема Т. Є. Янко</p>	<p>Н. Д. Аругюнова Є. М. Ширяєв</p> <p>комунікативне членування А. П. Загнітко</p>	<p>повідомлення Л. О. Черняховська Я. Г. Тестелець М. Ю. Федосюк В. Д. Івшин І. Г. Торсуєва</p> <p>актуально-синтаксичний рівень, тематичне, нове, те, що констатує, ситуативне І. Ф. Вардуль</p> <p>актуальне членування речення, дане, нове О. В. Ісаченко В. В. Бабайцева М. М. Гухман Д. М. Шмельов У. Чейф</p> <p>синтагматичне членування, вихідна синтагма, основна синтагма О. С. Мельничук А. Й. Багмут Т. О. Бертагаєв</p> <p>композиційно-синтаксичне членування, дане / нове, тема / рема Г. О. Золотова</p>
---	---	---

Таблиця Г.1.3

ТЕРМІНОЛОГІЯ АКТУАЛЬНОГО ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ ТА ЙОГО СКЛАДОВИХ ЧАСТИН (Частина III)

Інші терміни
<p>головний предмет Ш. Бато</p>
<p>поняття головного Дж. Монбоддо</p>
<p>емпатія, фокус емпатії С. Куно</p>
<p>емфаза Г. Ліч</p>
<p>контрастність Д. Боулінджер</p>